

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

VYTAUTAS KRALIKAUSKAS

**TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO
PLIURALIZMO SANTYKIS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas

doc. dr. L. Baublys

Vilnius, 2009

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

**TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO
PLIURALIZMO SANTYKIS**

Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 62601S014

Darbo vadovas

doc. dr. L. Baublys

2009-11-27

Atliko

Tvimn07-02 stud.

V. Kralikauskas

2009-11-27

Vilnius, 2009

TURINYS

IVADAS	4
1. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO SAMPRATA	8
1.1. Teisė ir teisinio personalizmo samprata	8
1.2. Teisė ir teisinio pliuralizmo samprata	12
2. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO PASIREIŠKIMAS	18
2.1. Teisinio personalizmo ištakos visuomenėje.....	18
2.2. Teisinio pliuralizmo ištakos visuomenėje.....	23
2.3. Teisinio personalizmo teisinis reguliavimas ir ribos.....	28
2.4. Teisinio pliuralizmo teisinis reguliavimas ir ribos.....	36
2.5. Teisės kūrimas teisinio personalizmo atžvilgiu	44
2.6. Teisės kūrimas teisinio pliuralizmo atžvilgiu	50
3. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO VEIKSMINGUMAS	53
3.1. Teisinio personalizmo veiksmingumas.....	53
3.2. Teisinio pliuralizmo veiksmingumas	56
IŠVADOS	58
LITERATŪRA	60
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS	63
SANTRAUKA	64
SUMMARY	65

IVADAS

Teisė kaip socialinis reiškiny yra neatskirama nuo istorinių ir visuomeninių pokyčių, todėl supratimas, kas yra teisė, nėra statiškas. Kiekviena vyraujanti teisės samprata atspindi tuo metu visuomenėje vyraujančias vertybes, tvarką, valstybės vaidmenį ir žmonių teises. Teisės sampratos aktualumas pasireiškia tuo, kad visuose leidžiamuose įstatymuose, taisyklėse atsispindi teisės sampratos esmė. Tai reiškia, kad pažindami, kas yra teisė, tuo pačiu pažįstame ir tai, kas yra esmingiausia ir stabiliausia kiekviename įstatyme ir visoje teisinėje sistemoje. Nors egzistuoja daugybė teisės sampratų su skirtingai suformuluota pozicija, kas yra teisė, tačiau įvairios teisės sampratos sutampa bent vienu aspektu, kad teisė yra tam tikra visuomeninio gyvenimo tvarka.

Tačiau ne visada vyraujanti teisės samprata reiškia tai, kad ji yra pripažįstama visuomenės, tam tikrų socialinių grupių ar pavienių individų. Taip atsitinka, kadangi kiekvienas individas teisę supranta kažkiek skirtingai, nes vieniems teisė reiškia tik įstatymų leidėjo sukurtą teisinę sistemą, o kiti teise laiko savo teises ir pareigas, individualių arba visuomeninių santykių reguliavimą pagal pačių nustatytas taisykles, neatsižvelgiant į valstybės teisę. Tai parodo, kad teisė visada turi savo tam tikrą turinį ir formą. Taigi problemos dėl teisės įgyvendimo bei veikimo kyla priklausomai nuo to, kas nustatinėja teisės turinį bei formą. O tai visų pirma ir siejasi su teisės sampratos problema.

Teisinės valstybės, teisės sampratų ir teisės problemų, siejamų su žmonių teisėmis bei gerove, tiek teorinės, tiek praktinės problemos yra analizuotos daugybės autorių. Toks dėmesys tikriausiai tam yra skiriamas tiek dėl istorinės patirties, tiek dėl dabartinių demokratinių šalių žmonių praktinių problemų bei teisių, arba tiesiog dėl mokslinio intereso. Tad šiame darbe yra analizuojama teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis. Teisinio personalizmo samprata, grindžiama ekonominėmis prielaidomis ir apibrėžiama teisių bei pareigų vienvė, yra metodas valstybės teisėkūrai, kaip kurti teisingus įstatymus, teisingai reguliuoti žmonių santykius ir užtikrinti jų teises. Teisinis pliuralizmas, pasireiškdamas, kaip skirtingų teisės sistemų koegzistavimas, taip pat iškelia problemų, kalbant apie žmonių interesus, jų teisių realizavimą bei praktinį teisės veikimą, nes teisinio pliuralizmo atžvilgiu atsiranda galimybė individams patiems pasirinkti teisės sistemą, susikurti tvarką ir taip įgyvendinti asmeninius tikslus.

Temos aktualumas. Ši tema visų pirma yra aktuali, nes joje yra analizuojamos šiuolaikinei teisinei valstybei ir visuomenei reikšmingos teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratos. Teisinis pliuralizmas aktualus, nes jis yra realiai veikiantis ir neišvengiamas teisinis reiškiny, o teisinio personalizmo samprata yra aktuali, nes ji yra jau galimai egzistuojanti teisėkūroje, o, jeigu ir neegzistuoja, tai turi būti ja vadovaujamasi įstatymų leidyboje.

Antra, tema yra aktuali, nes ji susijusi su teisės teorinėmis problemomis, kaip teisės daugialypiškumas ir visuomeninių santykių reguliavimas pagal skirtingas teisės sampratas, žmonių

teisių ir interesų įgyvendinimas pagal skirtingas socialines normas, o tai pagilina supratimą apie teisės reiškinių ugdymo teisinę sąmonę bei teisinę kultūrą.

Trečia, tema yra aktuali dėl naujumo, o tai susiję su naujų teisės teorinių problemų iškėlimu bei atsakymų pateikimu, kadangi analizuojamos ir lyginamos teisės sampratos, turinčios tiek panašumų, tiek ir skirtumų. Taigi tokiu atveju kažkiek praplečiamas teisės teorinių problemų akiratis, atrandant naujų teisės aspektų.

Temos naujumas. Straipsnis, kuriame A. Vaišvila suformavo teisinio personalizmo sampratą, buvo išleistas 2001 m., tačiau iki šiol teisinio personalizmo samprata nebuvo analizuojama kitų autorių. Teisinis pliuralizmas pirmą kartą plačiausiai išanalizuotas R. Šimašiaus disertacijoje 2002 m. Kitų Lietuvos mokslininkų darbų teisinio pliuralizmo srityje parašyta mažai. Taigi šis darbas pasižymi naujumu, kadangi jame pirmą kartą analizuojamas teisinis personalizmas, ir jis analizuojamas santykyje su teisiniu pliuralizmu. Darbas yra naujas dėl savo tyrimo objekto, t. y. teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykio, nustatant ir apibrėžiant sąsajas, panašumus bei skirtumus tarp teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo.

Tyrimo struktūra. Tyrimo struktūra yra grindžiama teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykio analize, atsižvelgiant į pagrindinius šių sampratų bruožus ir pagrindines teisės pasireiškimo problemas, t. y. teisės formavimąsi įtakojančius socialinius reiškinius, teisinio reguliavimo ypatumus, teisės kūrimo ir teisės veiksmingumo problemas.

Taigi pirmas skyrius yra skirtas apžvelgti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratas, siekiant palyginti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo esminius sampratų bruožus ir ypatumus, taip atsakant į klausimus, kokiam teisės problemos kontekste susiformuoja teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratos, kas yra teisė jų atžvilgiu, kokia yra šių sampratų esmė, kokios šių sampratų sąsajos su giminiškomis teisės sampratomis, kaip ir kokia forma teisė funkcionuoja pagal šias sampratas.

Antras skyrius yra skirtas išanalizuoti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykį teisės pasireiškimo visuomenėje atžvilgiu, pradedant nuo teisės ištakų, t. y. visuomeninių reiškinių, įtakojusių teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo susiformavimą, taip prieinant jau prie teisės reguliavimo funkcijos problemų, kaip teisinio reguliavimo ribos, kaip ir kokius santykius gali reguliuoti arba reguliuoja teisinis personalizmas ir teisinio pliuralizmo apraiškos. Trečia, siekiama išanalizuoti ir palyginti, kaip vyksta teisės kūrimas teisinio personalizmo bei teisinio pliuralizmo atžvilgiu.

Trečiame skyriuje yra analizuojama teisės veiksmingumo problema, atsižvelgiant į teisinio personalizmo sampratą bei teisinio pliuralizmo specifiką.

Tyrimo problema – koks teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratų, kaip tam tikru būdu, forma ir sąlygomis visuomeninių santykių reguliavimo bei dėl to atitinkamai pasireiškiančios teisės, santykis.

Tyrimo objektas - teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis.

Tyrimo dalykas – teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratos.

Tyrimo tikslas - nustatyti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykį. Analizė turi parodyti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo panašumus, skirtumus, o taip pat parodyti kitus jų bruožus, atsižvelgiant į pasirinktus tyrimo uždavinius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratų teisės problemos kontekstą, kas yra teisė jų atžvilgiu ir kaip ji funkcionuoja, pagrindinius šių sampratų bruožus ir jų sąsajas su giminiškomis teisės sampratomis.
2. Atskleisti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykį, atsižvelgiant į šių sampratų ištakas visuomenėje, teisinio reguliavimo ypatumus bei ribas ir teisės kūrimą.
3. Įvertinti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo teisinį veiksmingumą.

Tyrimo metodai. Pagrindiniai šiame darbe naudojami teoriniai analizės, dedukcijos, apibendrinimo, lyginimo ir kritikos metodai. Analizės metodas naudojamas, išskiriant teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratų esminius aspektus, kaip teisinis reguliavimas, teisės kūrimas, kas yra teisė šių sampratų atžvilgiu, bei kitus šių sampratų aspektus ir ypatumus. Taip pat analizės metodas naudojamas, nustatant ryšius tarp analizuojamų teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratų elementų. Dedukcijos metodas naudojamas iš bendresnių teiginių išvesti siauresnio pobūdžio teiginius, pavyzdžiui, analizuojant teisinio personalizmo aksiomatiką ir atskleidžiant šios teisės sampratos ištakas visuomenėje. Lyginimo ir apibendrinimo metodai naudojami nustatyti santykį tarp teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo, pateikiant išvadas arba analizuojant mokslinę literatūrą. Kritikos metodas panaudojamas, vertinant trečiajame darbo skyriuje teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo teisinį veiksmingumą. Iš empirinių metodų yra naudojamas dokumentų analizės metodas, kuris naudojamas analizuojant teisinę literatūrą.

Darbo pagrindiniai šaltiniai. Dėl darbo teorinio pobūdžio daugiausiai remtasi teoriniais teisės mokslo darbais, nors dėl kai kurių analizuojamų teisės problemų remtasi taip pat ir normine literatūra. Analizuojant teisinio personalizmo sampratą, daugiausiai remtasi teisinio personalizmo sampratos autoriaus A. Vaišvilos darbais, iš kurių reikšmingiausi darbe straipsniai „Teisinis personalizmas“, kuriame ir suformuluota teisinio personalizmo samprata, „Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė“, vadovėlis „Teisės teorija“. Kitoms teisės problemoms analizuoti pasitelkiami D. Beinoravičiaus, S. Arlausko bei kitų autorių moksliniai darbai. Taip pat, analizuojant teisinio

personalizmo sampratą, remtasi ir normine literatūra, t. y. Lietuvos aukščiausiųjų teismų nutarimais, LR Konstitucija, LR civiliniu kodeksu, LR civilinio proceso kodeksu.

Teisinio pliuralizmo sampratos analizei reikšmingiausi yra R. Šimašiaus mokslo darbai, kaip daktaro disertacija „Teisinis pliuralizmas“, kurioje pateikiama sistemiška teisinio pliuralizmo kaip teisės normų sistemų koegzistavimo visuomenėje analizė, straipsniai „Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas“, „Nevalstybinių organizacijų ir valstybės teisė“ bei kiti moksliniai straipsniai. Iš Lietuvos mokslininkų teisinio pliuralizmo analizei taip pat reikšmingas E. Mituzo mokslinis straipsnis „Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija“, kuriame analizuojama nevalstybinės teisės taikymo teismų praktikoje problema. Be to, gilinantis į teisės ir teisinio pliuralizmo problemas, reikšmingi darbai F. Hayeko veikalai, o taip pat H. J. Bermano bei kitų autorių moksliniai darbai.

1. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO SAMPRATA

Šiame skyriuje, analizuojant teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratas, yra siekiama palyginti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo esminius sampratų bruožus ir ypatumus, taip atsakant į klausimus, kokiame teisės problemos kontekste susiformuoja teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratos, kokia šių sampratų esmė, jų sąsajos su giminiškomis teisės sampratomis, kaip ir kokia forma teisė funkcionuoja pagal šias sampratas.

1.1. TEISĖ IR TEISINIO PERSONALIZMO SAMPRATA

Teisė arba teisės samprata, kaip pažiūrų sistema apie teisės šaltinius, principus, funkcijas, visuomeninius santykius, yra reikšminga įstatymų kūrimui ir jų kritikai. Visa tai apibūdina teisės modelį, pagal kurį teisė atlieka valstybės ir visuomenės gyvenimo reguliavimą. Taigi teisė bendraja prasme yra socialinis reiškiny, reguliuojantis svarbiausius reiškinius, susijusius su valstybės, visuomenės ir žmonių gyvenimu. Demokratinėse šalyse teisės samprata yra susijusi su visuomenės narių interesais ir teisėmis. Teisės pagrindą sudaro ne valstybės valia, o visuomenėje gyvenančių narių bendradarbiavimas ir kitokie santykiai. Taip visuomenėje susiklosto tvarka, kadangi žmonių interesai įgyvendinami per kompromisus, susitarimus bei taisykles. Visuomenėje pasireiškiančios interesų įvairovės pripažinimas ir juridizavimas reiškia visų pirma žmogaus ir žmogaus teisių pripažinimą: „Demokratinėje teisės sampratoje yra daugiau objektyvumo todėl, kad teisinė sąmonė, kurdamą teisę, siekia ne tiek prievartauti istorinę realybę, kiek prie jos prisitaikyti; <...> Todėl demokratinio režimo sąlygomis „apibrėžti teisę“ – tai apibrėžti žmogaus teisę“.¹

Žmogus bei jo teisės, būdami teisės sampratos objektu, tampa taip pat ir valstybės apsaugos objektu, kadangi teisinės valstybės modelis ir valdymo samprata, reiškę įstatymo viršenybės priražinimą valstybėje, dabar yra grindžiami teisės viešpatavimu valstybėje. Teisinės valstybės, besivadovaujančios teisės viršenybe, tikslas yra žmonių teisių apsauga. Taip iš esmės atsiranda santykis tarp valstybės, teisės sampratos ir žmonių, kadangi teisė yra įgyvendinama valstybės, o valstybė įgyvendindama teisę, kuri yra skirta užtikrinti žmonių teisėms bei interesams, privalo vadovautis teisės samprata. Taigi teisinė valstybė tarsi save apriboja, veikdama ne pagal savo interesus, o pagal teisės sampratą ir žmonių interesus. Šitaip teisės samprata įgyja valstybėje savo aktualumą, tuo pačiu parodydama ir pačios valstybės, kaip politinės organizacijos ypatingumą. Toks valstybės bruožas, pasireiškiantis teisės viešpatavimu joje, anot A. Vaišvilos, orientuoja valstybę, jos teisėkūrą veikti žmonių bei skirtingų socialinių grupių interesų, teisių ir gerovės atžvilgiu: „teisinės valstybės idėja, siekdama palenkti valstybę teisei, visada ėjo ir tebeeina kartu su laisvės,

¹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 8.

demokratijos ir žmogaus teisių ginties idėjomis: demokratija negali niekuo kitu konkretizuotis, išskyrus teisės viešpatavimą“.²

Teisės samprata, būdama savaime tik kaip teorinė konstrukcija, tampa tomis ištakomis, iš kurių valstybėje teisė realizuojasi praktiškai, padėdama teisinei sistemai vertybinius ir orientacinius pagrindus, kurie padėtų kurti ir spręsti sistemos vidinio integralumo, sąmoningumo, racionalumo, modernumo, socialinio vieningumo klausimus ir problemas. Kaip teigia A. Vaišvila, teisės sampra „gimsta teorijoje, kad gyventų ne teorijoje“³. Be to, teisės samprata valstybėje yra reikalinga, nes teisės suvokimas atveria galimybę suvokti konkrečiu metu egzistuojančias esmines vertybes, kurios padėtų kurti pozityviosios teisės normas⁴. Tačiau turi būti pripažįstamos ne bet kokios visuomenėje egzistuojančios vertybės, pasireiškiančios socialiniuose reiškiniuose, bet tos vertybės pagal demokratinę teisės sampratą visų pirma turi būti suvokiamos ir pripažįstamos iš teisingumo perspektyvos. Tai reiškia, jog pirma teisinėje valstybėje turi būti iškeliamas teisingumas kaip aukščiausia vertybė, pagal kurią atsižvelgiant būtų pripažįstamos ir kuriamos kitos vertybės ir bei priimami, atliekami sprendimai, veiksmai sprendžiant socialines, ekonomines, teisines problemas⁵.

Konkretinant teisės sampratos įtaką valstybės teisinei sistemai, A. Vaišvila išskiria penkis aspektus, kurie yra betarpiškai sąlygojami teisės sampratos. Pirma, teisės samprata pasireiškia teisinėje doktrinoje, kadangi teisės sistemos vertybės yra perkeliamos į teisės doktriną. Pagal šias vertybes yra kuriamos teisės normos ir apskritai teisinė sistema turi prisitaikyti prie vertybių, įtvirtintų teisės sampratoje. Antra, valstybėje teisės samprata yra įtakoianti Konstitucijos aiškinimą ir supratimą, kadangi Konstitucijoje įtvirtintų normų prasmė turi būti sąlygojama teisės sampratos vertybių prasmės. O kadangi Konstitucija yra aukščiausios teisinės galios aktas valstybėje, tai reiškia, jog visi kiti valstybės įstatymai turi atitikti Konstituciją, vadinasi, ir teisės sampratą. Trečia, teisės samprata yra reikalinga vykdyti teismuose teisingumą. Kitais dviem atvejais teisės samprata yra reikalinga tam, kad būtų aiškiai skiriami teisiniai argumentai nuo neteisinių, ir kad jurisprudencija egzistuotų kaip mokslas, turintis iš teisės sampratos kylančius kriterijus bei argumentus, apibrėžiančius valstybės teisės esmę ir ribas⁶.

Teisės samprata yra reikšminga ne tik pačios valstybės teisės kūrimui, jos supratimui, aiškinimui, plėtojimui, bet taip pat teisės samprata yra reikšminga ir pačiai valstybei, nes ji įtakoja valstybės vidaus organizaciją ir jos veiklą, t. y. valstybės stabilumą, jos veiklos veiksmingumą, teisėtumą, jos sutikimą su Konstitucija ir visuotinai pripažįstamomis vertybėmis⁷.

² Vaišvila A. Teisinė valstybė ir jos perspektyvos // Jurisprudencija. 2000. T.15(7). P. 19

³ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 7.

⁴ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 5.

⁵ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. T. 24(16). 2002. P. 196

⁶ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 5-6.

⁷ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P.145.

Šiame darbe teisinis personalizmas analizuojamas, kaip teisės samprata, skirta demokratinei teisei valstybei. Vadinasi, teisinis personalizmas iš esmės yra turintis visus paminėtus demokratinės teisės sampratos bruožus, atitinka teisės sampratos santykio su valstybe pobūdį bei įtaka teisėkūrai, kadangi teisinis personalizmas yra grindžiamas rinkos ekonomikos ir demokratinio visuomenės susitvarkymo principais⁸. Teisinis personalizmas kaip teisės samprata arba metodas teisėkūros modelio teorinėms prielaidoms sukurti yra turintis savo struktūrą, principus, vertybes, kurie sudaro personalistinės teisės kūrimo pagrindą visuomenėje ir valstybėje. Šiuolaikinės teisės sampratos, t. y. teisinio personalizmo, naujumas pasireiškia galimybėmis atitikti šiuolaikinio žmogaus teises ir poreikius, būti praktiškai naudingi, permažstant paveldimas teisės sampratas ir orientuojantis į naujas visuomenės vertybes⁹. Teisinis personalizmas pagal savo kilmę yra grindžiamas keturių aksiomų modeliu:

- 1) *pripažinimu, jog visi asmenys (individai) savo vertybėmis, savo laisvėmis, interesais yra vienodai vertingi ir šia prasme lygūs;*
- 2) *kiekvienas asmuo yra kultūriškai pats sau nepakankamas garantuoti savo interesų įvairovės įgyvendinimo;*
- 3) *poreikis įveikti (kompensuoti) šį kultūrinį nepakankamumą verčia individą bendrauti su kitais individualiais – keistis su jais paslaugomis;*
- 4) *laisvi ir lygiateisiai asmenys negali keistis paslaugomis kitaip, kaip tik tų paslaugų lygiavertiškumo pagrindu¹⁰.*

Kaip teigia A. Vaišvila, teisinio personalizmo aksiomų modelis yra objektyvus dėl to, kad jis nėra sukurtas išorinės jėgos, pvz., valstybės, o pasireiškia iš natūraliai besiklostančių individų tarpusavio santykių ir individų interesų¹¹. Santykiai tarp individų užsimezga dėl jų interesų, t. y. kultūrinio nepakankamumo, kuris sąlygoja individų poreikį bendrauti ir keistis paslaugomis. Kitas svarbus teisinio personalizmo sampratoje aspektais yra tai, kad visų pirma yra pripažįstama individų lygybė vertybių, interesų ir laisvių prasme, kas yra apibrėžta teisinio personalizmo pirmojoje aksiomoje, kuri atsispindi ketvirtojoje aksiomoje. Taigi teisinio personalizmo modelis išreiškia tai, jog teisės suvokimas ir kūrimas pradamas nuo individo arba subjektinės teisės, ir kad teisė pasireiškia „individų tarpusavio santykiuose, atsirandančiuose ir funkcionuojančiuose dėl keitimosi paslaugomis lygiavertiškumo pagrindu“¹². Juridizuojant mainų lygiavertiškumą, teisė pagal teisinį personalizmą yra apibrėžiama teisių ir pareigų pusiausvyra arba vienove. Subjektinė teisė pasireiškia iš individo pastangų apsaugoti savo interesus visuomenėje nuo kitų individų. Struktūriškai subjektinę

⁸ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 127.

⁹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 9.

¹⁰ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 10.

¹¹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 11.

¹² Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 11.

teisę sudaro du veiksniai – tai vertybinis ir norminis. Vertybinis teisės lygmuo yra asmens įsisažmoninti interesai, t. y. vertybės, kurias jis nori apginti, susikurti arba įgyti. Kitaip tariant, tai yra teisės objektas. Norminis teisės lygmuo yra asmens reikalavimas iš kitų pagarbos savo vertybėms. Tai reiškia, jog asmuo reikalaujamas pagarbos savo vertybėms, siekia, kad kiti nepažeistų jo vertybių, leistų jas įsigyti, susikurti bei jomis naudotis. Taigi vertybinis ir norminis teisės lygmuo tarpusavyje susiję, kaip tikslas ir jo pasiekimo priemonė¹³. Tačiau subjektinė teisė pasireiškia visų pirma kaip teisių ir pareigų vienovė. Todėl įgyti subjektinę teisę galima tik prisiimant atitinkamas pareigas kitų individų atžvilgiu, kuomet asmuo dėl savo teisių ir kitų pagarbos joms įsipareigoja gerbti kitų atitinkamas teises bei vykdyti atitinkamas pareigas. Kaip teigia A. Vaišvila, šis teisių ir pareigų santykinumas yra demokratinės teisės išreiškimo būdas, kuriame slypi humanistinė, dinaminė teisės prigimtis, kada vieno individo interesai bei nauda yra suderinami su kitų, kadangi teisių ir pareigų vienovė kyla iš laisvų individų laisvo keitimosi paslaugomis lygiavertiškumo pagrindu, siekiant savo interesų užtikrinimo ir santarvės su aplinkiniais asmenimis¹⁴.

Subjektinė teisė, nors ir reiškia, jog teisė kyla iš individo pirmumo bei reiškia teisių ir pareigų vienovę, kaip teisiniame personalizme, tačiau subjektinė teisė nėra tas pats, kas yra teisinis personalizmas. Teisinis personalizmas nėra subjektinės teisės sinonimas, kadangi subjektinei teisei nėra reikšminga teisių ir pareigų atsiradimo prielaidos, t.y. ar teises ir pareigas asmuo pats susikūrė, ar jos buvo asmeniui suteiktos valstybės. Teisinio personalizmo vienas iš esminių aspektų yra tai, kad asmuo pats savo teises įgyja vykdydamas pareigas: „teisinio personalizmo požiūriu subjektinė (asmeninė) teisė ne suteikiama įstatymų (objektinės teisės), o įsigijama asmens kultūriniu aktyvumu – atitinkamų pareigų visuomenei (kitų asmenų naudai) vykdymu“¹⁵.

Teisių ir pareigų vienovė yra ne valstybės nustatyta, o kyla iš individų laisvo keitimosi lygiavertėmis paslaugomis. Teisių ir pareigų suderinime bei lygiavertčių mainų nustatyme pasireiškia pačių individų laisva valia susitariant. Taigi individai laisva valia veikdami tarpusavio teises ir pareigas, interesus reguliuoja susitarimais, taip visuomenėje santykiams įgaunant juridškumo. Galima teigti, kad šis juridškumas pasireiškia, kai teisės ir pareigos, interesų tenkinimas yra atribojami nuo pačių individų poreikių ir yra įgyvendinami per susitarimus bei taisykles. Juridškumas pasireiškia, kaip pačių individų sukurtos taisyklės, kurias jie patys sukūrė, ir kurių jie patys turi laikytis: „Žmonės tik tada gali taikiai gyventi drauge, kai jie paklūsta savo pačių sudarytai sutarčiai – teisių ir pareigų pusiausvyros pavidalą įgijusiai elgesio taisyklei“¹⁶.

Kitas teisinio personalizmo juridizavimo aspektas pasireiškia jau ne tik tarpasmeninių santykių lygyje, bet ir valstybiniu lygiu. Teisinio personalizmo juridizavimas valstybiniu lygiu

¹³ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 12.

¹⁴ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 14.

¹⁵ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 22.

¹⁶ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 15.

reiškia, kad valstybinė valdžia sankcionuoja arba leisdama įstatymus atsižvelgia į tai, kas atsiranda iš individų mainų lygiavertiškumo, teisių ir pareigų vienovės, arba iš socialinio solidarumo, kada tam tikros teisės asmenims yra suteikiamos kaip privilegijos dėl objektyvių pareigų negalėjimo vykdyti priešasčių. Kitaip tariant, teisių ir pareigų vienovė, atsirandanti iš individų lygiaverčių mainų, yra pirmesnė už valstybės kuriamą teisę, nes kyla iš pačių individų interesų, todėl valstybė kurdama teisės normas turi atsižvelgti į individų nusistatomas kuriamas taisykles. Tai sąlygotų valstybėje vienodai privalomą ir vienodai reikšmingą teisių ir pareigų vienovę: „šiuolaikinės (demokratinės) teisės esmę išreiškia personalistinė teisės samprata, kuri, grįsdama subjektinės teisės pirmumą, o jos specifiką siedama su leidimų ir paliepiamų vienove, duoda pagrindo objektinės teisės (valstybės kuriamos) specifiką „išvesti“ iš subjektinės teisės specifikos: objektinė teisė kuriama subjektinei teisei ir jos formuluojamiems principams konkretinti, sankcionuoti ir jų įgyvendinimui organizuoti“¹⁷. Pavyzdžiui, priešingų interesų derinimas pasireiškia įstatymuose, kuomet įstatymuose ta pusiausybra yra pasiekama parlamento frakcijų, atstovaujančių įvairių socialinių grupių interesams, susitarimu. Teisių ir pareigų santykis, dėl kurio šalys susitaria, ir yra teisių ir pareigų pusiausybra¹⁸. Vadinasi, teisinis personalizmas kaip teisės samprata turi būti įgyvendinamas praktiškai valstybės teisėje, kada objektinėje teisėje kaip teisės formoje atsispindėtų teisinio personalizmo turinys. Tokiu būdu teisinis personalizmas būtų visuotinis valstybėje, nes įgautų valstybės piliečių visuotinį privalomumą, kaip laisva valia susikurtas ir prisiimtas laikytis taisykles, t. y. teisės normas.

1.2. TEISĖ IR TEISINIO PLIURALIZMO SAMPRATA

Teisės samprata yra pažiūrų sistema, kuri įtakoja teisėkūrą, visuomeninius santykius, padeda įvertinti įstatymus, teisinius reiškinius. Šio darbo 1.1. poskyriuje buvo apžvelgta personalistinės teisės sampratos bruožai, įtaka valstybės ir žmonių santykių reguliavimui. Tačiau teisinis personalizmas yra tik viena iš teisės sampratų. Kas yra teisė, skirtingai suformuluota kitų teisės sampratų, kaip teisinis pozityvizmas, prigimtinės teisės teorija, sociologinės teisės samprata ir kitų. Taigi, kas yra teisė, o iš kitos pusės – ne teisė, priklauso nuo teisės sampratos. Paprastai teisė apibrėžiama kaip tam tikrų privalomų socialinių pažiūrų ir normų sistema, turinti tam tikrus bruožus bei elementus. Dažniausiai teisės bruožas yra normų privalomumas, kylantis iš valstybės. Tačiau vis dažniau linkstama plėsti teisės sąvoką, įtraukiant į teisinius reiškinius ne tik valstybės leidžiamus norminius teisės aktus, bet ir papročius, teismų praktiką, neteisminių institucijų praktiką, tai, kas visuomenės narių yra pripažįstama teise. Taigi pripažįstama, kad klaidinga manyti, jog kiekvienoje

¹⁷ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 24.

¹⁸ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 15.

teisės sistemoje galima atrasti standartus, kas yra teisė, o kas – ne¹⁹. Tai reiškia, kad valstybėje ar visuomenėje visų teisinių reiškinių neįmanoma apibrėžti pagal kažkurį vieną teisės sampratą, kadangi teisė iš vienos pusės yra pernelyg abstraktus dalykas, o iš kitos pusės realūs individų veiksmai ir santykiai negali būti išsamiai apibrėžti. Be to, individai, siekdami įgyvendinti savo interesus, yra linkę vadovautis jiems palankesnėmis taisyklėmis, kurios ne visada gali atitikti teisės sampratos ar valstybinės teisės principus ir normas. Kaip R. Šimašius teigia, pagal B. Tamanaha vienintelis būdas išeiti iš šios situacijos yra apibrėžti teisę ne kaip teisės sampratą, bet kaip kriterijų teisės identifikavimui. B. Tamanaha pateikia tokių kriterijų: „Teisė yra tai, ką žmonės identifikuoja ir savo socialinėse praktikose laiko „teise“²⁰. Vadinasi, universalios teisės esmės surasti yra neįmanoma, nes teise skirtingu laiku ir aplinkybėmis gali būti pripažįstami skirtingi dalykai. Galima teigti, kad teisės supratimas yra priklausantis nuo tam tikrų egzistuojančių tuo metu aplinkybių, todėl, kas yra teisė, o kas ja nėra, priklauso nuo individų susitarimo: „sutarimas, kas yra teisė, yra išsakomas pačiu buvimu bendruomenėje, kuri laiko tam tikras normas teisinėmis“²¹. Dėl šių priežasčių, susijusių su universaliu arba visapusišku teisės bei teisės sampratos apibrėžimu, pasireiškia teisės apibrėžimo problema moksliniuose tyrimuose, kadangi, jei teisė yra neapibrėžiama arba apibrėžiama konvenciškai, išnyksta aiškios ribos tarp teisės ir ne teisės. Apibrėžti teisę atsisako ir pateikti tokio apibrėžimo galimybę neigia dauguma teisinio pliuralizmo paradigmą pripažįstančių atstovų²².

Tačiau kokia plati teisės samprata bebūtų, vis dėlto, kaip jau buvo minėta, turi egzistuoti tam tikras supratimas ir susitarimas, kas yra teisė. Susitarimas dėl teisės reiškia taisyklių priėmimą, kurios yra skirtos reguliuoti žmonių elgesiui, taigi yra įpareigojančios atitinkamai elgtis. Teisės reguliavimo funkcija lyginant su kitomis socialinėmis normomis turi turėti atitinkamus požymius. Tad, pirma, laikoma, jog teisė nuo kitų socialinių normų, pavyzdžiui, moralės skiriasi savo didesniu prievartiniu pobūdžiu, antra, teisė negali būti savivalė, todėl susitariama, jog teisė yra tvarka, kuri remiasi visuomenės pritarimu²³. Iš čia kyla problema, ar visada teisės prievartinis pobūdis atitinka tokios teisės pritarimo ir pripažinimo pobūdį, nes, pavyzdžiui, pozityvistinės teisės samprata teise laiko tik valstybės kuriamą teisę, turinčią visuotinį privalomumą, kurio nepaisymas užtraukia valstybės prievartą. Vadinasi, valstybė, turinti monopolijos prievartą, nustato, kas yra teisė, nepriklausomai nuo to, ar tokia teisė turi pritarimą visuomenėje, kurios atžvilgiu teisė yra tai, ką ji pripažįsta teise. Taip viena pusė gali teigti, kad nėra jokio pagrindo neteisingą teisę laikyti nebe teise, o kita teigti, kad tokia teisė nesiskiria nuo savivalės. R. Šimašius teigia, kad nei viena pusė

¹⁹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 49.

²⁰ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 50.

²¹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 51.

²² Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 52.

²³ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 53.

nėra visiškai teisi, nes tai, kas visuotinai laikoma neteisingu dalyku, nebėra laikoma ir įpareigojančia teisės norma. O iš kitos pusės pats teisingumo supratimas skirtingose socialinėse grupėse yra skirtingas ir surasti bendrą teisės teisėtumo matą yra tiesiog neįmanoma²⁴. Tačiau šie du teisės bruožai, kaip prievarta ir pritarimas, gali būti suderinami. Suderinimo sąlyga yra tokia, kad individai pripažindami tai, kas yra teisė, taip pat sutinka ir iš jos kylančia atitinkama prievarta. Tai reiškia, jog prievarta nebūtinai turi kilti iš valstybės prievartos monopolijos, kadangi individas savanoriškai įsijungia į tam tikrą socialinį reguliavimą praktikuojančią socialinę grupę, kurio laikytis gali priversti kiti grupės nariai, tačiau tai nėra prievartos monopolija, nes individas galėjo nesirinkti šios grupės ir gali ją palikti. Vadinasi, teisė gali būti susijusi su prievarta ir su palaikymu, o valstybės teisės skirtumas nuo nevalstybinės yra organizuota monopolinė prievarta²⁵.

Šiame poskyriuje analizuota teisės supratimo problema leidžia pažvelgti į teisę ir teisės sampratą iš kitos pusės, t. y. kad teisės samprata gali neturėti apibrėžto vienintelio teisės šaltinio, teisė gali būti daugialypė ir jai nebūtinai nei valstybingumas, nei visuotinumai. Taigi čia analizuoti teisės bruožai yra būdingi teisiniam pliuralizmui, kuris priskirtinas realiai neapčiuopiamam šaltinio teisės teorijų grupei. Šios sampratos esmė yra tokia, kad valstybės teisė nėra vienintelė dominuojanti teisė. Jau pats pliuralizmo terminas reiškia daugybiškumą, kuris pasireiškia dėl visuomenės ir individų santykių įvairumo, kurie pasireiškia atitinkamuose visuomenės sluoksniuose ar grupėse. Grupės gali reikšti šeimą, giminės ratą, bendruomenę, politines sąjungas. Būtent skirtingos socialinės grupės vadovaujasi skirtingomis taisyklių sistemomis. Vadinasi, visuomenės pliuralizmas sąlygoja teisinį pliuralizmą. Tad teisinis pliuralizmas reiškia, jog vienu metu visuomenėje bei valstybėje gali egzistuoti keletas teisės sistemų.

Teisės sistema yra tam tikrą visuomenės dalies veiklos sritį reguliuojančios taisyklės. H. Bermanas apibrėžia teisės sistemos dalyką kaip siauresnį ir specifiskesnį už teisę apskritai arba „teisėtvarką“²⁶. H. Bermanas savo knygoje „Teisė ir revoliucija“ teisinį pliuralizmą aprašo istoriniu požiūriu, išskirdamas viduramžiuose susiformavusias atskiras vienoje visuomenėje koegzistuojančias teisės sistemas: karališkąją, feodalų, dvaro, miestų, prekybos ir kanonų teisę. Kiekviena iš šių teisės sistemų pasižymėjo vientisumu, buvo besivystanti teisinių institutų ir teisinių sąvokų visuma. H. Bermanas parodo, kad pliuralizmas teisėje, t. y. skirtingų jurisdikcijų ir skirtingų teisės sistemų sambūvis bei konkurencija toje pačioje bendruomenėje, yra ne tik teorinių diskusijų objektas, bet ir teisinės praktikos reiškinys bei vienas esminių Vakarų teisės tradicijos bruožų. Revoliucija H. Bermano minėtame veikale yra siejama su naujų teisės sistemų sukūrimimu bei su viskuo, kas reikalinga, kad naujoji teisės sistema įsitvirtintų.

²⁴ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 54.

²⁵ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 55.

²⁶ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. - Vilnius: Pradai, 1999. P. 75.

Teisinis pliuralizmas gali reikšti ne tik skirtingų teisės sistemų koegzistavimą arba valstybinės ir nevalstybinės teisės skirtį, bet turėti ir kitų koncepcijų. Pavyzdžiui, skirtingų teisinių mechanizmų pritaikymas tai pačiai situacijai, arba teisinis pliuralizmas kaip ideologinių teisės įsipareigojimų pliuralizmas, kurie nėra įtraukti į sistemišką modelį, bet realiai egzistuoja ir yra virte reiškiniu. Masaji Chiba teigimu, galima išskirti Europos arba Vakarų teisės tradicijos ir ne Vakarų teisės tradicijos teisinį pliuralizmą. Teisinis pliuralizmas Europos arba Vakarų teisės tradicijoje pasireiškia kaip skirtingų teisės sistemų koegzistavimas. Ne Vakarų teisės tradicijoje teisinis pliuralizmas pasireiškia kaip valstybinės teisės ir mažumos teisės arba moderniosios ir tradicinės teisės koegzistavimas. Ne Vakarų teisės tradicijos šalyse egzistuoja religinė teisė, įvairios neoficialios teisės, kaip gentinė, vietinė, bendruomeninė, giminės teisė, ir, trečia, egzistuoja perkelta užsienio teisė. Šios skirtingos teisės sistemos ne Vakarų šalyse kaip teisinio pliuralizmo rezultatas egzistuoja kartu, o žmonės paprastai savo iniciatyva pasirenka tam tikras teisės sistemas²⁷. Sally Engle Merry'is, tyrinėjusi teisinį pliuralizmą, išskiria klasikinį ir naująjį teisinį pliuralizmą. Klasikinis teisinis pliuralizmas yra būdingas kolonijistinėms bei pokolonijistinėms šalims. Klasikinis teisinis pliuralizmas apima skirtingų teisės sistemų ir europinės teisės susikirtimo problemą. Naujasis teisinis pliuralizmas yra aptinkamas nekolonijistinėse, industrinėse valstybėse, pavyzdžiui, kaip JAV. Naujasis teisinis pliuralizmas susijęs su oficialia valstybės teisine sistema ir kitomis teisinėmis sistemomis, kurios kai kuo yra susijusios arba nesutampančios su valstybės teise. Tad, kaip teigia Francis Snyderis, teisinis pliuralizmas yra neišvengiamas ir yra klaidinga visiškai atskirti nevalstybinę teisę nuo valstybinės teisės, nes skirtingos teisės sistemos yra susipynusios bei kiekviena iš jų sudaro tam tikrą dalį socialiniame reguliavime²⁸.

Modernioje visuomenėje galima bendrai išskirti tokias skirtingas ir įvairiai tarpusavyje sąveikaujančias teisės sistemas, kaip valstybės teisė, prigimtinė teisė, įvairių socialinių grupių paprotinė teisė bei skirtingų nevalstybinių organizacijų kuriama teisė. Individai, priklausydami daugeliui socialinių grupių, sąlygoja pliuralistinį visuomeninių santykių reguliavimą. Socialinio reguliavimo pliuralizmas pasireiškia spontaniame ir savanoriškų organizacijų socialiniame reguliavime, todėl ir teisinis pliuralizmas pasireiškia tokio reguliavimo teisiniais pavidalais²⁹. Taip šalia valstybinės teisės yra išskiriamos spontaninių normų ir savanoriškų organizacijų normų sistemos. Spontaninės normos yra tos, kurios atsiranda kaip neplanuotas daugelio žmonių veiksmo rezultatas, t. y. jos atsiranda ne kaip konkrečių žmonių proto rezultatas, planingai sukurtos ir įtvirtintos, bet tiesiogiai iš žmonių veiksmų visuomenėje. Tokios normos pasižymi atvirumu,

²⁷ Masaji Chiba. Other phases of legal pluralism in the contemporary world // Ratio Juris. Vol. 11 No. 3, September 1998, p. 231-232. <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=29&hid=7&sid=48780078-40f4-42b8-9eeb-7e5a31973519%40sessionmgr109> [žiūrėta 2009-05-05].

²⁸ Sally Engle Merry. Legal pluralism // Law and society review, Volume 22, Nr. 5, 1988. <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=33&hid=7&sid=48780078-40f4-42b8-9eeb-7e5a31973519%40sessionmgr109>. P. 873. [žiūrėta 2009-05-05].

²⁹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 64.

policentriškumu ir sudėtingumu. Savanoriškų organizacijų normas nėra spontaniškos, nes atsiranda jau kaip sąmoningos organizuotos veiklos rezultatas, tačiau nėra ir centralizuotos, nes organizacija, iš kurios kyla šios normos yra savanoriška ir laisvai konkuruoja su kitomis visuomenės organizacijomis³⁰. Taigi atsižvelgiant į tai, kad teisinis pliuralizmas kylanti iš individų veiklos, kada šalia valstybės teisės atsiranda spontaniškos normos arba sukuriamos savanoriškų organizacijų taisyklės, atitinkančios teisės kriterijus, kaip individų pritarimas tam tikram reguliavimui bei taisyklių prievartinis pobūdis, išeina, kad teisinio pliuralizmo atžvilgiu teisė – tai „taisyklės, kurios veikia arba skirtos paveikti visuomeninius santykius, yra laikomos privalomomis ir priimtomis nesutarimus spręsti, o jų pagrindu priimti sprendimai yra laikomi privalomais“³¹.

Konkrečiau galima paminėti šalia valstybinės teisės valstybėje egzistuojančias tokias teisinio pliuralizmo apraiškas, kaip bažnytinė teisė, šeimos paprotinis reguliavimas, sporto taisyklės, komercinių papročių teisė, tradicinių visuomenių teisė, etiketo normos, savireguliacijos normos, interneto aplinkos reguliacija ir kitas. Kaip visuomenėje praktiškai veikia teisinis pliuralizmas, galima matyti iš šių pavyzdžių: 1) Lietuvoje santuoka yra reglamentuojama dviejų skirtingų teisės sistemų, t. y. valstybės teisės ir bažnytinės teisės, todėl žmonės gali pasirinkti kurią nors vieną iš dviejų, arba abi kartu. Tokios santuokos yra lygiavertės, tačiau yra saistomos skirtingų principų, pavyzdžiui, bažnytinė teisė nepripažįsta skyrybų, taigi nereguliuoja ir turto dalybų, o civilinė teisė leidžia skyrybas, vadinasi, todėl reglamentuoja ir turto dalybas; 2) sporto taisyklės taip pat aiškiai parodo, kaip tie patys dalykai yra skirtingai traktuojami teisės atžvilgiu, kuomet, pavyzdžiui, kovos menų sportas, automobilių arba kitų šakų sportas leidžia atlikti tam tikrus veiksmus, kuriuos valstybės teisė, nesant atitikimo minėtoms sporto šakų taisyklėms, džiaudžia; 3) šeimos tarpusavio elgesio taisyklės, nors ir yra vis labiau ribojamos valstybės teisės, ypač elgesį su vaikais, tačiau šeimoje gali būti vadovaujamosi taisyklėmis, kurios kitame kontekste valstybės yra draudžiamos; 4) komerciniai ir civiliniai papročiai yra kaip atskira taisyklių sistema, nors dauguma jų yra inkorporuoti į civilinę bei komercinę teisę. Be to, valstybės teisė duoda tiesioginių ir netiesioginių nuorodų į nevalstybinę teisę. LR civilinio kodekso 1.4 str. 1 d. nurodyta, kad „įstatymų ar sutarčių nustatytais atvejais civiliniai santykiai reglamentuojami pagal papročius“, o netiesioginės nuorodos į papročius susijusios su teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikšmė tam tikroje situacijoje³². R. Šimašius pažymi, jog be minėtų teisinio pliuralizmo apraiškų yra daugybė kitų galimų teisinio pliuralizmo apraiškų. Teisinio pliuralizmo apraiškų galima aptikti ir pačioje valstybės teisėje bei tarptautinėje

³⁰ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 46-47.

³¹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas // Filosofija, sociologija. 2002. Nr. 1. P. 53.

³² Šimašius R. Teisinis pliuralizmas // Filosofija, sociologija. 2002. Nr. 1. P. 53-54.

teisėje. O atsakymas kokiomis taisyklėmis vadovautis konkrečioje situacijoje, sąlygoja praktika ir tradicijos³³.

Lyginant teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratas, galima teigti, kad, teisinio personalizmo samprata, skirtingai nei teisinio pliuralizmo samprata, yra turinti apibrėžtą vieną teisės sampratą, kad teisė yra teisių ir pareigų vienovė, grindžiama keturių aksiomų modeliu. Šiuo atžvilgiu teisinio pliuralizmo arba „lašo jūroje“ teisės samprata teigia, jog žmonių santykiai yra grindžiami daugeliu taisyklių, kurias jie patys nusistato ir jų laikosi, todėl valstybės teisė nėra svarbiausia³⁴. Galima teigti, kad teisinio pliuralizmo sampratai yra artimiausia sociologinės bei psichologinės teisės sampratos. Sociologinė teisės samprata teisės literatūroje dar vadinama realistine teisės koncepcija, sociologine jurisprudencija, pragmatiniu instrumentalizmu, teisiniu psychologizmu, gyvąja teise ir t. t. Sociologinė teisės samprata pirmumą teikia visuomenės tvarkai, teisiniams santykiams. Teise čia laikoma ne tai, kas nustatyta teisės normų, o kas nusistovi žmonių santykių praktikoje. Todėl atsisakoma teisės esmės tyrimo, nes iš vienos pusės teisės esmė nepažini, o iš kitos pusės – tiesa yra tai, kas duoda praktiškai teigima rezultata³⁵. O psichologinė teisės samprata yra artima teisiniam pliuralizmui, nes teisinė erdvė yra psichologinė konstrukcija, o tai reiškia, kad žmogaus elgesį reguliuoja tiek teisės sistemų, kiek jis jaučiasi priklausomas³⁶. Valstybė ir teisė tampa tam tikru psichologinės žmonių būsenos rezultatu, kurių paskirtis įtvirtinti tam tikrą tvarką. Šiuo klausimu dėl teisinio personalizmo A. Vaišvila teigia, kad teisinis personalizmas yra turintis tiek prigimtinės teisės, tiek ir pozityvizmo, teorijų bruožų, kurie teisiniame personalisme suderinami taip, kad iš pozityvizmo siekiama perimti jo nustatytus formaliuosius teisės požymius, o iš „prigimtinės teisės“ – turininguosius³⁷. Prigimtinės teisės teorija pozityviajai teisei kelia moralumo bei teisingumo reikalavimus, todėl šių kriterijų neatitinkantis socialinis reguliavimas nelaikytinas teise.

³³ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas // Filosofija, sociologija. 2002. Nr. 1. P. 54.

³⁴ Bakševičienė R. Teisė – kas tai? Kelios teisės sampratos // Teisė. 1996. Nr. 30. P. 18.

³⁵ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 94-95.

³⁶ Bakševičienė R. Teisė – kas tai? Kelios teisės sampratos // Teisė. 1996. Nr. 30. P. 19.

³⁷ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 102.

2. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO PASIREIŠKIMAS

Šiame skyriuje yra siekiama atskleisti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo pasireiškimą visuomenėje, taip atsakant į pagrindinius teisės egzistavimo klausimus, t. y. kokie visuomeniniai veiksniai įtakoja teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo susiformavimą, kokios šių sampratų teisinio reguliavimo ribos, kaip ir kokius santykius jos reguliuoja arba gali reguliuoti bei kaip vyksta teisės kūrimas.

2.1. TEISINIO PERSONALIZMO IŠTAKOS VISUOMENĖJE

Teisinis personalizmas, kaip jau buvo minėta, yra objektyvus dėl to, kad jis nėra sukurtas išorinės jėgos, pavyzdžiui, kaip valstybės, o pasireiškia iš natūraliai besiklostančių individų tarpusavio santykių ir individų interesų. Tad šiame poskyriuje siekiama detalizuoti teisinio personalizmo aksiomatiką, taip atskleidžiant, dėl kokių iš visuomenės egzistavimo pasireiškiančių veiksnių išvedama teisinio personalizmo aksiomatika.

Visuomenė, kaip organizacijos forma, yra būdinga tik žmonėms. Tai ypatinga žmonių grupė, kuri sieja tam tikrą asmenų ratą socialiniais ryšiais. Žmonės bendrauja dažniausiai laikydamiesi tam tikrų vertybių, socialinių statusų ir atitinkamų vaidmenų, kuriuos išreiškia visuomenė bei tam tikrų socialinių grupių kultūra. Tai reiškia, kad visuomenėje individai turi paklusti tam tikrai tvarkai, kuri padeda išgyventi ir siekti aukštesnių tikslų³⁸. Kaip teigia A. Vaišvila, prigimtinių teisių idėja reiškia, jog visi asmenys gimsta juridiškai laisvi, turėdami lygias teises, vadinasi, negalėdami varžyti vienas kito teisių. O individai gali riboti vienas kito laisvę, tik savo pačių sutikimu ir įsipareigojimu. Tad toks teisių turėtojas tampa savarankiškas, atskiras, turintis teisę į savo psichologinę, kultūrinę individualybę bei jos neliečiamybę. O tai reiškia, kiek skirtingų individų, tiek skirtingų gyvenimo būdų, pažiūrų, pasaulio suvokimo, socialinių susigrupavimų. Vadinasi, individai iš prigimties būdami skirtingi bei laisvi sąlygoja visuomenės pliuralizmą³⁹. Tačiau visuomenės pliuralizmas, kaip skirtingų socialinių grupių, individų interesų ir tikslų visuma, neprieštarauja teisinio personalizmo sampratai. Teisinis personalizmas ir išreiškia galimybę siekti individams savo skirtingų tikslų, derinant skirtingus interesus, prisiimant tam tikras pareigas ir įgyjant atitinkamas teises.

Teisinis personalizmas, kurio pagrindas yra keturių aksiomų modelis, yra pagrįstas visuomeniškumu, kadangi individai paprastai gali įgyvendinti savo interesus santykyje tik su kitais individais, taip sukuriant socialinius ryšius. Apibrėžiant ir apibendrinant teisinio personalizmo kiekvieną aksiomą atskirai, tai, pirma, individas yra lygus su kitais individais, antra, individas

³⁸ Šlapkauskas V. Socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos // Jurisprudencija. 2005. T. 70(65).P.7.

³⁹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 508.

savarankiškai nepajėgus įgyvendinti savo interesų, trečia, individas siekia keistis paslaugomis, ir, ketvirta, paslaugos yra lygiavertiškos. Galime teigti, jog šios keturios aksiomos tarpusavyje yra susijusios. Šie santykiai yra grindžiami individų poreikiu išlikti ir klestėti, t. y. tai, ką konstatuoja antroji ir trečioji aksioma, kad individas yra kultūriškai nepakankamas ir kultūrinis nepakankamumas verčia individą bendradarbiauti su kitais bei keistis paslaugomis, taip patenkinant savo interesus. Antrosios ir trečiosios aksiomos priežastinis ryšys pasireiškia tuo, kad individas tam tikrais atvejais, negalėdamas pats savo jėgomis patenkinti savo poreikių bei interesų, siekia, jog interesai būtų įgyvendinti su kitų pagalba. Tačiau kitų individų paslaugų, t. y. naudos sau, jis gali sulaukti tuomet, kai jis bus pats naudingas jiems. Taip pasireiškia keitimasis paslaugomis, kas yra esminė teisinio personalizmo prielaida visuomenėje. Kaip teigia A. Vaišvila, individai tik tam ir vienijasi į visuomenes, kad galėtų keistis paslaugomis ir taip įgyvendinti savo interesus, visuomenė yra tarpusavyje besikeičiančių individų susivienijimas. Keitimasis paslaugomis yra visuomenės funkcionavimo esmė ir egzistavimo pagrindas⁴⁰.

Galima teigti, jog teisinis personalizmas be ekonominės prielaidos visuomenėje, grindžiamos individų nauda vykstant mainams, turi trečią esminę prielaidą, t. y. socialinių reiškinių norminimą. Grįžtant prie personalizmo aksiomatikos, antroji ir trečioji aksiomos yra susijusios, nes vienos aplinkybės, t. y. kultūrinis nepakankamumas, sąlygoja kitas aplinkybes, t. y. keitimąsi paslaugomis. Šių aksiomų ryšys logine prasme pasireiškia taip, kad trečioji aksioma yra subordinuota antrajai. Savanoriškas keitimasis paslaugomis reikalauja, kad paslaugomis besikeičiančios pusės viena kitą pripažintų, kaip lygiateisę. Pats keitimasis paslaugomis reiškia, kad individai galėtų tenkinti savo interesus bei poreikius ir keistis paslaugomis, jie turi būti vienas kito pripažįstami, kaip savarankiški, laisvi, turintys savo asmeninius interesus subjektai, būtent, ką ir teigia pirmoji teisinio personalizmo aksioma. Taigi trečioji aksioma yra sąlygojama pirmosios aksiomos, kadangi individai pradėdami bendradarbiauti ir keistis paslaugomis, turi pripažinti vienas kito lygybę ir laisves, nes bendradarbiavimas ir keitimasis paslaugomis tarp individų prarastų savo prasmę, jeigu interesai būtų tenkinami išnaudojant kitus arba naudojant prievartą, taigi nepripažįstant kitų lygiavertiais. Be to, pirmoji aksioma, teigdama asmenų vertybių, laisvių, interesų vertingumą ir lygybę, ne tik determinuoja trečiąją aksiomą, bet taip pat ir ketvirtąją, kuri teigia, jog individai turi keistis lygiavertiškų paslaugų pagrindu: „Pripažinimas, kad visų asmenų pagrindinės vertybės yra vienodai brangintinos (asmenų teisinė lygybė), yra pagrindas reikalauti, kad keitimasis paslaugomis vyktų lygiavertiškumo pagrindu“⁴¹. Galima teigti, kad teisinis personalizmas yra grindžiamas ne grynai ekonominiu principu, kuris pasireikštų visišku individų egoizmu, bet taip pat ir norminiu principu, kuris suteikia normatyvumo mainams, nes manai turi vykti lygiavertiškumo pagrindu, kuomet visų

⁴⁰ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 24.

⁴¹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 11.

pirma vieni kitus individai turi pripažinti lygiateisiais, o iš to sektų mainų lygiavertiškumas. Be to, teisinio personalizmo esminis bruožas yra teisingumas, kaip pagrindinis teisės principas. Tokia personalistinė mainų samprata yra jau aptarta Antikoje. Aristotelis teigė, kad mainai turi būti lygiavertiški, o lygiavertiškumo pagrindas yra teisingumas, o visa tai, pasak Aristotelio „laiko krūvoje visuomenė“⁴². Iš to seka, kad keitimasis paslaugomis įgyja norminę formą, t. y. mainai turi vykti pagal tam tikras taisykles ir principus. A. Vaišvilos teigia, kad „Teisė, įgydama leidimų ir paliepiamų pusiausvyros pavidalą, tampa adekvačia tokio keitimosi paslaugomis juridine forma“⁴³. Tačiau toks teiginys reikalauja analizės paaiškinti teisės kelią, kurį ji nuėjus įgyja juridinę formą. Pats keitimasis paslaugomis dėl interesų patenkinimo savaime negali pasireikšti lygiavertiškumu, pusiausvyra arba teisingumu, nes tik pats teisingumo, lygybės ar kitų vertybinių principų suvokimas, kaip teisės požymių suvokimas, sąlygoja mainų lygiavertiškumą. Vadinasi, teisė norminę išraišką įgyja per mainus, kurie jau turi būti sąlygojami teisinių idėjų: „teisė – žmogaus kūrinys, tai jos tapsmas prasideda ir turi prasidėti nuo teisinių idėjų ir teisinės sąmonės, iš kurios jos kyla. Mat žmonių interesai, siekiantys transformuotis į visuomeninę tvarką, pirmiausia turi įgauti atitinkamą sąmoningumą ir vertybinį kryptingumą, išoriškai pasireiškiantį teisinėmis idėjomis“⁴⁴. Teisinės idėjos arba teisinė sąmonė yra pagrindas sukurti tvarką visuomenėje, todėl teisinės idėjos turi būti perkeltos į tam tikrą pageidaujamą elgesio projektą, kuris darytų realų poveikį žmonių elgesiui. Vadinasi, teisė pasireikštų teisinėmis normomis⁴⁵. Kad natūraliai susiklostantys santykiai tarp individų nėra savaime teisiniai, teigia ir D. Beinoravičius, kadangi tuose santykiuose nėra sąmoningo tiesos ieškojimo arba iš kitos pusės nėra ginčų ir neteisybės patyrimo, todėl tokie santykiai yra tik socialiniai, bet ne teisiniai. Teisiniai santykiai atsiranda tuomet, kai pasireiškia tam tikri interesai sąmoningai kurti teisę, t. y. nustatyti atitinkamas taisykles visuomenės nariams. Taisyklės turėtų numatyti individų teises ir pareigas tam, kad būtų visuomenėje palaikoma tvarka ir teisingumas, nes savaime besiklostantys santykiai tarp individų gali nutolti nuo esminių teisės principų, pavyzdžiui, kaip jau buvo minėta dėl keitimosi paslaugomis be lygiavertiškumo, kuris ir yra jau kaip tam tikras teisės savokimas bei mainų norminimas: „teisė nėra natūrali tvarka. Ji yra kuriama. <...> Teisė turėtų vertinti ar „natūrali“ tvarka atitinka teisių ir pareigų pusiausvyrą ar jai prieštarauja, yra pažeista, nes „natūrali tvarka gali įtvirtinti ne tik teisę, bet jos antipodus – prievoles ir privilegijas“⁴⁶. Tokią pat poziciją išreiškia ir F. Hayekas teigdamas, kad mainais grindžiamoje visuomenėje individai siekia didesnės naudos, kaip savo pastangų atlygiui, ir tai tampa tarsi reguliari taisyklė. Tačiau, kad tokia

⁴² Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai: monografija. - Vilnius: MRU, 2005. P. 164.

⁴³ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 24.

⁴⁴ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 213.

⁴⁵ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 223.

⁴⁶ Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykis: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius. 2003. P. 54.

tvarka būtų pripažinta kaip tvarka, ją būtina laikyti gėrybine tvarka. Kad susiklostytų gėrybinė tvarka, žmonės turi laikytis tam tikrų konvencinių taisyklių, kurios kyla ne vien iš norų, o yra normatyvinės ir nurodo, ką galima daryti, o ko negalima⁴⁷. Tad ekonominiai mainai tampa ir teisiniu priešingų interesų subalansavimo, pusiausvyros siekimo modeliu. Pusiausvyra arba teisingumas nėra mainų atžvilgiu objektyvus, todėl teisingumo klausimas yra sprendžiamas procedūriškai, kada yra atsižvelgiama į skirtingų šalių interesus, taip sudarant sąlygas asmeniui ginti savo interesus. Kadangi mainų teisingumo matas yra kintantis, teisingumas yra pasiekiamas priešingų interesų kovoje, pasiekiant socialinį kompromisą. Mainų teisingumas yra siejamas su visų lygybe prieš įstatymą principu⁴⁸. Tačiau mainų lygiavertiškumas, socialinis kompromisas arba teisingumo įgyvendinimas nėra priverstinis individų suvaržymas. B. Barris teigia, kad teisingumo turinys turi būti toks, kad jis žmones motyvuotų elgtis teisingai. O motyvacija elgtis teisingai yra individų gaunama nauda iš elgimosi teisingai ilgalaikėje perspektyvoje. Tai reiškia, kad individas siekia elgtis teisingai dėl to, kad jis pagrįstai tikisi sulaukti teisingumo iš kitų individų, kas ir yra naudinga: „<...> teisingumas individui gali būti patrauklus tik tuo atveju, jeigu laikydamasis teisingumo jis netampa kitų išnaudojimo auka“⁴⁹. Kitas motyvas, anot B. Barrio, kiek mažiau motyvuojantis individus elgtis teisingai, yra noras veikti taip, kad toks veiksmas būtų pateisinamas nešališkai be realios asmeninės naudos⁵⁰. Taigi trečiasis teisinio personalizmo aspektas, kuris pasireiškia, kaip visuomeninių santykių pasekmė, yra poreikis norminti tuos santykius, kad būtų apsaugoti žmonių interesai, t. y. santykių tvarka atitiktų teisių ir pareigų vienovę bei teisingumą. Nes demokratinės visuomenės egzistavimo pagrindas yra tvarka, teisingumas, gerovė, santarvė, todėl visuomenėje gyvenantys individai veikia ir kuria socialinius santykius siekdami patenkinti savo interesus, laikantis lygiaverčių mainų, t. y. socialinių santykių, kuriuose jau yra ir teisinis aspektas, nes priešingu atveju visuomenė taptų destruktivi.

Tačiau poreikis norminti santykius, kad jie atitiktų teisių ir pareigų vienovę, nereiškia sąmoningo tikslo sukurti tam tikrą organizuotai veikiančią visuomenę, neatsižvelgiant į individų poreikius ir interesus. Santykių norminimas reikalingas tik tam, kad būtų apsaugoti kiekvieno individo interesai, nustatytos tam tikros pareigos ir teisės, o kokių tikslų sieks individai, ir kokių pareigų ims, nėra nustatoma. F. Hayekas teigia, kad visuomenėje atsiranda tvarka, kaip žmonių veiksmų padarinys, nors toji tvarka nėra žmonių sumanymo rezultatas⁵¹. Tokią tvarką F. Hayekas vadina spontanine tvarka, t. y. savaime susiklostančia tvarka. Anot F. Hayeko, spontanine tvarką dažniausiai sudaro sistema abstrakčių taisyklių tarp elementų, apibrėžiamų tik abstrakčiais bruožais.

⁴⁷ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 75.

⁴⁸ Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai: monografija. - Vilnius: MRU, 2005. P. 166-167.

⁴⁹ Barry B. Teisingumo teorijos. I tomas: Socialinio teisingumo traktatas. - Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 369.

⁵⁰ Barry B. Teisingumo teorijos. I tomas: Socialinio teisingumo traktatas. - Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 372-374.

⁵¹ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 66.

Tokia tvarka išlieka keičiantis ją sudarantiems elementams bei jų kiekiams. Tačiau, kad tokia tvarka išliktų, turi tarp tam tikros rūšies elementų išlikti tam tikri santykiai⁵². Galima teigti, kad teisinio personalizmo ištakos yra visuomenėje pasireiškianti spontaninė tvarka, kadangi tvarkai egzistuoti reikalingi tam tikri santykiai tarp pastovių ar kintančių elementų, t. y. santykių tvarką apibrėžianti teisinio personalizmo teisių ir pareigų vienovė, kuri pasireiškia bendradarbiaujant individams. F. Hayekas teigia, kad spontaninė tvarka, nors ir neturi pati savo išorinio tikslo, tačiau tokia tvarka atsiranda dėl tikslingų jos elementų veikimo⁵³. Tai reiškia, kad teisinio personalizmo aksiomatikos atžvilgiu individai, neturėdami iš anksto numatytos tvarkos plano, veikia tikslingai, t. y. būdami kultūriškai nepakankami, siekia keistis paslaugomis, kad galėtų patenkinti savo poreikius ir interesus pagal teisių ir pareigų vienovę, taip sukurdami visuomenėje tvarką.

Kitas esminis teisinio personalizmo dalykas, pasireiškiantis dėl visuomeninių santykių, yra nuosavybė. Kaip jau buvo rašyta, teisinio personalizmo ištakos yra visuomeninių santykių sąlygos, t. y. interesų įvairovė bei visuomenės pliuralizmas, mainai, santykių norminimas ir spontaninė tvarka. Tačiau su visuomenės kūrimusi bei socialinių santykių vystymusi, taigi paslaugų keitimusi bei santykių norminimu, neatskiriama yra nuosavybės problema. Nuosavybė yra ekonominių santykių objektas, kuomet individai keisdami paslaugomis disponuoja savo nuosavybe. Dž. Lockas traktate „Esė apie pilietinę valdžią“ teigia, kad pagal prigimtinių protą ir įstatymą žmogui priklauso nuosavybės teisė jis pats, jo darbas ir jo darbu susikurtos gėrybės. Visa tai suformuoja privačią nuosavybę, kurios niekas negali pažeisti. Tačiau savo darbu žmogus gali teisę įgyti tik į tas gėrybes, kurias jis sunaudoja, nes priešingu atveju, jeigu tos gėrybės sugedo arba kitaip tapo nenaudingos, tai toks žmogus laikomas nusizengęs prigimtiniam įstatymui ir yra nusipelnęs bausmės. Bausmės pagrindas yra tai, kad sugedusios gėrybės, prieš tai priklausiusios visiems bendrai, galėjo būti kito žmogaus darbu įgytos ir tikslingai sunaudotos. Tačiau kalbant apie nuosavybę į žemę, kada yra apribojama teisė kitiems žmonėms iš jos gauti naudos, tai yra reikalingas kitų žmonių sutikimas⁵⁴. Tą patį išreiškia ir Hėgelis teigdamas, kad individo valios aktą dėl nuosavybės turi pripažinti ir kiti, nes priešingu atveju daikto užvaldymas nesant kitų pripažinimo tėra subjektyvi teisė į privatinę nuosavybę⁵⁵. Tai parodo, kad visuomenėje egzistuoja susitarimas dėl nuosavybės ir nuosavybė atsiranda kitiems sutikus ir pripažįstant kito individo nuosavybę į tam tikrą daiktą. Tad socialinai santykiai yra norminami užtikrinti tvarką ir teisingumą tarp individų. Pati teisė išreiškdamą teisių ir pareigų vienovę įtakoja mainus, kad mainai vyktų lygiavertiškai. Vadinasi, dėl kultūrinio nepakankamumo individai siekia keistis paslaugomis, norėdami gauti naudos sau, tačiau, kad galėtų keistis paslaugomis, jie jau turi turėti nuosavybę, kuri būtų kitų pripažįstama ir šitaip

⁵² Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 68.

⁵³ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 68.

⁵⁴ Lokas Dž. Esė apie pilietinę valdžią. - Vilnius: Mintis. 1992. P. 30-37.

⁵⁵ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. - Vilnius: MRU. 2004. P. 150.

išvengiama kiek galima daugiau konfliktų. Taip pasireiškia teisė, kadangi laikoma, kad kiekvienas individas yra lygus su kitais, ir jis turi kaip ir visi kiti teisę disponuoti savo nuosavybę, o kiti turi pareigą nepažeisti šitos teisės. Be to, individas turi teisę įgyti kito nuosavybę su pareiga perduoti kitam individui atitinkamą savo nuosavybę: „Paskatos individams pasiskirstyti teises ir pareigas gėrybių atžvilgiu (tiek materialių, tiek bet kokių kitokių), tai yra sukurti nuosavybės santykius, atsiranda dėl individų naudos maksimizavimo principo ir socialinės aplinkos teikiamos galimybės mainų būdu šią naudą maksimizuoti, taip pat pavojaus dėl galimos agresijos šiai naudai sumažėti. Taip prieinama socialinių normų analizei svarbios išvados, kad ne tik nuosavybė kaip tam tikras teisių ir pareigų rinkinys, yra pagrindas mainams, bet ir mainų naudingumas - būtina sąlyga nuosavybei bei socialiniam reguliavimui atsirasti“⁵⁶. Taip pat, kaip teigia R. Šimašius, pasak F. Hayeko, konfliktai yra neišvengiami dėl priemonių tikslams įgyvendinti stygiaus, todėl trūkstami resursai efektyviausiai gali pasiskirstyti esant nuosavybei ir laisvei ja naudotis bei disponuoti. Dėl to F. Hayekas pagrindiniu teisės principu laiko nuosavybės principą, o pagrindiniu uždaviniu - nuosavybės atribojimą, kuris visą laiką kintą ir turi būti tikslinamas. Tai reiškia, kad rinka reikalauja, jog esminė teisės taisyklė būtų individualios nuosavybės taisyklė⁵⁷.

2.2. TEISINIO PLIURALIZMO IŠTAKOS VISUOMENĖJE

Teisinis pliuralizmas reiškia skirtingų teisės sistemų koegzistavimą, todėl šiame poskyriuje svarbu parodyti, kokios visuomeninės priežastys sąlygoja teisinio pliuralizmo pasireiškimą. Tai susiję su klausimu, kaip visuomenėje formuojasi taisyklės, kas įtakoja taisyklių nuolatinį kūrimą ir diferenciaciją.

Socialinius reiškinius įtakoja žmonių poreikiai, nes socialiniai reiškiniai klostosi dėl žmonių poreikio įgyvendinti tam tikrus savo interesus. Dažniausiai žmonių poreikiai gali būti patenkinami gyvenant tik visuomenėje, todėl tais atvejais, kai poreikiai yra tenkinami visuomenėje, atsiranda visuomeniniai santykiai, interesai virsta socialiniais. Tai reiškia, kad individų poreikiai, išreikšdami jų interesus, yra sąlyga kuriant ir teisių sistemą⁵⁸. Teisių sistema arba socialinis reguliavimas individams yra reikalingas todėl, kad būtų suderinti vieno individo interesai su kito. Tai reiškia, kad teisinio pliuralizmo atžvilgiu skirtingos teisės sistemos būtent ir pasireiškia dėl to, jog jos kyla iš socialinių grupių ir individų poreikio reguliuoti tam tikrus santykius atitinkama tvarka. Pagal F. Hayeką taisyklė reiškia nuostatą arba dispoziciją veikti arba neveikti tam tikru būdu, ir ji pasireiškia

⁵⁶ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 144.

⁵⁷ Šimašius R. Hayeko teisės koncepcija – iššūkis šiandienos įstatymų leidybai.

<http://www.lrinka.lt/Pranesim/HajTeis.phtml> [žiūrėta 2009-07-27].

⁵⁸ Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykis: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius. 2003. P. 38.

kaip praktika arba paprotys⁵⁹. Kaip jau buvo minėta teisinio personalizmo atžvilgiu, teisinio pliuralizmo atveju taip pat tinka F. Hayeko teiginys, kad visuomenėje atsiranda tvarka, kaip žmonių veiksmų padarinys, nors toji tvarka nėra žmonių sumanymo rezultatas, o tiesiog savaime susiklostančia tvarka⁶⁰, kadangi skirtingos teisės sistemos koegzistuoja ne kaip specialiai organizuota struktūra, bet kaip savaime susiklosčiusi teisinė situacija. Socialinis reguliavimas kyla iš individų veikimo šablonų institucionalizacijos, kurios metu atsiranda privalomos elgesio normos. Elgesio normos kyla iš individų tarpusavio santykių, kurie ir yra socialiniam reguliavimui atsirasti visuomenė yra būtina sąlyga. Socialinės normos individus skatina pasirinkti tam tikrą elgesio modelį, atitinkantį arba neatitinkantį jo tikslus ir pasirinktas priemones jiems siekti⁶¹. Tai reiškia, kad visuomenėje teisinio pliuralizmo pasireiškimą įtakoja tai, jog individai pagal interesus kuria ir perima taisykles, kurios pasireiškia praktiškai tarpusavio santykiuose, ir kad individai yra linkę rinktis jiems priimtinesnes taisykles.

Socialinės normos nustato visuomenės narių tam tikras teises ir pareigas. Individai priima vienas ar kitas socialines normas ar netgi jas kuria dėl daugelio priežasčių. R. Šimašius iš labiau paplitusių šiuolaikinių argumentacijų išskiria tokias priežastis: 1) sociologinę, kuri parodo, kaip atsiradę įpročiai virsta socialiniu reguliavimu ir kad tai neišvengiama, kai bendraujama tam tikrą laiką tarpą; 2) ekonominę, kuri parodo, kaip racionalus naudą maksimizuojantis individas, sveriantis kaštus ir naudą, pasirenka paklusti socialiniam reguliavimui; 3) etinę, kuri parodo, kad individas privalo paklusti tam tikram socialiniam reguliavimui, atitinkančiam racionaliai konstruojamai etikai; 4) pozityvistinę - analitinę, aiškinančią, kokie prievarta paremti įsakymai yra laikytini teise; 5) sutartinę, kuri parodo, kaip individai sudaro sutartį, nustatančią socialinį reguliavimą⁶². Tad galima teigti, kad visuomenėje skirtingos gyvenimo sritys pagal savo reikšmingumą ir kitas specifines aplinkybes įgyja atitinkamą teisinio reguliavimo formą. Pavyzdžiui, pozityviosios teisės normomis individai vadovaujasi, kadangi pripažįsta, jog tam tikri santykiai turi būti reguliuojami valstybės teise ir užtikrinami jos prievarta, o kiti santykiai dėl savo specifikos atitinkamai reguliuojami pagal kitas teisės sistemas. Pavyzdžiui, individas, priklausydamas tam tikrai socialinei grupei, vadovaujasi atitinkamomis taisyklėmis, kadangi tos normos jau yra virtę papročiu arba jis turi vadovautis atitinkamomis taisyklėmis, nes priklauso jomis vadovautis kaip tos socialinės grupės nariui. Atsižvelgiant į tai, kaip jau buvo minėta, kad visuomenėje individai siekia patenkinti savo skirtingus interesus, o bendradarbiavimas įgauna tam tikrą juridinę formą, tai teisinio pliuralizmo visuomenėje

⁵⁹ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 117.

⁶⁰ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 66.

⁶¹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 23.

⁶² Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 23-24.

šaltinis yra socialinių santykių skirtingumas ir galimybė skirtingomis teisės sistemomis tuos santykius reguliuoti.

Visuomenėje gyvenančius visus individus vienija tai, kad jie neišvengiamai sąveikauja vienas su kitu, keisdami paslaugomis bei užmegzdami ir kurdami kitus socialinius reiškinius. Visuomenėje gyventi individams yra naudinga, kadangi jie gali patenkinti savo interesus, turėti pageidaujamą tvarką. Tačiau tuo pačiu visuomenė pasižymi pačių individų, jų interesų, socialinių grupių įvairove. Visa tai yra problemos kontekstas dėl teisės ir taisyklių. Pagal F. Hayeką visuomenėje tvarka reiškia tik tam tikrų santykių išlaikymą ir apibrėžimą, o jau susiklostanti konkreti tvarka priklauso nuo ją įtakančių konkrečių kintančių faktorių: „tvarka visada bus prisitaikymas prie daugybės konkrečių faktų, kurie kaip visuma nėra kam nors žinomi“⁶³. Kaip jau buvo rašyta, pats pliuralizmo terminas reiškia daugybiškumą, kuomet visuomenėje egzistuoja keletas teisės sistemų, vadinasi, pliuralizmas visuomenėje pasireiškia dėl visuomenės ir individų poreikių bei santykių įvairumo, kuriuos reguliuoja skirtingos taisyklių sistemos. Tai parodo, jog skirtingos teisės sistemos sukuriamos dėl poreikio norminti atitinkamų socialinių grupių elgesį. Apžvelgiant į viduramžiais Vakarų teisėje susiklosčiusį pliuralizmą teisėje, tai H. Bermanas teigia, jog teisinis pliuralizmas kilo iš bažnytinės valdžios atskyrimo nuo pasaulietinės valdžios, tokiu būdu valstybėje veikiant bažnytinei ir pasaulinei teisei. Būtent revoliucija dėl senos teisės paskatino kanonų ir pasaulietinės teisės atsiskyrimą, o pastarosios – į feodalinės, dvaro, prekybos, miestų ir karališkosios teisės išsiskyrimą⁶⁴. O bažnytinio bei pasaulietinio įstatymo atskyrimas buvo susijęs su tam tikrais visuomenėje politiniais ir ekonominiais veiksniais, todėl H. Bermanas teigia, kad Vakarų teisės pliuralizmas iš vienos pusės atspindėjo Vakarų ekonominio ir politinio gyvenimo pliuralizmą, o iš kitos pusės jį ir skatino⁶⁵. H. Bermanas teigia, kad Vakarų teisės tradicijoje per jos istoriją įvyko šešios didžiosios revoliucijos⁶⁶, kurios buvo būtent kaip atsakas į buvusią santvarką. A. Pumputis, analizuodamas žmogaus teisių ir poreikių santykio problemą, teigia, jog žmogaus poreikius formuoja ekonominiai, politiniai, technologiniai veiksniai, kurie nulemia žmogaus teisių lygį ir turinį. Tai galima pavaizduoti tokia priežastinių veiksnių grandine: ekonomika⁰ → politinė sistema¹ → poreikiai¹ → žmogaus teisės¹ → technologija¹ → ekonomika¹ → politinė sistema² → poreikiai² → žmogaus teisės² ir t.t.⁶⁷. Kitaip tariant, ekonomika įtakoja politiką, politika įtakoja žmogaus poreikius, o šie įtakoja žmogaus teisių kūrimąsi ir t. t. Vadinasi, pokyčiai vienoje srityje reikalauja pokyčių ir kitoje socialinėje srityje, kadangi pokyčiai vienoje srityje atitinkamai veikia pokyčius kitoje srityje. Tad įvykus pokyčiams vienoje srityje, tačiau nevykstant pokyčiams kitoje

⁶³ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 69.

⁶⁴ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. - Vilnius: Pradai, 1999. P. 691.

⁶⁵ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. - Vilnius: Pradai, 1999. P. 26-27.

⁶⁶ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. - Vilnius: Pradai, 1999. P. 37-38.

⁶⁷ Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija, 2000, 15(7). P. 64-65.

sirtyje, susidaro visuomenėje bei valstybėje tokia situacija, kurios pasekoje neišvengiamai jau įvyksta kardinalūs pasikeitimai. Būtent pagal H. Bermaną teisės revoliucijos įvykdavo, nes senoji teisė „bankrutuodavo“, t. y. ji negalėdavo laiku atsiliepti į permainas, vykusias visuomenėje. Tuomet nauja teisės sistema radikaliai pakeisdavo senąją. Kiekvienas perversmas siekė teisėtumo, tačiau, be abejo, jie būdavo paženklinanti prievartinio perversmo tarpniais⁶⁸. Pavyzdžiui, popiežių revoliucija paskatino atskirti bažnytinę teisę nuo pasaulietinės teisės, kuri priklausė politiniams dariniams, neturintiems bažnytinių funkcijų. Pasaulietinės teisės įvairovė atitiko tuomet pasaulietinių politijų tipus – imperinę, karališkąją, feodalinę, dvaro, prekybos, miesto politiją⁶⁹. Taigi galima teigti, jog vienas iš esminių teisinio pliuralizmo sąlygų visuomenėje yra visas visuomeninių reiškinių kontekstas, į kurį įeina ekonominiai, politiniai, žmoniškųjų poreikių ir kiti veiksniai. Galima teigti, jog vystantis šalies ekonomikai, politikai, žmonių poreikiams, teisėms, vyksta vis didesnė diferenciacija įvairiais socialiniais aspektais visuomenėje bei valstybėje, o tai savaime vėlgi susiję su visuomenės pliuralizmu, vadinasi, ir teisės pliuralizmu. Be to, galima teigti, kad teisinis pliuralizmas, kaip skirtingų teisės sistemų koegzistavimas, pasireiškia dėl to, kad valstybinė teisė laiku nespėja keistis su gyvenimu ir žmonių poreikiais arba nesugeba teisingai ir tinkamai reguliuoti tam tikrų santykių, todėl visuomenėje šalia valstybinės teisės yra kuriama nevalstybinė teisė.

R. Šimašius, analizuodamas teisinio pliuralizmo priežastis visuomenėje, išskyrė keleta priežasčių, sudarančių sąlygas pliuralizmui. Pirmą, teisės atsiradimas yra susijęs su individų bendravimu, tačiau individų bendravimą riboja įvairūs barjerai, pavyzdžiui, gamtiniai arba kultūriniai. Be to, dažnai atskiros visuomenės grupės susiformuoja ne tiek dėl barjerų, kiek dėl ypač glaudaus tam tikro individų rato bendravimo, kurio pagrindas yra atitinkami interesai bei veiklos pobūdis, pavyzdžiui, prekybininkų, gydytojų, politikų ar kitokios veiklos atstovų. Taip susiformuoja savaime tam tikros ribos tarp skirtingų interesų grupių, o tuo pačiu susiformuoja atitinkama tvarka atskirai vienoje grupėje, todėl „tai neišvengiamai nulemia, kad individai prieina kitokių išvadų, sprenddami „analogiškus“ konfliktus ir skirtingai delimituoja nuosavybę“⁷⁰. Antra, teisinį pliuralizmą visuomenėje įtakoja tai, kad teisė yra tam tikro pobūdžio žinios, informacija, kurios gali būti tobulinamos. Taigi teisėje sukuriama nauji institutai, kurie arba toliau egzistuoja šalia senųjų, arba juos kaip nors pakeičia, arba panaikina. Tai reiškia, kad teisei, kaip ir bet kokiai kitai informacijai pasklisti, reikia žmonių bendravimo ir laiko, per kurį informacija būtų perduota, priimta ir pradėta taikyti. Todėl žmonių komunikavimas neišvengia ribojimų, o informacijos perdavimas užtrunka ilgai⁷¹. Trečia, visuomenės absoliutus ir universalus vienodumas yra iš esmės neįmanomas, nes kinta supanti fizinė aplinka, keičiasi polinkiai, socialinės įtakos bei kiti socialiniai reiškiniai. Pavyzdžiui,

⁶⁸ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vilnius: Pradai, 1999. P. 38-41.

⁶⁹ Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vilnius: Pradai, 1999. P. 363.

⁷⁰ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 60.

⁷¹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 60.

K. Kulcsaras pažymi, kad teisinis pliuralizmas susiklosto dėl to, kad skirtingi žmonės ne vienu metu perima technologinį progresą ir gyvena skirtingomis ekonominėmis sąlygomis, reikalaujančiomis skirtingos teisės⁷².

Be to, kaip R. Šimašius, analizuodamas teisės sampratos problemą, parodo, kad pirma gali egzistuoti visuomenė be valstybės ir turėti taisykles, kurios nustato teises ir pareigas. Socialinių normų istorinė analizė rodo, jog teisė atsirado anksčiau už centralizuotą įstatymų leidybą. Antra, teisinis centralizmas yra iliuzija ir žmonės dažnai elgiasi pagal taisykles, kurias jie laiko teisingomis. Trečia, visuomenėje yra pripažįstama teisės viešpatavimo doktrina, teigianti, kad valstybė turi paklusti teisei ir yra kuriama remiantis teise. Pastarasis kaip ir pirmasis šioje pastraipoje išvardinti aspektai yra būdingi ir teisiniam personalizmui, nes teisinis personalizmas, kaip teisės samprata yra metodas valstybės teisėkūrai, be to, teisinis personalizmas yra objektyvus, nes pasireiškia iš individų santykių. Ketvirta, valstybės nereguliuojamam elgesiui apibūdinti yra vartojama teisėtumo ir neteisėtumo sąvoka bei samprata, t. y. nevalstybinių darinių atveju susiduriame su socialinės praktikos legalumu arba nelegalumu. Penkta, nevalstybinių teisės šaltinių, kaip, pavyzdžiui, papročių arba nevalstybinių organizacijų kuriamos teisės, nepakeičia faktinės galios ir veikimo valstybės teisė. Šešta, net jei būtų pripažįstama tik valstybės teisė, dažnai vis tiek tektų pripažinti teisių pliuralizmą, nes visuomenės ribos realiai yra didesnės už bet kurios dabarties valstybės ribas ir todėl valstybės teisės sudaro tam tikrą pliuralistinę tvarką⁷³.

Analizuojant teisinio personalizmo ištakas visuomenėje, buvo prieita prie esminių teisinių personalizmą sąlygojančių visuomeninių reiškinių, kaip visuomenės pliuralizmas arba interesų įvairovė, mainai, santykių norminimas, nuosavybė, spontaniškas tvarka. Galima teigti, kad šie iš individų sąveikavimo visuomenėje aspektai yra būdingi ir teisiniam pliuralizmui, t. y. sudarantys sąlygas reikštis teisiniam pliuralizmui. Taigi vienas iš pliuralistinės visuomenės požymių yra individų, socialinių grupių bei interesų skirtingumas. Kad atsirastų skirtingi interesai ir jie galėtų būti patenkinami visų pirma turi būti visuomenėje pripažįstama individų laisvė ir lygiateisiškumas, kas taip pat yra būdinga ir teisinio personalizmo atžvilgiu. Individų laisvė ir savarankiškumas reiškia skirtingų interesų potencialą. Kaip teigia F. Hayekas, visuomenė iškilo tada, kai buvo atrasta tai, jog žmonės gali taikiai sugyventi ir būti vieni kitiems naudingi be susitarimo dėl tikslų. Tai įmanoma turint taisykles, pagal kurias individai gali siekti savo skirtingų tikslų, ir turėti vienas iš kito naudos. Esminis dalykas sąlygojęs skirtingų tikslų siekiančių individų bendradarbiavimą buvo mainai. Mainai yra galimi taip pat dėl to, jog yra pripažįstama nuosavybė ir egzistuoja taisyklės, kurios apibrėžia nuosavybę bei mainus, kurių metu yra perleidžiama vienas kitam nuosavybę arba gaunama kitokios naudos. Taigi mainai tarnauja skirtingiems individams patenkinti skirtingus interesus, o, be

⁷² Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 61.

⁷³ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 56-59.

to, pasak F. Hayeko, kiekviena pusė mainų turi tuo daugiau naudos, kuo labiau skirtingi yra individų tikslai iš mainų⁷⁴. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad nevalstybinėje teisėje slypi taip pat kaip ir teisiniame personalizme teisių ir pareigų santykinumas, kurio ištakos pirmiausia siejamos su nuosavybės problema ir mainais, iš kurių seka bet koks bendradarbiavimas.

2.3. TEISINIO PERSONALIZMO TEISINIS REGULIAVIMAS IR RIBOS

H. Kelsenas yra apibrėžęs, kad „teisė visuomet yra tam tikros elgesio galimybės bei ribos ir tas elgesio reguliatorius, kuris nustato šias galimybes ir nubrėžia šias ribas“⁷⁵. S. Vansevičius teigia, jog teisinio reguliavimo ribų pamatas yra žmonių prigimtis, ekonominės, istorinės ir religinės bei kitos aplinkybės, kurios daugiausia yra neteisinio pobūdžio⁷⁶. Galima teigti, jog visa tai tam tikru būdu atitinkamu laikotarpiu atsispindi tuo metu valstybėje vyraujančioje teisės sampratoje. Todėl, kaip jau buvo rašyta, teisės samprata yra reikšminga, kuomet ji pasireiškia teisės normose, taip įtakodama žmonių ir valstybės gyvenimą. A. Vaišvila teigia, kad „teisinis reguliavimas – tai tokia socialinio reguliavimo rūšis, arba forma, kai poveikis žmonių elgesiui yra daromas teisės normomis ir teisės principais“⁷⁷ bei teisinis reguliavimas prasideda nuo teisinių idėjų ir teisinės sąmonės⁷⁸. Žmonių elgesio reguliavimas reiškiasi modeliuojant subjektines teises, t. y. leidimus, ir pareigas, t. y. paliepinimus, įpareigojimus, draudimus. Demokratinėje valstybėje teisinio reguliavimo priežastys yra priešingų interesų derinimas, visuomeninės tvarkos palaikymas, taip užtikrinant visuomenės narių laisvę, teises. Taigi teisinio reguliavimo objektas yra žmonių elgesys, visuomeniniai santykiai, kurie yra norminami teisės priemonėmis tam, kad būtų apsaugoti ir įgyvendintos teisės bei interesai. O šie santykiai ir teisės yra norminami atsižvelgiant į S. Vansevičiaus teiginį, kad teisinio reguliavimo ribų pamatas yra žmonių prigimtis, ekonominės, istorinės ir religinės bei kitos neteisinio pobūdžio aplinkybės. Tačiau demokratinėje valstybėje teisės tikslas yra ne sureguliuoti absoliučiai visus visuomeninius santykius, pavyzdžiui, kaip totalitarinėse valstybėse, bet reguliuoti tik tuos santykius, kurie yra reikšmingi ir būtini norminti. Iš čia kyla skirtumas tarp valstybinės teisės ir nevalstybinės teisės reguliuojamų socialinių santykių. Taigi teisinio reguliavimo apimtis priklauso nuo teisės sampratos, kadangi normatyvistinė teisės samprata sąlygos teisės normų įgyvendinimą visuomenėje tiek, kiek įstatymų leidėjui atrodys yra reikalinga. O demokratinėje teisinėje valstybėje teisės samprata, pripažįstanti prigimtines žmogaus teises bei autonomiškumą, numato reguliuoti santykius tiek, kiek reikia užtikrinti, kaip jau buvo minėta, žmonių laisvėms, teisėms bei visuomenės gerovei⁷⁹.

⁷⁴ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 174-176.

⁷⁵ Kelsen H. Grynoji teisės teorija. - Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 24.

⁷⁶ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 193.

⁷⁷ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2004. P. 197.

⁷⁸ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 211.

⁷⁹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 198-200.

Be to, kaip teigia A. Vaišvila, valstybinį reguliavimą papildo individų savireguliacijos priemonė – sandoriai. Sandorių turinys yra pačių individų valios reikalas, o valstybės teisė juos tik legalizuoja, nustatydamą jiems atitinkamą teisinę formą. Tad sandoriai yra vienas iš subjektinių teisių ir pareigų atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo pagrindų⁸⁰.

Kadangi demokratinės teisinės valstybės teisės normos kuriamos vadovaujantis ne valstybės valia, o teisės samprata, tai teisinio personalizmo sampratoje, išvedamoje iš keturių aksiomų modelio, slypi teisinio reguliavimo principai bei ribos. 2.1. poskyriuje buvo analizuojamos teisinio personalizmo ištakos visuomenėje, t. y. esminės prielaidos, įtakojančios teisinio personalizmo koncepciją. Visa tai susiję su visuomene, kuri būdama, kaip egzistenciniais interesais veikiančių individų susivienijimas, egzistuoja visuomeninės sutarties pagrindu. Tai reiškia, kad individai visuomenėje priversti egzistuoti kompromisiniu būdu, t. y. remiantis subjektinių teisių ir pareigų santykiumu: „konvencionalumas – pati teisės esmė, tik dėl jo teisė ir pajėgia sukurti bei palaikyti individų gebėjimą sugyventi (socialumą), pasiekti tam tikrą interesų vienovę interesų įvairovėje, mažinti prievartos poreikį tarpindividiniuose santykiuose“⁸¹. Tad pagal teisinio personalizmo sampratą teisinio reguliavimo objektą ir ribas nusistato patys individai sutarimais. Kaip J. Gumbis teigia, individo autonomiškumas sąlygoja teisinio reguliavimo ribas⁸².

H. Kelsenas teigia, jog teisė žmonių elgesį reguliuoja dvejopai, t. y. pozityviai, įsakydama šį elgesį ir šitaip drausdama elgesį, bei, antra, negatyviai, kuomet už tam tikrą elgesį nėra numatoma prievartos, vadinasi, toks elgesys yra leidžiamas. Tai reiškia, kiek teisinė tvarka leidžia negatyvia prasme, tiek individas yra teisiškai laisvas. Tačiau laisvę reikia skirti nuo laisvės, kurią teisinė sistema garantuoja pozityviai ir negatyviai, nes teisinė sistema negatyviai garantuoja individui laisvę nedraudama tam tikro elgesio, o pozityviai teisinės sistemos garantuojama laisvė reiškia, kad individo laisvės turi būti gerbiamos pagal įsakymus⁸³. A. Vaišvila teigia, jog žmogaus teisės riboja žmogaus teisės. Teisėtas žmogaus teisių ribojimas yra galimas, anot A. Vaišvilos, dviem atvejais, kai reikalinga apsaugoti kito asmens teises, ir, antra, kai reikia užkirsti kelią religinės, tautinės neapykantos kurstymui, karo ir prievartos propagandai. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtinta, kad asmuo, įgyvendintas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, negali patirti kažkokių apribojimų, išskyrus įstatymuose numatytus atvejus dėl kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugos. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje yra numatyti atvejai, leidžiantys riboti asmenų teises, kai reikia nubausti asmenį padariusį nusikaltimą, užkirsti kelią teisės pažeidimams, garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, sveikatą, moralę, ekonominę

⁸⁰ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2004. P. 221.

⁸¹ Vaišvila A. Teisė kaip visuomeninė sutartis // Kriminalinė justicija, 1997. T. 7, 8. P. 208.

⁸² Gumbis J. Sutarties laisvės teisinės ribos: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius, 2002. P. 5-6, 18-19.

⁸³ Kelsen H. Grynoji teisės teorija. - Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 70-71.

gerovę. Taigi socialinės šiuolaikinės teisės paskirtis yra saugoti visų asmenų teises bei jų įgyvendinimą: “žmogus yra laisvas įgyvendinti savo teises. Tos teisės negali būti juridiskai apribotos, kol pats asmuo nesuteikia tam pagrindo pareigų nevykdymu”⁸⁴. Žmogaus teisių ribos yra įtvirtintos ir LR Konstitucijos 28 straipsnyje, kuriame teigiama, kad „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių”⁸⁵. Taip pat ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime yra konstatavęs, kad žmogaus elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas, kadangi žmogus turi pareigas visuomenei, iš kurių pagrindinė – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių⁸⁶.

LR Konstitucijoje yra įtvirtintos teisės į gyvybę, laisvės, asmens, privataus gyvenimo, nuosavybės neliečiamybę, teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, minties, tikėjimo ir sąžinės laivę, laisvą darbą ir daugelį kitų teisių. Tačiau dauguma LR Konstitucijoje įtvirtintų teisių nėra absoliučios. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 2002 m. kovo 14 d. nutarime yra nurodęs, jog riboti galima kai kurias teises⁸⁷. Žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms, pavyzdžiui, pagal LR Konstitucijos 145 str., įvedus karo ar nepaprastąją padėtį. Apskritai žmogaus teisės turi būti ribojamos, kai: 1) jomis piktnaudžiauja, 2) daroma žala visuomenės moralei, viešajai tvarkai, 3) esant nepaprastoms aplinkybėms, karo ar nepaprasta padėtis, 4) dėl asmenų statuso. Pagal LR Konstituciją riboti žmonių teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: 1) tai daroma vadovaujantis įstatymais, 2) ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje apsaugoti asmenų teises ir laisves, LR Konstitucijoje įtvirtintas vertybes ir tikslus, 3) ribojimai nepaneigia žmogaus teisių ir laisvių esmės, 4) laikomasi konstitucinio proporcingumo principo. 2001 m. spalio 2 d. nutarime Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas yra patikslinęs, kad žmogaus teisės ir laisvės ribojimas turi atitikti proporcingumo, teisingumo ir teisinės valstybės principus. Tai reiškia, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi asmens teisių varžyti labiau, negu reikia tiems tikslams pasiekti, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti būtų teisinga pasiausvyra. Taigi įstatymu nustatant atsakomybę, taip pat jos įgyvendinimą, turi būti išlaikoma teisinga pusiausvyra tarp visuomenės ir asmens interesų, kad būtų išvengta nepagrįsto teisių apribojimo⁸⁸.

⁸⁴ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2004. P. 187.

⁸⁵ LR Konstitucija. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=237975 [žiūrėta 2009-09-06].

⁸⁶ LR Konstitucinio Teismo 2000 m. Gegužės 8 d. nutarimas. (<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2000/n000508.htm>, [žiūrėta 2009-07-06].

⁸⁷ LR Konstitucinio teismo 2002 m. Kovo 14 d. nutarimas. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2002/n020314.htm>, [žiūrėta 2009-08-07].

⁸⁸ LR Konstitucinio teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n011002.htm>. [žiūrėta 2009-08-30].

Vadinasi, teisinio personalizmo sampratos teisių ir pareigų vienovėje esti teisinio reguliavimo ribos, kurias apibrėžia galimybės turėti tam tikras teises ir laikytis atitinkamų pareigų - nepažeisti kitų individų atitinkamų teisių. Tad teisinis personalizmas objektinės teisės teisiniame reguliavime apima sritis, susijusias su teisėmis arba leidimais, kuomet teisės normos numato tam tikras elgesio galimybes, kurias galima įgyvendinti, iš vienos pusės, o iš kitos pusės teisinis reguliavimas numato ribojimus, kaip privalėjimą laikytis pareigų, arba elgesio ribojimą dėl pareigų nesilaikymo, nes žmogus visuomenėje turi ne tik teises, bet ir pareigas, kurios susijusios su kitų teisėmis, vadinasi, tam tikrais laisvės apribojimais elgtis kito asmens atžvilgiu. Tokia teisių ir pareigų vienovė pasireiškia ir konkretaus individo veikloje, įgyjant subjektines teises.

Tad čia pasireiškia žmogaus teisių skirtis teismo ir subjektinės teisės atžvilgiu. Teisnumas reiškia abstraktų leidimą asmeniui imtis bet kurių pareigų ir jų vykdymu įgyti konkrečią subjektinę teisę. Subjektinė teisė jau reikalauja asmens kultūrinio aktyvumo, vykdant atitinkamas pareigas, kada jomis susikuriama pageidaujama vertybė ir teisė į ją. Teisnumą asmeniui suteikia valstybė pagal įstatymus, o subjektinę teisę asmuo įgyja vykdydamas pareigas⁸⁹. Tad teisumo lygmeniu galima sužinoti, kokiais leidimais, numatytais teisės aktuose, asmuo gali naudotis ir kokias pareigas turi imtis vykdyti, kad įgytų subjektines teises. Įgytos subjektinės teisės parodo realias naudojimosi šiomis teisėmis ribas⁹⁰. Teisumo lygmens teise galima ir nepasinaudoti, o, įgijus subjektinę teisę, atsisakyti pareigos negalima. Teisinės pareigos gali būti skiriamos pagal išsipareigojimo pobūdį, t. y. pozityvų ir negatyvų. Pozityvi pareiga pasireiškia tam tikrų pozityvių veiksmų atlikimą kito asmens ar bendrijos naudai, o negatyvi pareiga pasireiškia, kaip nekliudymas asmeniui verstis teismo lygmens teises subjektinėmis⁹¹. Taigi teisumo lygmenyje yra teisės ir pareigos, o pastarųjų vykdymas, t. y. galimų, bet neprivalomų pareigų, prisiėmimas, teisumo lygmenyje esančias teises paverčia subjektine teise. Tokiu principu galima paaiškinti, kad, pavyzdžiui, LR Konstitucijos 28 str. įtvirtintą pareigą nevaržyti kitų asmenų teisių ir laisvių, kaip vykdymą negatyvios pareigos, t. y. susilaikymą nuo tam tikrų veiksmų, kurie suteikia subjektinę teisę į paties teisių nevaržymą.

Tačiau LR Konstitucijoje yra įtvirtinta tokių pareigų, kurios negali būti paaiškinamos minėtu principu. Pavyzdžiui, LR Konstitucijos 38 str. 6 d. – „tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti“, arba šio straipsnio 7 d. – „Vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą“. Teigti, kad tarp šių nuostatų egzistuoja teisių ir pareigų vienovė, t. y. tėvai išlaikydami vaikus ir dorai juos auklėdami įgyja subjektinę teisę į tai, kad juos vaikai senatvėje globos, negalima, kadangi, pavyzdžiui, tėvai turi

⁸⁹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 20-21.

⁹⁰ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: MRU, 2006. P. 51.

⁹¹ Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: MRU, 2006. P. 53-54.

pareigą išlaikyti vaikus ir juos dorai auklėti nepriklausomai nuo to, ar juos pačius jų tėvai išlaikė ir dorai auklėjo, arba vaikai turi pareigą gerbti tėvus ir juos senatvėje globoti nepriklausomai, kaip juos dorai auklėjo tėvai arba išlaikė. Taip pat kituose LR Konstitucijos straipsniuose, kaip 41 str. 1 d., 53 str. 3 d. ir kt., įtvirtintos nuostatos, kuomet asmuo negali rinktis, ar jam teismo lygmens teisė reikia įgyti kaip subjekcinę teisę, ar nereikia. Tiesiog šiuo atveju jam yra pripažįstama pareiga atitinkamai elgtis.

Individų skirtingumas, interesų įvairovė visuomenėje sukuria socialinius santykius, nuo kurių pobūdžio ir reikšmingumo priklauso, ar jie patenka į valstybės teisinio reguliavimo sritį, ar nepatenka. Kadangi teisinio personalizmo vienas iš esminių aspektų yra ekonominis individų suinteresuotumas, tai, be abejo, į teisinio reguliavimo sritį patenka žmonių turiniai santykiai. Turtas yra biologinės ir kultūrinės egzistencijos įtvirtinimo priemonė, teisių ir laisvių pagrindas, nes be nuosavybės, kaip jau buvo minėta, negalėtų vykti mainai, vadinasi, individai negalėtų kompensuoti savo kultūrinio nepakankamumo. Tad, kaip A. Vaišvila teigia, turiniai santykiai apima dvi pagrindines žmogaus veiklos sritis, t. y. gamybą ir mainus⁹². Asmuo, būdamas laisvas ir autonomiškas, gali disponuoti savo nuosavybe savo interesais, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, tačiau turėdami pareigą nepažeisti kitų asmenų nuosavybės ribų. Šis principas atspindi teisinio personalizmo keturių aksiomų modelį bei teisių ir pareigų vienovę. Pasak S. Arlauskos, turiniai santykiai yra pamatinis teisės principo reguliavimo dalykas, o „asmens turinės ribos – tai jo „aš“, jo laisvės materializuota erdvė. Asmuo gali turėti materialų sąlytį su kitu asmeniu ten, kur susilieja jų nuosavybės (laisva veikla materializuotos erdvės) ribos“⁹³. Tai reiškia, kad nepažeisti kito asmens laisvės bei teisių yra nepažeisti kito asmens nuosavybės. Apie nuosavybės kaip asmens teisių ir laisvių ribas yra pasisakęs ir LR Konstitucinis teismas 2008 m. gegužės 20 d. nutarime. Konstitucinis teismas konstatuoja, kad nuosavybės neliečiamumas ir apsauga reiškia, jog savininkas turi teisę su jam priklausančiu turtu atlikti bet kokius veiksmus, išskyrus uždraustus įstatymo, naudoti savo turtą bet kuriuo būdu, kuriuo nepažeidžiamos kitų asmenų teisės ir laisvės. Taip pat savininkas turi teisę reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo nuosavybės teisių, ir trečia valstybė turi pareigą ginti ir saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsimosi į ją⁹⁴. Visa tai atspindi teisinio personalizmo sampratą tuo aspektu, kad individai turi teisę laisvai disponuoti savo nuosavybe, dalyvauti mainuose, tačiau laikydami teisių ir pareigų vienovės, kuomet laikytųsi pareigos nepažeisti kitų teisių ir nuosavybę, ir turėtų patys subjekcinę teisę reikalauti į kitų pareigos nepažeisti jo teisių.

⁹² Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2004. P. 201.

⁹³ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai: monografija. - Vilnius: MRU, 2004. P. 164.

⁹⁴ LR Konstitucinio teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutartis // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2008/n080520.htm>.
Prisijungimo laikas 2009-05-26.

S. Arlauskas teigia, jog apskritai yra galimos trys pamatinės turtinių teisinių santykių variacijos, t. y. valdymo teisė, subjektinė nuosavybės teisė ir subjektinė sandorių teisė. Valdymo teisė, anot S. Arlausko, kaip žmogaus autonominės būties išraišką, galima laikyti viena iš pagrindinių subjektinių turtinių teisių, kuri pasireiškia įgyjant faktinę galią daiktui. Tokia nuostata yra įtvirtinta LR civilinio kodekso 4.22 str. 1 d., kad daikto valdymu laikomas faktinis daikto turėjimas turint tikslą valdyti kaip savo, o LR civilinio kodekso 4.24 str. apibrėžia, jog valdymo objektu gali būti kiekvienas daiktas, kuris gali būti nuosavybės teisės objektu. Nuosavybės teisė reiškia, jog individas nuosavybės teise priklausančiu turtu turi teisę savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių bei interesų, valdyti, naudoti ir juo disponuoti⁹⁵. Iš čia pasireiškia teisių bei pareigų pusiausvyrą, kadangi individas, turėdamas nuosavybės teise turtą ir galėdamas savo nuožiūra jį valdyti, naudoti bei juo disponuoti, turi pareigą pripažinti kito individo nuosavybės teisę į tam tikrą turtą, nes būtent pati teisė į nuosavybę įgyjama, pripažįstant ir gerbiant kito individo teisę į nuosavybę. S. Arlauskas teigia, jog LR civilinio kodekso 4.37 str. nuostata išplaukia iš asmens individualios autonomijos apibrėžimo, tad nuosavybė yra veiklos laisvės ir individualios autonomijos išraiška⁹⁶. Vadinasi, nuosavybės teisė yra pagrindinė subjektinė turtinė teisė, o nuosavybė bei kiti turtiniai santykiai klostosi, derinant autonomiškų asmenų valią susitariant. Trečias, kaip jau buvo minėta, turtinių santykių pagrindinis aspektas yra sandorių arba sutarčių laisvės teisė. Sandorių (sutarčių) laisvės teisė yra susijusi tiek su valdymo, tiek ir su nuosavybės teise, nes būtent teisė sudaryti sandorius remiasi nuosavybės teise. Šis aspektas yra atskleistas analizuojant teisinio personalizmo mainų sampratą. Individo laisvė sudaryti sandorius pasireiškia keturiais aspektais: laisve sudaryti sutartį, laisve atsisakyti sudaryti sutartį, laisve nustatyti sutarties turinį ir laisve sudaryti sutartis, kurių įstatymas nenumato, jeigu jos neprieštarauja teisei ir gerai moralei⁹⁷. LR civilinio kodekso 1.63 str. apibrėžia, kad „sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas“. Konkrečiau sutarčių teisę reglamentuoja LR civilinio kodekso 6.154 str. 1 d.: „Sutartis yra dviejų ar daugiau asmenų susitarimas sukurti, pakeisti ar nutraukti civilinius teisinius santykius, kai vienas ar keli asmenys įsipareigoja kitam asmeniui ar asmenims atlikti tam tikrus veiksmus (ar susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo), o pastarieji įgyja reikalavimo teisę“. LR civilinio kodekso 6.156 str. įtvirtina sutarčių laisvės principą. 6.156 str. 1 d.: „Šalys turi teisę laisvai sudaryti sutartis ir savo nuožiūra nustatyti tarpusavio teises ir pareigas, taip pat sudaryti ir šio kodekso nenumatytas sutartis, jeigu tai neprieštarauja įstatymams“. Taip pat minėtame straipsnyje įtvirtinta asmenų laisvė nesudaryti sutarčių, laisvė numatyti sutarties dalyką bei sąlygas. Vadinasi, sutartys, kaip teisinio personalizmo

⁹⁵ LR Civilinio kodekso 4.37 str. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687.

⁹⁶ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. - Vilnius: MRU, 2004. P. 165.

⁹⁷ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. - Vilnius: MRU, 2004. P. 166.

atžvilgiu tam tikri mainai, gali būti vykdomos ne tik vadovaujantis teisės normomis, bet tokiais pačiais teisinio personalizmo principais, kaip teisingumas, lygiateisiškumas, laisva valia, teisių ir pareigų vienovė.

Teisinis personalizmas labai tiksliai atsispindi tokiose teisės normose, kaip LR civilinio kodekso 1.2. str., kuriame suformuluota, kad „Civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumų piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principais“, arba LR civilinio kodekso 1.5. str. 1 d.: „Civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus“, LR civilinio kodekso 1.5. str. 2 d.: „Kai įstatymai nedraudžia civilinių teisinių santykių subjektams šalių susitarimu nusistatyti tarpusavio teisių ir pareigų, šie subjektai turi vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“. Taip pat verta išskirti tokias LR civilinio kodekso straipsnius: 1.137 str. dėl civilinių teisių ir pareigų bei ir 2.1 str., 2.5 str., kurie reglamentuoja teisę įgyti teises ir pareigas. LR civilinio kodekso minėtuose straipsniuose civilinių santykių reguliavimas grindžiamas teisingumo, protingumo, sąžiningumo principais. Šie principai egzistuoja ir teisinio personalizmo atžvilgiu – individų lygiateisiškumas, mainų lygiavertiškumas, subjektinių teisių suteikimas individams, kurie dėl objektyvių priežasčių negali jų įgyti. Be to, kaip jau buvo rašyta, mainų lygiavertiškumo norminimas kyla ne iš grynai ekonominių veiksnių, o iš teisinių, t. y. teisinių idėjų. S. Arlauskas pažymi, kad civilinių santykių reguliavimas reikalauja būti papildytas moralinių imperatyvų pagrindu, tačiau turtiniai ir moraliniai dalykai negali būti tapatinami, nes teisinės prievolės išplaukia iš turtinės padėties, o moralinės pareigos išplaukia iš žmogaus supratimo apie jo pareigas kitiems asmenims⁹⁸.

Pavyzdžių, ar Lietuvos teismai taiko minėtas LR civilinio kodekso normas, galima atrasti pakankamai. Pavyzdžiui, Lietuvos Apeliacinis teismas 2008 m. birželio 10 d. nutartyje nutaria kreiptis į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar 1999 m. gegužės 18 d. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 67 straipsnio 3 dalis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintam teisingumo ir teisinės valstybės principams ir Konstitucijos 46 straipsnio 1 ir 3 daliai. Lietuvos Apeliacinis teismas nagrinėdamas šią bylą atsižvelgia, kad sprendžiant klausimą dėl nukentėjusiojo turtinio ar kito intereso pažeidimo alyginimo neturėtų būti pažeisti bendrieji teisės principai, kaip proporcingumas, neleistinumas piktnaudžiauti teise, teisingumas ir protingumas (LR CK 1.2 str. 1 d., 1.5 str.), siekiant tiek viešojo ir privataus, tiek privačių interesų pusiausvyros ir ją užtikrinant, ir kad civilinės teisės įgyvendinimo būdai ir

⁹⁸ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai: monografija. - Vilnius: MRU, 2004. P. 169.

priemonės neprieštarautų įgyvendinamos civilinės teisės paskirčiai⁹⁹. Arba iš Lietuvos Aukščiausiojo teismo civilinėje byloje nutarimo matyti, kad teismas, nagrinėdamas šalių ginčus dėl palūkanų dydžio, vertina atitinkamus susitarimus dėl palūkanų dydžio ir pasisako, ar toks susitarimas nepažeidė iš esmės šalių interesų pusiausvyros (LR CK 6.228 str.) ir ar jis neprieštarauja sąžiningumo, protingumo ir teisingumo kriterijams pagal LR civilinio kodekso 1.5 str.¹⁰⁰.

Teisinio personalizmo sampratoje teisė, nors apibrėžiama, kaip teisių ir pareigų vienovė, tačiau turi išimčių tam tikrais atvejais individų atžvilgiu, kurie dėl objektyvių priežasčių negali vykdyti pareigų ir įgyti subjektinių teisių. Tuomet tokiems individams subjektinės teisės suteikiamos be pareigų vykdymo. Visa tai neprieštarauja teisinio personalizmo sampratai, nes teisė taip pat yra ir teisingumas. A. Vaišvila teigia, jog šiuolaikinė teisė absorbuoja savyje moralę, kuri dalyvauja teisėje kaip įgyjanti teisių ir pareigų vienovės pavidalą¹⁰¹. Taip pasireiškia valstybės socialinė pareiga kurti teisinį mechanizmą, kuris tam tikriems asmenims sudaro galimybes teismo lygmens teises paversti subjektinėmis teisėmis be atitinkamų pareigų vykdymo¹⁰².

Kitas pagrindinis valstybėje teisinio reguliavimo dalykas yra žmonių santykiai, atsirandantys valdant valstybę. Tai yra santykiai, dažniausiai atsirandantys tarp valstybės institucijų, pareigūnų, piliečių. Tad teisės normomis griežtai siekiama kontroliuoti, kaip yra naudojamos valdiniams įgaliojimais. Trečioji pagrindinė teisinio reguliavimo sritis yra teisėsaugos santykiai, atsirandantys užkertant kelią įstatymų pažeidimams bei patraukiant pažeidėjus teisinėn atsakomybėn¹⁰³. Taigi, kaip A. Vaišvila teigia, asmenų keistimasis paslaugomis lygiavertiškumo pagrindu yra pagrindinė idėja, įkūnyta teisių ir pareigų vienovėje, kuri būdama subjektinės teisės esmė, kartu yra ir civilinės teisės esmė. Tad civilinė teisė tampa modeliu, į kurį turi orientuotis viešoji teisė arba modernioji teisė apskritai¹⁰⁴.

Pagal teisinį personalizmą yra nustatomos ne tik materialiosios subjektinės teisės, bet taip pat ir procesinės teisės. A. Vaišvila teigia, kad absoliučių procesinių teisių nėra, nes procesinės teisės priklauso nuo subjektinių teisių. Tai reiškia, kad jeigu neturima subjektinės teisės, tai ir neturima procesinės teisės ginti pažeistos materialiosios subjektinės teisės. Procesinė teisė atsiranda kartu su materialine subjektine teise, kaip pastarosios sudėtinė dalis, kurios pagrindu materialinė subjektinė teisė funkcionuoja, plėtojasi, yra įgyvendinama bei ginama. Taigi „materialinės subjektinės teisės įsigijimas lemia procesinės subjektinės teisės galimybę, kuri virsta realybe tik iškilus reikalui

⁹⁹ Lietuvos Apeliacinio teismo 2008 m. birželio 10 d. nutartis c.b. Nr. 2A-123/2008, Procesinio sprendimo kategorija 113.6.1.7. http://www.lrkt.lt/Prasymai/14_2008.htm. (prisijungimo laikas 2009-10-04).

¹⁰⁰ LAT 2003 m. rugsėjo 22 d. teisėjų kolegijos nutartis c. b. A.Š. v. AB bankas „NORD/LB Lietuva“ Nr. 3K-3-830/2003. http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=24489, (Prisijungimo laikas 2009-10-04)

¹⁰¹ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 24.

¹⁰² Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: MRU, 2006. P. 60.

¹⁰³ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 202.

¹⁰⁴ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 15.

įgyvendinti ar ginti įsigytą subjektinę materialinę teisę nuo jos laužytojų¹⁰⁵. Būtent LR civilinio proceso kodekso 2 str. nurodo, kad civilinio proceso tikslai – ginti asmenų, kurių materialinės subjektinės teisės ar įstatymų saugomi interesai pažeisti ar ginčijami <...>¹⁰⁶. Iš kitos pusės, praradus subjektinę materialinę teisę, prarandama ir procesinė teisė ginti atitinkamą savo prarastą subjektinę materialinę teisę. Tai rodo, kad „procesinė teisė taip pat yra subjektinė ir kad tą subjektiškumą jai suteikia ne kas kita, kaip materialinės teisės subjektiškumas; pastarajam išnykus, išnyksta ir procesinės teisės subjektiškumas“¹⁰⁷. Taip A. Vaišvila traktuoja materialiosios ir procesinės teisės vientisumą, kad santykinumas, kuris būdingas subjektinei teisei, pereina ir jos procesinei teisei. Procesinė teisė pasireiškia dėl subjektinės teisės, nes, kaip asmuo pareigų vykdymu įgyja subjektinę teisę, taip jis įgyja ir procesinę teisę, skirtą ginti turimą subjektinę teisę. Todėl, anot A. Vaišvilos, materialiosios ir procesinės teisės neatskiriamumas leidžia šias teises traktuoti, kaip vieną subjektinę teisę. Taigi procesinė teisė galioja neviršydamą subjektinės materialiosios teisės ribų. Be to, materialioji ir subjektinė teisės susijusios tuo, kad subjektinės materialiosios teisės įgyjimas galimas turint teisumą, o teisnumas jau yra procesinė kategorija, kuri reiškia leidimą imtis veiklos, įgyjant teises ir pareigas¹⁰⁸.

2.4. TEISINIO PLIURALIZMO TEISINIS REGULIAVIMAS IR RIBOS

Teisės normos yra socialinių normų rūšis, kurių tikslas yra paveikti socialinį elgesį. Teisės normos yra neišvengiamos, kadangi žmogaus elgesys visuomet yra ribojamas tam tikrų vidinių ir išorinių veiksnių, kurie kyla iš gamtinės bei socialinės aplinkos¹⁰⁹. Tad socialinis reguliavimas turi sudaryti galimybes visuomenės nariams apsibrėžti teises ir pareigas, tam tikras veiksmų gaires siekti norimo tikslo bei išvengti žalos. Socialinio reguliavimo objektas ir teisinio reguliavimo ribos priklauso nuo daugelio visuomeninių faktorių, kaip ekonomikos, politikos, poreikių, technologijų lygio, kultūros ir t. t. Tiek A. Vaišvila, tiek S. Vansevičius, pažymi, kad teisinio reguliavimo apimtis priklauso nuo teisės sampratos pobūdžio, nes, pavyzdžiui, etatizmas neigia teisinio reguliavimo ribų buvimą, o demokratinės teisės samprata jas pripažįsta¹¹⁰. Teisinio reguliavimo ribos pasireiškia, nes teisės normos nereguliuoja sporto, kai kurių šeimos vidaus santykių, daugelio religijos santykių ir kitų sričių. Reguluojant teisės normomis išimtinai asmeninius santykius, yra paneigiama žmogaus autonomija, galimybė savo nuožiūra priimti tam tikrus sprendimus. Vadinasi, ir asmens

¹⁰⁵ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 16.

¹⁰⁶ LR civilinio proceso kodeksas. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=332205.

¹⁰⁷ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 17.

¹⁰⁸ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 17.

¹⁰⁹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 19.

¹¹⁰ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 155.

autonomiškumas lemia teisinio reguliavimo ribų egzistavimą¹¹¹. Visa tai grindžiama jau minėta S. Vančevičiaus pozicija, kad teisinio reguliavimo ribų pamatas yra žmonių prigimtis, ekonominės, istorinės, religinės bei kitos aplinkybės¹¹².

Teisinis pliuralizmas ypač verčia susimąstyti apie teisinio reguliavimo ribas, taip atsakant į klausimus, ar valstybės teisė yra visur būtina, o jeigu nebūtina, tai kiek ji gali reguliuoti tam tikrus santykius, o kiek apskritai nereikalinga, vadinasi, tiek visuomeniniai santykiai gali būti reguliuojami nevalstybinės teisės. Taigi valstybėje ir visuomenėje egzistuojant pliuralizmui, iškyla problema dėl reguliuojamų santykių tarp valstybės ir nevalstybinės teisės. R. Šimašius, analizuodamas valstybės ir nevalstybinės teisės sąryšius, nustatė galimus variantus, kaip teisės atsikartojimas ir tarpusavio palaikymas, detalizavimas, konfliktas bei netiesioginis sąryšis¹¹³. Atsikartojimas ir tarpusavio palaikymas reiškia, kad valstybės teisė ir nevalstybinė teisė reikalauja tokio paties elgesio. Paprastai tai būna universalios normos, kurios turi savo išraišką visose taisyklių sistemose, nes yra svarbiausios, pamatinės visuomenės narių sugyvenimo taisyklės.

Detalizavimas pasireiškia, kai valstybės ir nevalstybinės teisės sistemos susiduria, pvz., kai tenka aiškinti valstybės teisę pagal nevalstybinę. Pavyzdžiui, teismas, aiškindamas LR civilinio kodekso 1.4 straipsnyje minimus sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principus, privalės atsižvelgti į visuomenės nuostatas apie tai, kas yra sąžininga, protinga ir teisinga bei pritaikyti šias nuostatas bylos aplinkybėms. Tai reiškia, kad teismas priverstas atsižvelgti į nevalstybinę teisę. Taip nevalstybinės teisės vaidmuo, pasireiškiantis teisės aiškinimu, kartais yra įvardinamas kaip „švelnus“ teisinis pliuralizmas. Taip pat aiškinant nevalstybinės teisės normas kartais yra remiamasi valstybės teise. Pavyzdžiui, didelėje dalyje organizacijų yra esanti galimybė pašalinti individą iš organizacijos ar taikyti kitas sankcijas už padarytus „teisės pažeidimus“.

Konfliktas kyla tarp valstybės ir nevalstybinės teisės, kada reikalaujama priešingo elgesio, pavyzdžiui, baudžiamasis įstatymas numato atsakomybę už žmogaus žalojimą, o bokso varžybose pagal taisykles tai leistina, bažnytinė teisė nepripažįsta skyrybų, tuo tarpu valstybės teisė jas leidžia. Kaip elgtis tokiomis aplinkybėmis, nulemia praktika ir tradicija.

Netiesioginis sąryšis tarp nevalstybinės teisės ir valstybės teisės santykio pasireiškia, kai šios teisės sistemos tiesioginio sąryšio neturi. Nors sąryšio galima paprasčiausiai neįžvelgti dėl daugybės įvairiausių, kartais sunkiai pastebimų sąryšių tarp bet kokių valstybės teisės normų ir nevalstybinės teisės. Be to, valstybės teisė dažnai nereglamentuoja santykių, kuriuos reglamentuoja nevalstybinė teisė būtent dėl to, kad santykiai jau sureglamentuoti. Pavyzdžiui, musulmoniškoje valstybėje

¹¹¹ Gumbis J. Sutarties laisvės teisinės ribos: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius, 2002. P. 5-6, 18-19.

¹¹² Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. - Vilnius: Justitia, 2000. P. 193.

¹¹³ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 100-102.

paprastai nėra jokio reikalo įstatymais kurti baudžiamąją teisę, nes sankcijas ir bausmes numato bažnytine teise. Tad nevalstybinė teisė taip pat dažnai nereglamentuoja tų santykių, kuriuos reglamentuoja valstybės teisė, nes santykiai jau sureglamentuoti. Pavyzdžiui, pagrindinės kelių eismo taisyklės, taip pat gali visiškai neturėti tiesioginės sąveikos su nevalstybinių organizacijų teise, nes nevalstybinei teisei vietos čia beveik nėra.

Apibrėžtas nevalstybinės teisės santykis su valstybės teise parodo, jog nevalstybinės teisės reguliuojamų santykių objektas ir ribos yra platesnio pobūdžio tuo aspektu, kad valstybės teisė, būdama hierarchinė bei centralizuota, apima tuos santykius, kuriuos yra numačiusi sunorminti valstybės valdžia, vadinasi, visa kita, kas neįeina į valstybinės teisės sistemą, yra už valstybės teisės ribų. Šiuo aspektu nevalstybinė teisė gali reguliuoti santykius, kurie yra nereguliuojami valstybės teisės, taip pat, kurie sutampa su valstybės teise, arba jai prieštarauja. Nevalstybinės teisės reguliuojamų santykių platumas pasireiškia ir dėl to, kad priešingai nei valstybinės teisės atžvilgiu, laisvoje pliuralistinėje visuomenėje egzistuoja galimybė skirtingus individų tikslus reguliuoti nesivadovaujant taisyklių hierachija bei visiems individams privaloma tvarka. Tad nepriklausomų tikslų įvairovė reiškia ir nepriklausomų sprendimų priėmimo centrų įvairovę¹¹⁴. Pagal tai kartais skiriami monocentriniai ir policentriniai visuomenių tipai, kurie atitinka F. Hayeko aprašytą skirtumą tarp organizacijos ir spontaninės tvarkos, turinčios analogiją su teleokratinės ir nomokratinės tvarkos skirtumu, kuomet teleokratinė tvarka numato tam tikriems visuomenės nariams privalomą tikslų hierarchiją, o nomokratinė tvarka, priešingai reiškia spontaninę tvarką¹¹⁵. Taigi galima teigti, jog centralizuotai ir hierarchiškai sukonstruota tvarka yra siauresnė už spontaninę tvarką, nes pastaroji atspindi visuomenės santykių ir interesų įvairovę, vadinasi, pasižymi įvairove.

Kaip jau buvo rašyta, socialinio reguliavimo pliuralizmas pasireiškia spontaniniame ir savanoriškų organizacijų socialiniame reguliavime, todėl ir teisinis pliuralizmas pasireiškia tokio reguliavimo teisiniais pavidalais šalia valstybinės teisės išskiriant spontaninių normų ir savanoriškų organizacijų normų sistemas. Spontaninės normos atsiranda kaip neplanuotas daugelio žmonių veiksmo rezultatas, t. y. jos atsiranda ne kaip konkrečių žmonių proto rezultatas, planingai sukurtos ir įtvirtintos, bet tiesiogiai iš žmonių veiksmų visuomenėje. Tokios normos pasižymi atvirumu, policentriškumu ir sudėtingumu. Savanoriškų organizacijų normos nėra spontaninės, nes atsiranda jau kaip sąmoningos organizuotos veiklos rezultatas, tačiau nėra ir centralizuotos, nes organizacija,

¹¹⁴ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II tomas: Socialinio teisingumo mirażas. - Vilnius: Eugrimas. 1999. P. 31.

¹¹⁵ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II tomas: Socialinio teisingumo mirażas. - Vilnius: Eugrimas. 1999. P. 31.

iš kurios kyla šios normos yra savanoriška ir laisvai konkuruoja su kitomis visuomenės organizacijomis¹¹⁶.

J. Gumbis, analizuodamas visuomenės savireguliacijos problemas, teigia, kad, kaip priešprieša valstybiniam reguliavimui, visuomenėje egzistuoja individų elgesį reguliuojančios socialinės normos. Savireguliacijos tradiciniai metodai yra bendras susitarimas, kaip nerašytinis tam tikrų susitartų taisyklių rinkinys, antra, pageidaujamo, priimtino elgesio gairės, rekomendacijos, trečia, etikos kodeksai ir sutartinės nuostatos¹¹⁷.

F. Hayekas išskiria dvi taisyklių rūšis – „nomos“ ir „thesis“. „Nomos“ yra teisingo elgesio taisyklės, kurios atsiranda spontaniškai, yra abstrakčios ir padeda suderinti visų tikslus. „Thesis“ yra organizacinės taisyklės, t. y. konkretūs konkrečių subjektų nurodymai, skirti konkretiems tikslams pasiekti, skirti ne derinti, bet pasirinkti ar paskirti tikslus. Organizacinės taisyklės labiau būdingos mažoms visuomenėms, kuriose tikslai formuluojami bendrai. „Nomos“ yra labiau būdingi didelėms visuomenėms, kuriose individai siekia įgyvendinti savo interesus, nors veikia taip, kad nepadarėtų žalos kitiems, o tai, anot R. Šimašiaus, reiškia rinkos tvarkos, t. y. spontaninės tvarkos įtvirtinimą¹¹⁸. Taigi spontaninė tvarka reiškia didesnes galimybes sureguliuoti visuomenėje individų skirtingus interesus nei organizacijos taisyklėms, nes taisyklės kuria patys individai derindami savo interesus nei organizacinės taisyklės, sukurtos konkretiems tikslams. Tad, jeigu individai nesieks organizacijos tikslų, jiems organizacijos taisyklės nebus reikalingos. Be to, tai reiškia, kad spontaninės tvarkos taisyklės dėl individų interesų skirtingumo atitinkamai reiškia ir reguliuojamų santykių įvairovę bei ribas.

Spontaninis visuomenės santykių reguliavimas pasireiškia teisinių papročių reguliavimu. Teisinis paprotys turi turėti du požymius, t. y. teisinės taisyklės pobūdį ir, antra, taisyklės išraiškos formą. Turėdamas šiuos bruožus paprotys yra teisinis ir tuo skiriasi nuo paprasto papročio¹¹⁹. Arba kitaip tariant teisinis paprotys yra teisės ir papročio sutapimas. Paprotinė teisė kyla iš spontaniško neprievartinio socialinės grupės narių elgesio, o socialinės grupės nariai tiki, jog susiklosčiusių elgesio modelių laikymasis yra reikalingas ir privalomas. Taigi teisinis paprotys turi atitikti kiekybinius ir kokybinius kriterijus. Kiekybiniai kriterijai parodo, ar tam tikra praktika yra paplitusi, o kokybiniai – ar ši praktika yra laikoma teisinga¹²⁰. Tai reiškia, kad teisinis paprotys, priešingai nei teisės norma, visuomet egzistuoja tik tada, kada yra naudojamas reguliuoti santykius. Teisinis

¹¹⁶ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 46-47.

¹¹⁷ Gumbis J. Naujų besiformuojančių visuomeninių santykių valstybinis reguliavimas ar savireguliacija // Teisė, 2006, 58. P. 88-89.

¹¹⁸ Šimašius R. Hayeko teisės koncepcija – iššūkis šiandienos įstatymų leidybai. <http://www.lrinka.lt/Pranesim/HajTeis.phtml> [žiūrėta 2009-07-27].

¹¹⁹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 64.

¹²⁰ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 64-65.

paprotys yra susijęs su vienokių arba kitokių gyvenimiškų situacijų vertinimu, su kuriuo individai sieja tam tikras pareigas ir teises¹²¹. Kadangi teisinių papročių laikymasis kyla iš pačių individų nustatytos santykių reguliavimo tvarkos, tai teisinis paprotys nėra ribojamas tam tikrų jurisdikcinių taisyklių ir įstatymų, jeigu teisinis paprotys naudojamas ten, kur nėra taikoma išimtinai tik valstybės teisė. Teisinis paprotys visuomet yra būdingas tam tikrai socialinei grupei, kuri paprastai nesutampa su valstybės visais gyventojais arba tik vienos valstybės tam tikromis socialinėmis grupėmis. Taigi paprotinės teisės ribos peržengia valstybių ribas, o iš kitos pusės ne visi valstybės gyventojai gyvena pagal tas pačias paprotinės teisės normas¹²². Tai reiškia, kad spontaninės tvarkos arba teisinio papročių ribos platesnės už valstybės teisę tuo aspektu, kad teisinis paprotys gali būti suformuotas skirtingų socialinių grupių skirtingai reguliuojančių panašius dalykus tiek vienoje valstybėje, tiek tarpvalstybiniu mastu. Pavyzdžiui, nevalstybinės teisės reguliuojama tarptautinė prekyba, teikiant didžiausią reikšmę sutarčiai. Teisinių papročių, naudojamų tarptautinėje prekyboje, yra trys pagrindinės rūšys, t. y. bendrųjų taisyklių sąvada, tipinės proformos ir elgesio kodeksai. Tad tokių dokumentų, kaip Tarptautinių pramonės rūmų leidinio „Unifikuoti papročiai ir praktika dokumentiniams akreditivams“, rekomendacinės nuostatos leidžia, kad jais kaip teisiniais papročiais galėtų remtis teismai ir arbitražai¹²³.

Teisniam papročiu, kaip teisniam reguliatoriui, yra būdingas abstraktumas. Teisinio papročio abstraktumas, vadinasi, ir tam tikrų reguliuojamų santykių įvairumas pasireiškia dėl individo mąstymo bruožų: „istoriškai paprotys yra net pirmesnė abstraktaus mąstymo išraiška, nei kalba“¹²⁴. Be to, paprotys, kaip ir precedentas, nors ir būdamas visuomet susijęs su konkrečiomis aplinkybėmis, savo teisinę galią turi ne dėl šių konkrečių aplinkybių atsiradimo, o dėl atitikimo pamatiniams teisiniams principams, kurių abstraktumas yra tokio lygio, kad juos suformuluoti raštiškai yra net sudėtingiau nei jais vadovautis praktikoje¹²⁵.

Taigi spontaninė tvarka apima du teisinio reguliavimo esminius bruožus, t. y. abstraktumą, kaip galimybę tam tikrais principais reguliuoti daugelį skirtingų santykių, bei konkretumą, kuris visada susijęs su konkrečiomis aplinkybėmis, kurios sąlygoja atitinkamą taisyklių taikymą. Tai reiškia, kad teisiniai papročiai kinta tokiu pat būdu, kaip ir atsiranda, t. y. atsiradus arba išnykus konkrečios aplinkybės, kurias individai sutinka esant reikalinga reguliuoti nustatyta tvarka: „Papročio raidos būdas lemia, kad teisiniai papročiai yra pastovūs, tvirti ir konservatyvūs, paprotinės teisės augimas yra nuosaikus, be dirbtinių šuolių. Dažnai šie požymiai netgi įvardinami kaip

¹²¹ Lastauskienė G., Šimašius R. Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui // Jurisprudencija, 2001, Nr. 19. P. 209.

¹²² Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 65.

¹²³ Lastauskienė G., Šimašius R. Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui // Jurisprudencija, 2001, Nr. 19. P. 210.

¹²⁴ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 66.

¹²⁵ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 66.

statiškumas. Tačiau pasikeitus gyvenimiškoms aplinkybėms ar žmonių požiūriui į jas, papročiai kinta¹²⁶. Paprotinė teisė labiau atsižvelgia į visuomenėje egzistuojančius realius santykius, nes yra grindžiama praktikos patvirtintais elgesio modeliais. Įstatymai paprastai, kaip visuomenės gyvenimo reguliavimo priemonė, yra leidžiami planuojant ateityje siekiamą visuomenės, grupių, individų veikimo bei ginčų sprendimų rezultata. Paprotinė teisė, priešingai jau kyla iš praktikos, kai konfliktas, jo aplinkybės jau yra išaiškėjusios, todėl konflikto sprendimas jau beveik akivaizdus¹²⁷. Kaip jau buvo minėta, teisinio papročio taikymo sritis yra optimalesnė nei valstybės, nes paprotinės teisės reguliavimas pasireiškia atskirose socialinėse grupėse pagal poreikį. Taigi paprotinės teisės reguliavimas paprastai atitinka žmonių nuostatas, nuomonę, vertybes. O, be to, centrinės valdžios ir prievartos aparato nebuvimas reiškia, kad neteisėtais veiksmais bus laikomi tik tie veiksmai, kurie yra tam tikrai socialinei grupei nepriimtini, o teisinė pagalba priklausys nuo socialinės grupės palaikymo¹²⁸. Toks teisės susisaistymas su gyvenimu reiškia, kad paprotinės teisės reguliavimas žmonėms yra aiškesnis ir lengviau numatomas, kadangi papročiai formuoja lūkesčius, kuriais žmonės vadovaujasi veikdami. Šiuo aspektu valstybės teisė dažnai prasilenkia su visuomenės lūkesčiais bei supratimu, kas yra teisinga ir teisėta¹²⁹. Tad paprotinė teisė, kaip sako R. Šimašius, yra marga. Pavyzdžiui, Senegale 1961 m. vasario 28 d. nutarimu buvo oficialiai pripažintos šešiasdešimt aštuonios papročių sistemos, o Toge jų yra apie dvidešimt¹³⁰.

Nevalstybinė teisė kuriasi ne tik spontaniškai, bet ir sąmoningai. Toks nevalstybinės teisės kūrimas vykdomas nevalstybinių organizacijų. Nevalstybinė organizacija gali reikšti bent kiek formalizuota visuomenės organizacija, pavyzdžiui, ne pelno organizacija, įmonė, šeima, religinė ar teritorinė bendruomenė, jeigu tai nėra valstybės organizacijos struktūros dalis¹³¹. Nevalstybinių organizacijų teisės veikimo sfera yra ribota ir tos ribos paprastai sutampa su organizacijos veikimo ribomis. Tačiau R. Šimašius pabrėžia, kad kai kurių organizacijų, pavyzdžiui, bažnyčių, transnacionalinių korporacijų, tarptautinių ne pelno organizacijų, teisės veikimo sfera yra platesnė už valstybės teisės veikimo sferą, kuri yra apribota valstybės sienomis. Pavyzdžiui, ICANN yra nevalstybinė organizacija, besirūpinanti svarbiausiais interneto adresų ir svetainių paskirstymo klausimais pasaulyje. ICANN taip pat atlieka ir konfliktus sprendžiančios institucijos vaidmenį, sprendžiant ginčus dėl intelektualinės nuosavybės ir svarbiausių interneto svetainių adresų bei pavadinimų pažeidimų. Taip ši organizacija suformavo daugelį taisyklių, aktualių intelektualinės

¹²⁶ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 67.

¹²⁷ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 211-212.

¹²⁸ Lastauskienė G., Šimašius R. Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui // Jurisprudencija, 2001, Nr. 19. P. 212.

¹²⁹ Lastauskienė G., Šimašius R. Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui // Jurisprudencija, 2001, Nr. 19. P. 211.

¹³⁰ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 68.

¹³¹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 27.

nuosavybės teisei apskritai bei valstybinės teisės atžvilgiu¹³². Kitas pavyzdys dėl nevalstybinių organizacijų bei jų reguliuojamų santykių objekto ir ribų klausimo yra Jungtinių Tautų Vyriausiojo pabėgėlių komisaro valdybos (JTVPK) kurima taisyklių sistema. JTVPK yra sukūrusi daug taisyklių, reguliuojančių pabėgėlių prieglobsčio teisę, kai jų aiškiai nereguliuoja tarptautinė teisė. Nors JTVPK gairės ir standartai nėra privalomi valstybių institucijų, jomis vadovaujasi JTVPK pareigūnai, nagrinėjantys prieglobsčio klausimus tais atvejais, kai valstybės to nereguliuoja, taip nevalstybinės teisės normas taikant bei plėtojant¹³³.

Kadangi teisinio reguliavimo analizė pagal teisinio personalizmo sampratą buvo siejama su Lietuvos valstybės teisine sistema, todėl taip pat aktualu apžvelgti iš praktinės pusės teisinio pliuralizmo kaip nevalstybinės teisės padėti Lietuvoje. E. Mituzas atliko teisinio pliuralizmo arba nevalstybinės teisės taikymo Lietuvos teismų praktikoje analizę. Ši analizė yra reikšminga parodyti teisinio pliuralizmo bei nevalstybinės teisės įtaką tam tikrų santykių reguliavimui praktiniu aspektu, kuomet nevalstybinės teisės įtaka realiai „pamatuojama“, atsižvelgiant, kaip teismas santykių reguliavimui taiko valstybės teisę bei gali arba turi remtis nevalstybine teise. E. Mituzas teigia, kad nėra vienodo atsakymo, kaip naudoti nevalstybinės teisės normas nacionalinių teismų argumentacijoje. Daugiausia ginčų sukelia norminių darinių teisinės galios klausimas, kuris skirtingų valstybių yra skirtingai sprendžiamas. Pavyzdžiui, E. Mituzas pateikia pirklių teisę kaip pavyzdį, kadangi „vienose valstybėse šie nevalstybiniai komerciniai papročiai ignoruojami; kitose jie laikomi teisės aiškinimo priemone; trečiose (pavyzdžiui, Prancūzijoje, Rusijoje) jie laikomi savarankiška teisės forma, kurios teisinė galia mažesnė nei įstatymo; dar kitose jiems gali būti suteikiama net didesnė norminė galia (pavyzdžiui, Vokietijoje leidžiama teisiniu papročiu ginčyti rašytinę teisę)“¹³⁴.

E. Mituzas parodo, kaip Lietuvoje nevalstybinės teisės pozicija kito valstybinės teisės atžvilgiu. Iki nepriklausomybės atkūrimo nevalstybinė teisė buvo ignoruojama ir nelaikoma teisės šaltiniu. Situacija pasikeitė, kai 1994 gegužės 17 d. LR civiliniame kodekse buvo numatyta, kad tais atvejais, kai tai numato Lietuvos Respublikos įstatymai, tarptautinės sutartys ar šalių susitarimai, arba to klausimo nereguliuoja įstatymai ir šalių susitarimai, taikomi tarptautiniai papročiai. Ši nuostata iš minėto civilinio kodekso 606 str. 2 d. reiškė, kad prikliū teisė turėjo norminę galią ir galėjo būti taikoma teismų. Dabar galiojančiame LR civiliniame kodekse šios nuostatos neliko, tačiau, kaip pateikia pavydžių E. Mituzas, LR civilinio kodekso 6.156 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta nuostata, kad teismas ginčo atveju gali remtis papročiais, teisingumo, protingumo, sąžiningumo principais, jeigu sutarties sąlygų nereglamentuoja įstatymai, šalių susitarimai. LR civilinio kodekso

¹³² Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 162-163.

¹³³ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 163.

¹³⁴ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 163.

6.193 stripsnio 5 dalis pažymi, kad aiškinant sutartį turi būti atsižvelgiama į papročius. Civiliniai santykiai gali būti reguliuojami papročiais pagal LR civilinio kodekso 1.4 straipsnį, kai tai yra nustatyta įstatymais ar susitarimais, neprieštaraujant valstybinės teisės imperatyvioms nuostatom. Tačiau E. Mituzas pabrėžia, kad tokių įstatymų, kurie nurodytų tiesioginį reguliavimą papročiais dabar nėra. Apibendrintai E. Mituzas teigia, kad dabartinis LR civilinis kodeksas bei kiti norminiai teisės aktai komerciniams papročiams nepripažįsta iš anksto norminės galios. Papročiai yra laikomi tik viena iš daugelio priemonių, kurias galima panaudoti užpildant teisės spragas arba aiškinant sutartis. Tad E. Mituzo nuomone, Lietuvos įstatymai yra netobuli kalbant apie valstybės teisės naudojimąsi nevalstybine teise, nes nevalstybinės teisės naudojimas kaip pagalbinės priemonės vykdant teisingumą, nėra pakankamai argumentuotas ir sukonkretintas. Tad nevalstybinės teisės LR civiliniame kodekse santykių reguliavimas yra neaiškus ir neišsamus. Be to, LR civilinio kodekso nuostatos taikomos tik daliai nevalstybinės teisės¹³⁵.

Lietuvos teismų praktikoje, kaip teigia E. Mituzas, požiūris į nevalstybinės teisės sistemas yra taip pat neaiškus, o nevalstybinės taisyklės yra naudojamos retai ir nenuosekliai. Pavyzdžiui, išanalizavus, kaip Lietuvos teismų sprendimuose bei nutartyse taikomos JTVPK suformuluotos taisyklės prieglobsčio klausimais, tai paprastai teismų sprendimuose ir nutartyse ne valstybių sukurtos prieglobsčio teisės normos yra neminimos, arba tik paminimos, tačiau jomis nėra vadovaujamosi priimant sprendimus. Vengimas analizuoti nevalstybines normas teismams yra būdingas dažniausiai dėl to, kad tokios normos nesutampa su teismo pozicija bei teismų praktika¹³⁶. Taigi geriausiai teismų praktika ir valstybės teisė parodo, kai praktiškai pasireiškia nevalstybinės teisės galimybės reguliuoti ir įtakoti tam tikrus santykius. Tad realiai nevalstybinės teisės įtaka ir galimybės reguliuoti tam tikrus visuomeninius santykius šiuo metu Lietuvos teisinės sistemos atžvilgiu yra labai mažos.

Nevalstybinės teisės normų sistemos, reguliuojančios tam tikrą visuomeninių santykių sritį, anot E. Mituzo, turėtų užimti tarpinę poziciją, kuomet į nevalstybinės teisės normas būtų atsižvelgiama, tačiau iš kitos pusės jos nebūtų laikomos privalomis. Toks kompromisas tarp valstybės ir ne valstybės teisės leistų tinkamiau įgyvendinti esminius teisinės argumentacijos principus bei išnaudoti teigiamas nevalstybinės teisės savybes, kaip aukštą argumentacinę kokybę, reguliavimo efektyvumą¹³⁷. Tokiu atveju pasireikštų realiai nevalstybinės teisės galimybės įtakojant visuomeninių santykių reguliavimą bei ginčų ir kitų klausimų sprendimą. J. Habermasas teigia, kad teisinį pliuralizmą būtų galima realizuoti, pirma, ieškant nevalstybinėje teisėje teisinės argumentacijos, kuri padėtų geriau suvokti ir aiškinti nacionalinės teisės normų principus ir užpildyti

¹³⁵ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 165.

¹³⁶ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 166-167.

¹³⁷ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 168.

teisės spragas. Tačiau šiuo atveju nevalstybinė teisė turi atitikti valstybinės teisės teisinius, vertybinius, moralinius principus. Antra, visada atsižvelgiant į nevalstybinės teisės normas, nors jos ir prieštarauja valstybės teisei. Tokiu atveju nevalstybinės teisės normos vis tiek turėtų būti analizuojamos, kodėl nevalstybinės teisės argumentai prieštarauja valstybės teisei. Taigi visa tai sudarytų sąlygas naudoti nevalstybinę teisę valstybės teisinėje sistemoje ir skatinti įstatymų taikytojus atsižvelgti į sprendimų socialinį, moralinį, etinį pagrįstumą bei pasiekti aukštesnių teisėtų lūkesčių, teisinio apibrėžtumo, legitimumo, demokratijos, teisingumo reikalavimų¹³⁸.

2.5 TEISĖS KŪRIMAS TEISINIO PERSONALIZMO ATŽVILGIU

F. Hayekas kritiškai žvelgia į dabartinės demokratijos ir įstatymų leidėjo veiklą. Demokratija ir valdžia susilaukė kritikos, kadangi demokratija įgyvendinama be teisingumo, kuomet valstybėje yra atstovaujami ne visų socialinių grupių interesai, o tik geriausiu atveju yra rūpinamasi rinkėjų interesais¹³⁹. Politinės partijos tampa organizuotų interesų koalicijomis, kurių veiksmus lemia vidinė jų logika, o ne susitarimai dėl bendrų tikslų visų interesų grupių atžvilgiu¹⁴⁰. Apskritai įstatymų leidyboje pasireiškia skirtumas tarp teisės, kaip „nomos“ ir teisės kaip „thesis“. Anot F. Hayeko, tautos valdymas turi vykti pagal taisykles, kurios yra siejamos su „nomos“ požymiais. Taip įmanoma, kadangi „thesis“ gali turėti visus „nomos“ požymius, jeigu „thesis“ bus kuriamos sąmoningai modeliuojant santykius pagal „nomos“ pavyzdį¹⁴¹.

Apžvelgiant valstybės, pavyzdžiui, šiuo atveju Lietuvos teisėkūros subjektus plačiąja prasme, tai pagal LR Konstituciją teisėkūros subjektais yra Tauta, įgaliotos valstybės institucijos, teismai ir piliečiai. LR Konstitucijos 2 straipsnis įtvirtina, kad Tauta kuria Lietuvos valstybę, o 4 straipsnis nustato, kad Tauta aukščiausią suverenią galią vykdo tiesiogiai arba per demokratiškai išrinktus savo atstovus. LR Konstitucijos 5 straipsnis numato, kad „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos prezidentas ir Vyriausybė, Teismas“. Piliečiai, kaip atskiri individai, turi teisę laisvai sudaryti sutartis tarpusavyje, jeigu jos net ir nėra numatytos valstybės objektyviosios teisės¹⁴², tačiau turi įstatymo galią sutarties šalims¹⁴³. Atsižvelgiant į valstybės funkcijas kuriant teisę, yra skiriamos trys teisės normų kūrimo rūšys: originalioji kūryba, sankcionavimas ir ratifikavimas.

¹³⁸ Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė, 2008. T 66 (2). P. 169-170.

¹³⁹ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. III tomas: Laisvosios visuomenės politinė tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1999. P. 28-29.

¹⁴⁰ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. III tomas: Laisvosios visuomenės politinė tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1999. P. 32.

¹⁴¹ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 188.

¹⁴² LR Civilinio kodekso 6.156 str. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687.

¹⁴³ LR Civilinio kodekso 6.189 str. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687.

Originalioji teisėkūra reiškia, kad yra sukuriama nauja, visuomenėje neegzistavusi teisės norma. Originalioji teisėkūra pagal kompetenciją priskiriama leidžiamajai ir vykdomajai valdžiai, Tautai bei kitoms institucijoms. Pavyzdžiui, Tauta gali sukurti naują teisės normą visuotiniu balsavimu, t. y. referendumu. Tauta savo valią gali išreikšti ne tik priimdama naujas teisės normas, bet ir išreiškdamą nuomonę dėl tam tikrų šalies gyvenimo klausimų, tokiu būdu duodama pagrindą atstovaujama valdžiai priimti atitinkamus sprendimus. Be to, Tauta referendumu gali išreikšti sutikimą arba nesutikimą dėl tarptautinių sutarčių, konvencijų, deklaracijų¹⁴⁴.

Sankcionuotoji teisėkūra nesukuria naujos teisės normos, o patvirtina jau egzistuojančią taisyklę. Patvirtinta nauja taisyklė tampa jau privaloma ir užtikrinama valstybės prievarta. Paprastai yra sankcionuojami papročiai, bet galimi sankcionavimo objektai būti nevalstybinių organizacijų arba žemesnių valstybės institucijų sukurtos elgesio taisyklės. Kitas sankcionuotosios teisėkūros rūšis yra ratifikavimas, kuomet sankcionuojama tarptautinės sutartys¹⁴⁵.

Kaip jau buvo akcentuota, teisinis personalizmas yra teisės samprata, kurios pagrindu turi būti kuriama objektinė teisė, kuomet objektinė teisė plėtojama atsižvelgiant į subjektinės teisės specifiką¹⁴⁶. Kitaip tariant, teisinis personalizmas yra metodas valstybės teisėkūrai. Vadinasi, aukščiau paminėti teisėkūros subjektai turi vadovautis teisinio personalizmo samprata ir skirtingi teisėkūros būdai turi atitikti teisinio personalizmo sampratą.

Šis metodas įstatymų leidėją įpareigoja, kad įstatymai reikštų ne apskritai elgesio taisykles, o teisių ir pareigų vienovę, kuri gali būti pasiekama per skirtingų grupių interesų kompromisą bei bendradarbiavimą¹⁴⁷. Taigi A. Vaišvila teigia, kad socialinis kompromisas įpareigoja įstatymų leidėją įkūnyti teisės normose visų socialinių grupių interesų apsaugą, o tiems interesams nesutampant siekti kompromiso. Socialinio kompromiso siekimas dar kitaip gali būti vadinamas „procedūriniu teisingumu“¹⁴⁸. Be to, A. Vaišvila teigia, kad teisės samprata suponuoja reikalavimus teisėkūrai, jog įstatymai turėtų aiškiai suformuluotus tikslus. Tikslų formulavimas įstatymuose yra svarbus tuo, kad „įpareigoja įstatymų leidėją aiškiai išivaizduoti (matyti) tą socialinių santykių tikrovę, kurią jis nori sukurti, valdyti konkrečiu teisiniu reguliavimu. Įstatymo tikslai lemia visą jo normų turinį ir pobūdį, nurodo, kokias teisės normas įstatymų leidėjas privalo sukurti, kad būtų įgyvendinti jo sumanyto įstatymo tikslai“¹⁴⁹.

Pagal Lietuvos teisinės sistemos normas nepriklausomai nuo teisėkūros būdo, išskiriamos dvi pagrindinės kūrimo stadijos, t. y. teisės akto parengimas bei priėmimas ir paskelbimas. Teisės akto

¹⁴⁴ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 225-226.

¹⁴⁵ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 226.

¹⁴⁶ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 22.

¹⁴⁷ Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 25.

¹⁴⁸ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 232.

¹⁴⁹ Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus? // Jurisprudencija., 2004, T 54(46), p. 7.

parengimas apima teisės normos projekto iniciatyvą, projekto svarstymą pagal tam tikras procedūras ir projekto priėmimą. Antra stadija reiškia teisės akto pasirašymą, paskelbimą bei įsigaliojimą¹⁵⁰. Taigi teisės norma sukuriama, kaip įstatymų leidėjo valios išraiška. Tačiau teisės normos sukūrimė atsižvelgiama į daugelį socialinių veiksnių ir procesų. Tam, kad teisės norma būtų išleista, pirma, pareiškiami socialinių grupių deklaruojami interesai, kurie pretenduoja tapti teisės norma. Antra, įstatymų leidėjas turi atsižvelgti į kitų socialinių grupių interesus. Tad šiuo atveju turi būti bendradarbiaujama su nevyrausybiniomis organizacijomis, viešosios nuomonės apie socialinius ir teisinius poreikius tyrimo institucijomis. Trečia, įstatymų leidėjas, remdamasis socialinių tyrimų duomenimis, įvertina esamus ar galimus socialinius veiksnis, kurie gali turėti teigiamą arba neigiamą įtaką naujam įstatymui. Šių socialinių procesų rezultatas yra teisės norma¹⁵¹.

Taigi pirmoje teisėkūros stadijoje teisinio personalizmo atžvilgiu procedūrinis teisingumas yra siekimas santykiams suteikti teisių ir pareigų vienovę, susiduriant skirtingų socialinių grupių interesams. A. Vaišvila teigia, kad „teisių ir pareigų vienovė yra socialinio kompromiso, kaip praktiškai egzistuojančio teisingumo, šiuolaikinė forma“¹⁵². Tad personalistinei teisės sampratai, kuriant teisės normas, aktualiausias yra teisingumas, kaip individų ilgalaikio sugyvenimo ir klestėjimo pagrindas, sprendžiant socialines, ekonomines, teises problemas¹⁵³. Taigi teisingumas, atspindėdamas teisių ir pareigų vienovę, stabilizuoja teisėkūrą, kadangi reikalauja vieno asmens nauda suderinti su kito asmens nauda, vadinasi, įstatymai turi būti kuriami taip, kad įkūnytų socialinį kompromisą ir teiktų pirmumą ne įstatymo formai, o turiniui¹⁵⁴. A. Vaišvila teigia, kad apskritai teisingumas turi tris formas, t. y. etinę, teisinę ir socialinę formą. Etinis teisingumas pasireiškia, kaip asmens vidinis įsipareigojimas teisių ir pareigų vienovei, derinant savo naudą su kito individo nauda. Etinis teisingumas yra pirmesnis už teisinį, kaip laisvas apsisprendimas pirmesnis už išorinį įsipareigojimą. Tad teisinis teisingumas jau pasireiškia, kaip teisių ir pareigų vienovė, turinti įstatymo formą, vadinasi, privaloma ir garantuojama valstybės prievarta. Socialinis teisingumas skiriasi nuo etinio ir teisinio teisingumo tuo, kad asmuo savo etiniam ir teisiniam statusui teisių ir pareigų vienovę suteikia prisiimdamas pareigas, o socialinio teisingumo atžvilgiu individui teisės suteikiamos be pareigų vykdymo, kadangi dėl objektyvių priežasčių toks individas negali vykdyti pareigų¹⁵⁵. Tai reiškia, kad socialinis teisingumas kyla iš moralinės teisės, nes pagal rinkos ekonomikos sąlygas toks individas negali įgyti teisių, užtikrinančių orų gyvenimą¹⁵⁶. Šių trijų

¹⁵⁰ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 228.

¹⁵¹ Šlapkauskas V. Teisės socialinio veikimo modeliavimas ir jo ribos: socialinis požiūris // Jurisprudencija. 2004. T 51 (43). P. 12.

¹⁵² Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 233.

¹⁵³ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. T. 24(16). 2002. P. 196.

¹⁵⁴ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. T. 24(16). 2002. P. 199.

¹⁵⁵ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija. T. 24(16). 2002. P. 200-201.

¹⁵⁶ Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu : nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos // Jurisprudencija, 2005, T. 71(63). P. 58-59.

teisingumo formų santykis demokratinėje teisinėje visuomenėje turi būti abipusio papildymo santykis¹⁵⁷.

Kaip teigia L. Baublys, Vakaruose įsivyravo teisingumo sampratoje vertybinis pliuralizmas ir dėmesys buvo sutelktas ne į teisingumo turinį, o į procedūras ir taisykles, kuriomis turėtų būti pasiekiamas teisingumas visuomenėje. Teisingumo pasiekimą aprašo pagrindinės dvi procedūrinio teisingumo koncepcijos, t. y. sprendimų priėmimo ir argumentacijos¹⁵⁸. Procedūrinis teisingumas yra aktualus ir neišvengiamas šiuolaikinėje visuomenėje, kadangi visuomenė yra pliuralistinė, todėl vienu individualų pažiūros ir įsitikinimai negali būti primetami kitiems. Taigi procedūrinis teisingumas sudaro sąlygas, pagal kurias individai galėtų priimti racionalius ir visiems priimtinus teisingus sprendimus¹⁵⁹. Ši J. Rawlso procedūrinio teisingumo teorija nėra visuotinė ir gali būti taikoma tik konstitucinei demokratijai, teisingumą laikant demokratiniam režimui tinkama politine teorija¹⁶⁰.

Antroji procedūrinio teisingumo teorija yra argumentacijos teorija. Argumentacijos teorija reiškia, kad reikšmingos teisės normos gali būti tik tos, kurioms tiesiogiai ar netiesiogiai pritaria individai. Tai reiškia, kad teisės normos bus teisingos tada, jeigu jos bus priimamos individams tarpusavyje komunikuojant ir priimant susitarimus¹⁶¹. Anot Habermaso, kaip argumentacijos teorijos atstovo, teisė yra pliuralistinė ta prasme, kad teisės normos turinys yra atviras interpretavimui, o įstatymo taikymas pasireiškia, kaip teisingumo interpretacija, priklausanti nuo teisingumo suvokimo visuomenėje. Teisingumo teorijos užduotis yra sukurti taisykles, kurios pagerintų visuomenės gyvenimą. Tad argumentacijos teorijoje svarbiausia teisingumo procedūra, kaip priimama teisės norma, t. y. susitarimu. Taigi pagrindinis dėmesys skiriamas ne iš anksto žinomam teisingumo turiniui, bet teisės normų priėmimo procedūrai, kuri turi būti grindžiama tam tikra argumentacija¹⁶².

Šiuolaikinėje visuomenėje būtina atsižvelgti į visų visuomenės narių interesus. Visa tai sąlygoja visuomenėje konfliktus, ginčus, tačiau tai yra neišvengiama pliuralistinėje visuomenėje, nes teisingumas ir pasireiškia dėmesiu ir pagarba skirtingiems interesams¹⁶³. Taigi teisinio personalizmo sampratos teisingumas, kaip teisių ir pareigų santykinumas, reiškia skirtingų individų elgesio santykinumą, skirtingiems individams suderinant skirtingus interesus taip, kad kiekvienas turėtų naudotis ir toks santykinumas būtų teisingas. J. Derrida pažymi, kad modernioje pozityviosios teisės sistemoje turi būti visi konfliktai reguliuojami atsižvelgdami į subjektų teisinės lygybės principą. Tai

¹⁵⁷ Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // *Jurisprudencija*. T. 24(16). 2002. P. 201.

¹⁵⁸ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 20.

¹⁵⁹ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 20.

¹⁶⁰ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 21.

¹⁶¹ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 21.

¹⁶² Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 22.

¹⁶³ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // *Jurisprudencija*, 2003. T. 42(34). P. 24.

reiškia, kad teisingumas, individų teisės ir pareigos turi būti nuolat tikslinamos iš naujo įvertinant teisingumo kriterijus¹⁶⁴.

Teisės kūrimas arba teisėkūra yra procesas, kurio metu vyksta socialinio intereso performulavimas į teises idėjas, o pastarosios paverčiamos teisės normomis ir paskelbiamos. Teisėkūra yra viena iš svarbiausių valstybės funkcijų, kuri realizuojama juridizuojant socialinius interesus bei juos užtikrinant¹⁶⁵. R. Šimašius teigia, kad teisėkūros terminas nėra vienareikšmis, kadangi „teisėkūra vadinamas tiek teisės normų kūrimas, tiek formos šiems normoms suteikimas (teisės aktų ir kitų teisės išraiškos formų kūrimas), leidžiantis perduoti taisykles. Šios dvi prasmės nėra tapačios, nes pirmąja prasme tai yra abstrakcijų kūrimas, antrąja – šių abstrakcijų išreiškimas materialinėmis priemonėmis“¹⁶⁶. Tai reiškia, kad teisėkūrą sudaro dvi pagrindinės stadijos, t. y. normos kūrimas ir jos išreiškimas. A. Vaišvila pažymi, kad teisinėje valstybėje teisinis įstatymas yra valstybinės valdžios suformuluota ir visuotinai privaloma elgesio norma, kuri turi atitikti prigimtines žmogaus teises ir išreikšti priešingų interesų kompromisą¹⁶⁷. Teisinis įstatymas sukuriama vadovaujantis teisės samprata ir teisės viršenybe. Tai reiškia, kad teisinis įstatymas yra kaip antrinis teisės nulemtas reiškinys, kurio kompromisas yra tokia įstatymų leidėjo valia, kuri priklauso nuo teisės vertinimo, kas yra teisinga ir neteisinga, prieštarauja ar atitinka teisės principus¹⁶⁸. D. Beinoravičius teigia, kad teisėkūroje teisės viršenybė išliks tik tokiu atveju, jei įstatymų leidėjas, sprenddamas konkrečius klausimus, bus saistomas taisyklių, kurių jis pats negalės keisti. Būtent nuo teisės sampratos priklauso įstatymų leidybos pobūdis. Įstatymų leidyba nulemia visuomenės gyvenimo ir politikos organizavimą, įstatymų leidybos tikslus, turinį.

Teisinės valstybės, pripažįstančios teisės viršenybę, įstatymų leidybos procese dalyvauja tiek politikai, tiek teisininkai bei piliečiai. Visi šie veiksniai galimai sąlygoja valstybės valdymo problemas, apie kurias kalbėjo F. Hayekas. Taigi įstatymų turinys ir paskirtis priklauso nuo politinės valios, kuri, be abejo, turėtų būti siejama su tautos interesais, tiek ir nuo teisininkų, kurie rengia įstatymo tekstą ir derina jį su teisės samprata. Tai reiškia, jog tam tikru laiku įstatymų leidyba, taigi ir žmonių interesai bei pačios teisės sampratos pasireiškimas priklauso nuo konkrečios tuo metu politikos, kurią formuoja valstybės valdžia. Visa tai konkretina, nuo ko teisinėje valstybėje priklauso teisės įgyvendinimas, ir apibrėžia teisės sampratos bei valstybės, o tiksliau politikos, santykį. Šis santykis pasireiškia abipusia priklausomybe, kuomet teisė įtakoja valstybės politiką, o politika yra reikalinga teisės įgyvendinimui: „Teisė nustato politikos, kaip teisės įgyvendinimo organizatorės,

¹⁶⁴ Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // Jurisprudencija, 2003. T. 42(34). P. 24.

¹⁶⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2004. P. 223.

¹⁶⁶ Šimašius R. Nevalstybinių organizacijų ir valstybės teisė // Jurisprudencija, 2002. T. 27 (19). P. 27.

¹⁶⁷ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: Litimo, 2000.

¹⁶⁸ Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykio raida modernėjančioje Europoje // Jurisprudencija, 2002. T. 34(26). P. 11.

veiklos kryptis, o politika yra teisės įgyvendinimo organizavimas¹⁶⁹. Kaip D. Beinoravičius teigia, teisinėje socialinėje valstybėje teisė turi būti aukščiau už politiką ir leidžiami įstatymai turi būti grindžiami pilietinės teisės samprata. Pilietinės teisės samprata reiškia tai, jog politikai turi priimti tokius sprendimus, kurie atitiktų socialinę tvarką, t. y. visuomenės vertybes ir teisės principus. Kadangi teisė yra aukščiau už politiką ir riboja jos valią, tai politikai turėtų derinti socialinius interesus ir jiems atstovauti: „Politikos paskirtis – ieškoti, derinti socialinius interesus, jiems atstovauti. Politikos palenkimas teisei labai padidina socialinę reikšmę“¹⁷⁰. Lietuvos didžiausią juridinę galią turintis teisės aktas yra LR Konstitucija. LR Konstitucija atlikdama steigiamąją, teises suteikiančiąją, apsauginę, ideologinę funkcijas, įtvirtina valstybės prioritetus, principus, vertybes ir nuostatus, pagal kuriuos organizuojamas valstybės, institucijų valdymas, įtvirtinamos žmonių teisės. LR Konstitucijos preambulėje įtvirtinti norminę galią turintys konstituciniai principai, t. y. kad Lietuva siekia atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Tai reiškia, kad teisėkūra yra apribota iš LR Konstitucijos kylančių vertybių, principų bei normų. Šie nurodyti principai, galima sakyti, atitinka ir siejasi su teisinio personalizmo sampratos principais, kaip lygiateisiškumas, teisingumas, teisių ir pareigų vienovė, vieno asmens naudos suderinimo su kito, kurie turi atsispindėti objektinėje teisėje. LR Konstitucinis teismas 2003 m. gruodžio 30 d. nutarime yra pasisakęs, kad teisingumo ir teisinės valstybės principai yra universalūs principai, kuriais grindžiama visa Lietuvos teisinė sistema ir pati LR Konstitucija. Nutarime išaiškinama, kad LR Konstitucija yra vientisas aktas, o teisinės valstybės principo turinys atsiskleidžia įvairiose LR Konstitucijos nuostatose, ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo LR Konstitucijos preambulėje skelbiamos atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Šis principas suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, paisoma prigimtinio teisingumo, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios institucijos turi veikti remdamosi teise ir pakludamos teisei, kad LR Konstitucija turi aukščiausią teisinę galią ir kad visi teisės aktai turi atitikti LR Konstituciją¹⁷¹.

Atsižvelgiant į tai, kad įstatymų leidyba vis dėlto susijusi su politine valia, tai galima teigti, kad teisės sampratos, kaip šiuo atveju teisinio personalizmo, santykis su objektine teise gali būti problemiškas. Tokia pat problema egzistuoja nebūtinai įstatymų leidybos atžvilgiu. Pavyzdžiui, teismų teisėkūra pasireiškia, kaip teisės normų aiškinimas, atsižvelgiant į įstatymų loginę prasmę, bendruosius teisės principus ir kita. Tai reiškia, kad teisės samprata turi taip pat atsispindėti ir teismų teisėkūroje, nes jie vadovaujasi teisės normomis, teisės principais, kuriuose turi atsispindėti teisės samprata, bei pačia teisės samprata. Anot A. Vaišvilos, objektyvus aiškinimo tikslas yra atpažinti norminiame tekste teisę, nes priešingu atveju aiškinimas yra subjektyvus. Tačiau A. Vaišvila,

¹⁶⁹ Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis // Jurisprudencija. 2002. T. 27(19). P. 19.

¹⁷⁰ Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis // Jurisprudencija. 2002. T. 27(19). P. 19.

¹⁷¹ LR Konstitucinio teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/n031230.htm>. [žiūrėta 2009-09-30].

analizuodamas LR Konstitucinio teismo normų aiškinimą, teigia, jog egzistuoja su teisinio personalizmo samprata nesuderinamų teismo aiškinimo praktikos atvejų¹⁷². Taip pat egzistuoja problema, kad bandant plačiai aiškinti LR Konstituciją, neišvengiamai nuvertinamas pats LR Konstitucijos tekstas, o pats aiškinimas tik todėl objektyvus ir teisingas, nes negali būti skundžiamas¹⁷³.

2.6. TEISĖS KŪRIMAS TEISINIO PLIURALIZMO ATŽVILGIU

Teisėkūros, kaip vienos iš valstybės funkcijų, paskirtis yra kurti, keisti, papildyti ar panaikinti tam tikras teisės normas. Valstybės kuriamos teisės normas siekia sukurti darnią, vientisą teisinę sistemą. Tačiau H. Bermanas parodo, kad įstatymų leidėjo valia kaip pirminis teisės šaltinis yra netinkamas teisinės kultūros tyrimo pagrindas. Vakarų teisės tradiciją reikia suvokti ne kaip normų visumą, o kaip procesą, kur normos turi prasmę tik institutų ir procedūrų, vertybių ir mąstymo būdų kontekste. Tokiu platesniu požiūriu teisės šaltiniai apima ne tik įstatymų leidėjo valią, bet ir bendruomenės protą, sąžinę, papročius¹⁷⁴. H. Bermanas teigia, kad Vakarų teisės tradicijoje egzistavo keturi teisės šaltiniai, t. y. įstatymai, precedentas, teisingumas ir papročiai. Tad Vakarų teisės tradicijoje papročiai ir teisingumas buvo teisė tokiu pat mastu, kaip statutai ir sprendimai.

Tad teisinio pliuralizmo teisės šaltinis yra ne valstybės teisėkūros organai, bet nevalstybinės teisės kūrimo subjektai. Kaip jau buvo rašyta, nevalstybinė teisė pasireiškia iš spontaninės tvarkos ir nevalstybinių organizacijų. Apskritai socialinis reguliavimas, anot F. Hayeko, pasireiškia iš pačios visuomenės, kuomet žmogaus mąstymas, taisyklės, visuomenės santvarka evoliucionuoja, vykstant atrankai tarp tobulesnių individų veiksmų, kurie atnešdavo daugiau naudos individams ir socialinėms grupėms bei būdavo efektyvesni¹⁷⁵. Tad F. Hayekas teisinės tvarkos šaltiniu įvardija visuomenę ir organizacijas, kaip spontaninės tvarkos kūrėjus. Tai reiškia, kad teisinio reguliavimo subjektais yra tiek valstybė, tiek organizacijos bei individai. Spontaninė tvarka, anot F. Hayeko, yra niekieno neišrastą tvarką, evoliucionuojanti be valdžios pastangų ją paveikti, kartais net priešinga linkme. Spontaninė tvarka yra nuolatinis procesas, reikalaujantis naujų taisyklių, būtinų visuomenės socialinei tvarkai palaikyti, nes visuomenėje nuolat iškyla naujų situacijų, kurios parodo esamų spontaninės tvarkos taisyklių nepakankamumą ir reikalauja naujo leistinų veiksmų sunorminimo. Tad kaip F. Hayekas teigia, „abstrakčios taisyklės, nepriklausomai nuo konkretaus rezultato siekio, galėjo atsirasti ir paplisti tik evoliuciniu būdu – jos negalėjo būti sąmoningai sukurtos“¹⁷⁶. Taip pat tam pritaria ir R. Šimašius, kad socialiniai regulatoriai atsiranda daugiau ar mažiau iš asmenų

¹⁷² Vaišvila A. Teisės aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose // jurisprudencija, 2006, 8(86), p. 7.

¹⁷³ Vaišvila A. Teisės aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose // jurisprudencija, 2006, 8(86), p. 16.

¹⁷⁴ Galginaitis J. Teisinė sistema ir pagrindinės jos sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas // Teisė. 2002. Nr. 44 P. 36.

¹⁷⁵ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 34-45.

¹⁷⁶ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 149.

bendros veiklos, o pačios socialinės normos pasireiškia, kaip priemonė, skirta efektyviai plėtoti visuomeninius santykius, ir kaip žmonių veiklos rezultatas¹⁷⁷. Žmonių veikla, tikslai, interesai, kurie tampa socialinio reguliavimo objektu, yra visada orientuoti į žmogaus ir visuomenės naudą bei gerovę. Todėl R. Šimašius pažymi, kad individai veikdami pasirenka tai, kas yra jiems geriau, o naudos maksimizavimo principas reiškia, jog individas veikia taip, kad patenkintų savo poreikius¹⁷⁸. O poreikiai formuojami visuomenėje vyraujančios politikos, nes, kaip jau buvo minėta, visuomenėje ekonomika įtakoja politiką, politika įtakoja žmogaus poreikius, o šie įtakoja žmogaus teisių kūrimąsi ir t. t. Taip pat ir J. Gumbis pabrėžia, jog socialinė aplinka yra esminis elementas, kuris formuoja svarbiausius žmogaus psichologinius ir konkrečius poreikius, įprasto elgesio modelius, visuotinai pripažintas moralės ir etikos taisykles, pageidautinas vertybes ir daugelį kitų subjektyviai suvokiamų dalykų¹⁷⁹. Taigi visuomet tam tikrų taisyklių kūrimas arba savaiminis susiformavimas yra susijęs su individų poreikiais.

Kintant žmonių poreikiams, keičiasi teisinio reguliavimo objektas. Tačiau vieni poreikiai visada sąlygoja kitus poreikius. F. Hayekas teigia, kad taisyklių raidoje vyksta sąveika tarp teisės taisyklių ir lūkesčių. Tai pasireiškia, kuomet naujos taisyklės kuriamos esamiems lūkesčiams apsaugoti, tačiau kiekviena taisyklė žadins naujus lūkesčius. Iš kitos pusės kiekviena taisyklė, skirta vienam konfliktui pašalinti, gali sukelti konfliktą kitur, kadangi nauja taisyklė daro poveikį esamai sureguliuotai tvarkai, todėl gali prireikti kurti naujas taisykles tam, kad būtų sureguliuojami konfliktai šioje situacijoje¹⁸⁰. Nuolat kintančioje aplinkoje atsiranda naujų aplinkybių ir faktų, su kuriais ir atsiranda lūkesčiai. Lūkesčiai gali būti patenkinami tik todėl, kad kiti individai keičia savo planus veikiami naujų žinių. Taisyklės kuriamos taip, kad būtų išlaikyti ir paryškinti abstraktūs visuomenės bendros tvarkos bruožai, kadangi individai siekia įtvirtinti teisingo elgesio taisykles, kurios būtų įvairių, skirtingų ir nenumatomų tikslų įgyvendinimo sąlyga. Taigi taisyklių kūrimas vyksta kaip taisyklių tobulinimas atsižvelgiant į praktiką, t. y. taisyklės kuriamos pagal faktinę padėtį, kurios niekas sąmoningai nekūrė, tačiau atsižvelgiant į faktinę padėtį siekiama kurti taisykles, kurios patobulintų reguliuojamus santykius, kaip faktinę padėtį¹⁸¹. F. Hayekas teigia, kad normos negali būti kildinamos vien iš faktinių aplinkybių, nes sukūrus taisykles atsiradusioms aplinkybėms, gali prireikti priimti kitas taisykles, kad būtų pasiektas norimas tikslas¹⁸².

Kitas svarbus aspektas, kuriant nevalstybines taisykles, kurios kaip jau buvo teigta priklauso nuo faktinių aplinkybių, yra vertybės. F. Hayekas pastebi, kad paprastai faktai atsiranda dėl to, kad yra laikomasi tam tikrų vertybių. Kitaip tariant, teisingo elgesio taisyklės atsiranda dėl to, kad šių

¹⁷⁷ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 25.

¹⁷⁸ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 20.

¹⁷⁹ Gumbis J. Sutarties laisvės teisinės ribos. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002. P. 16.

¹⁸⁰ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 154.

¹⁸¹ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 157-158.

¹⁸² Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 158.

vertybių pripažinimas leidžia susiklostyti tam tikroms faktinėms struktūroms, todėl faktai priklauso nuo vertybių, kurios pripažįstamos ne dėl šių faktinių padarinių suvokimo. Taip skirtingos taisyklės sukuria faktinę situaciją, kurioje skirtingų individų skirtingi interesai yra suderinami tarpusavyje, jog dauguma atvejų jie būna įgyvendinami. Individų skirtingi tikslai gali būti įgyvendinami, jeigu yra pripažįstamos bendros vertybės¹⁸³.

Nevalstybinių organizacijų teisė, kitaip nei spontaniškai pasireiškianti teisė, kuriama instituciškai, tačiau iš kitos pusės nevalstybinės organizacijos paprastai būna susikūrusios spontaniškai¹⁸⁴. Kaip teigia R. Šimašius, nevalstybinių organizacijų teisėkūros struktūra yra panaši atitinkamiems valstybės elementams, nes valstybė irgi tėra tik viena iš organizacijos rūšių, kuri skiriasi tuo, kad užima specifinę vietą, galias ir funkcijas visuomenėje¹⁸⁵. Nevalstybinėse organizacijose planingas taisyklių kūrimas vyksta panašiais principais, kaip ir teisėkūra valstybės institucijose, nes tiek įmonėse, tiek ne pelno organizacijose, tiek religinės bendruomenėse dažniausiai egzistuoja valdymo institucijos, turinčios tam tikrą hierarchiją¹⁸⁶. Pavyzdžiui, valstybės ir nevyriausybinių organizacijų teisės kūrime yra tokie patys pagrindiniai instituciniai ir funkciniai elementai, t. y. aukščiausius ir esminius sprendimus dėl nevalstybinės organizacijos veiklos priimančias organas, vykdomosios institucijos, priimančios operatyvius sprendimus, ginčus sprendžiančios institucijos bei priežiūros institucijos. R. Šimašius teigimu, nors didžioji dalis nevalstybinių organizacijų tokią struktūrą turi dėl įstatymų reikalavimų, tačiau tokia ar panaši struktūra nustatoma netgi tuomet, kai ji nėra įsakmiai reikalaujama įstatymų. Pavyzdžiui, skirtingų virtualių bendruomenių ir jų organizacijų kūrimasis parodo, kad šios bendruomenės ir jų organizacijos, nors ir turi galimybę laisvai kurtis, tačiau renkasi tradicinių institucijų ir taisyklių kūrimo būdą. Savireguliacinėse sistemose taip pat egzistuoja valdžių padalinimas, kurių kiekviename lygyje gali būti sukurtos teisės normos. Taip pat panašumai tarp valstybės ir nevalstybinių organizacijų pasireiškia tuo, kad konfliktai tarp nevalstybinės organizacijos valdymo organų yra panašūs į valstybės struktūrose¹⁸⁷. Kuriant taisykles yra laikomasi tam tikrų procedūrų, principų, pagal kuriuos galima nustatyti, ar taisyklė turi privalomumo galią. Tad, kaip R. Šimašius parodo, nevalstybinių organizacijų kuriama teisė yra turinti du bruožus, t. y. valstybės kuriamos pozityviosios teisės ir spontaniškai besiklostančios paprotinės teisės¹⁸⁸.

¹⁸³ Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas. 1998. P. 164-165.

¹⁸⁴ Šimašius R. Nevalstybinių organizacijų ir valstybės teisė // Jurisprudencija. 2002. T. 27 (19). P. 28.

¹⁸⁵ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 100.

¹⁸⁶ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 99.

¹⁸⁷ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 100.

¹⁸⁸ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas. Daktaro disertacija. Vilnius: LTU, 2002. P. 99.

3. TEISINIO PERSONALIZMO IR TEISINIO PLIURALIZMO VEIKSMINGUMAS

3.1. TEISINIO PERSONALIZMO VEIKSMINGUMAS

Teisės veiksmingumas gali būti nagrinėjas įvairiais aspektais ir metodais. Egzistuoja daug veiksnių, lemiančių teisės veiksmingumą teisės doktrinos, teisėkūros ir teisės įgyvendinimo lygmeniu. Teisės doktrinos atžvilgiu teisės veiksmingumas susijęs su teisės samprata ir teisėkūros kokybe. Teisės įgyvendinimo atveju teisės veiksmingumas priklauso nuo teisėkūros subjektų, teisėsaugos sistemos profesionalumo, teisėsaugos institucijų ir visuomenės bendradarbiavimo ir kitų veiksnių¹⁸⁹. Apskritai teisės veiksmingumo sąvoka yra nauja ir R. Šimašiaus teigimu teisinio veiksmingumo sąvoka turėtų būti siejama su teisiniu veiksmingumu, socialiniu veiksmingumu, veiksmingumu, kaip teisei iškeltų tikslų pasiekimu, ir veiksmingumu, kaip pasiektų tikslų ir sąnaudų santykiu¹⁹⁰. Formalusis teisės veiksmingumas parodo, ar teisė veikia taip, kaip jai numatyta veikti. Socialinis teisės veiksmingumas rodo, kaip yra pasiekti socialiniai tikslai, teisės nauda. Trečiasis teisės veiksmingumo aspektas parodo teisės rezultatyvumą, t. y. ar teisė pasiekė numatytą tikslą, kuomet yra vertinama kokybiniais kriterijais, kaip teisė priartėjus prie tikslų. Ketvirtasis teisės veiksmingumo aspektas yra teisės efektyvumas, kuris parodo, ar sąnaudos yra proporcingos pasiektam rezultatui. Tad pagal ekonominę analizę socialinių sąnaudų ir gaunamos naudos santykis sąlygoja apsisprendimą dėl teisių ir pareigų įgijimo¹⁹¹. Anot R. Šimašiaus teisės veiksmingumą galima vertinti dar kitais aspektais: 1) kaip teisės veiksmingumą apskritai, 2) kaip atskirų teisės normų veiksmingumą.

R. Šimašius parodo, kad teisės veiksmingumo ir efektyvumo vertinimas neišvengia metodologinių problemų, kurios nulemia analizės ir jos naudojimo ribas¹⁹². Pirma teisės veiksmingumo tyrimo problema kyla dėl to, kad pasiekti tam tikri tikslai santykių sureguliuojime dažnai priklauso ne nuo konkrečiai vienos ar kelių teisės normų, reguliuojančių tuos santykius, egzistavimo, tačiau taip pat ir nuo kitų veiksnių, susijusių su konkrečios teisės normos įgyvendinimu. Antra problema kyla iš to, kad vertinant teisę socialinio rezultatyvumo ir efektyvumo požiūriu susiduriama su subjektyvumu, kadangi tam tikros teisės normos gali būti vieniems individams ar socialinėms grupėms naudingos, o kitiems nenaudingos, arba net žalingos. Kita problema, nustatant teisės veiksmingumą, yra teisės formų skirtumai, t. y. pagal F. Hayeką teisingumo taisyklės arba kitaip „nomos“ bei organizacijos taisyklės arba „thesis“. Šios teisės formos gali būti veiksmingos vienodai skirtingais atvejais. Pavyzdžiui, teisingumo taisyklės yra socialiai

¹⁸⁹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 464.

¹⁹⁰ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija. T. 54(46). P. 63.

¹⁹¹ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija. T. 54(46). P. 63-64.

¹⁹² Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija. T. 54(46). P. 64-65.

efektyvios siekiant asmeninių tikslų ir sprendžiant ginčus, o organizacijos taisyklės efektyvios siekiant centralizuotų tikslų. Tai reiškia, kad skirtingų teisės formų taisyklės gali būti visuomenėje vienodai priimtinos, tačiau jų efektyvumas priklausomas nuo tikslų, nes centralizuotai derinant skirtingų individų tikslus neįmanoma pasiekti tokio rezultato, kaip patiems individams savarankiškai tai darant ir atvirksčiai. Ketvirta problema yra socialinio veiksmingumo matavimo problema, kuri pasireiškia dėl to, kad tyrėjui nėra visiškai pažintini individų tikslai. Kaip teigia R. Šimašius, „teisės socialinio veiksmingumo negalima matuoti vienu matu, o mato kitų individų nuostatomis, taigi ir veiksmingumui matuoti, apskritai nėra. Tačiau tai nereiškia, kad nėra jokio objektyvaus pagrindo veiksmingumo ir efektyvumo vertinimui: tai, ką individai vertina labiau, rodo jų pasirinkimai (nors šie pasirinkimai centralizuotos teisės atveju negali būti nustatomi taip lengvai, kaip tai vyksta rinkoje)“¹⁹³.

Teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo analizė teisinio veiksmingumo atžvilgiu parodo kiekvienos teisės sampratos privalumus ir trūkumus. Šiuo atveju teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo teisinis veiksmingumas yra analizuojamas atsižvelgiant į minėtus keturis teisės veiksmingumo aspektus, t. y. formalųjį, socialinį veiksmingumą, teisės rezultatyvumą ir efektyvumą klausimus. Tačiau atsižvelgiant į teisės veiksmingumo vertinimo problemišumą, teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo veiksmingumas vertinamas atsižvelgiant į pagrindinius jų bruožus, kurie sudaro prielaidas vertinti šių sampratų teisinį veiksmingumą.

Vertinant teisinio personalizmo teisinį veiksmingumą, teisinis personalizmas analizuojamas kaip teisės samprata, pagal kurią kuriama objektinė teisė, todėl teisinis veiksmingumas teisinio personalizmo atveju vertinamas tik teoriniu požiūriu. Taigi teisinio personalizmo formalusis veiksmingumas vertinamas atsižvelgiant į šios teisės sampratos paskirtį ir objektinės teisės specifiką. Kadangi teisinio personalizmo sampratos objektas yra žmogaus teisės ir jų įgyvendinimas, o teisės samprata turi būti realizuota valstybės teisėje, todėl žmogaus teisės ir jų įgyvendinimas tampa taip pat ir valstybės apsaugos objektu, kadangi teisinės valstybės modelis ir valdymo samprata, reiškė įstatymo viršenybės pripažinimą valstybėje, yra grindžiami teisės viešpatavimu valstybėje. Tokiu būdu teisinis personalizmas, pasireikšdamas objektinėje teisėje, tampa visuotinis valstybėje, nes įgauna valstybės teisinėje sistemoje visuotinį privalomumą, kaip pačių piliečių laisva valia susikurtas ir priimtas laikytis teisės normas, kurios yra ginamos valstybės monopolio. Be to, kaip A. Vaišvila teigia, teisės samprata įtakoja teisės doktriną, LR Konstitucijos aiškinimą ir supratimą, vykdomą teismuose teisingumą, teisinių argumentų skyrimą nuo neteisinių, jurisprudencijos mokslą. Visa tai taip pat įtakoja teisinės sistemos veiksmingumą. Taigi galima teigti, kad teisinio personalizmo pagrindu sukurta teisinė sistema turi pakankamą pagrindą veikti taip, kaip jai numatyta veikti. Be to, galima teigti, kad individai yra linkę labiau rinktis valstybės teisę pagal teisinio personalizm

¹⁹³ Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija. T. 54(46). P. 65.

sampratą, negu kitą teisinę sistemą, kadangi teisinis personalizmas grindžiamas subjektinės teisės pirmumu ir šios sampratos tikslas yra individų teisės, interesai, teisingas santykių sureguliuojimas. Taip pat valstybinė teisė sudaro sąlygas susiformuoti realius lūkesčius, nes teisė, nustatydamas normas, parodo tą elgesio standartą, pagal kurį, tikėtina, veiks kiti individai ir taip sumažina ateities neapibrėžtumo problemą¹⁹⁴.

Socialinis arba turiningasis teisinio personalizmo veiksmingumas, kuris dar gali būti įvardijamas kaip teisės naudingumas, taip pat siejasi su teisinio personalizmo teisiniu veiksmingumu. Teisinio personalizmo samprata, apibrėžiama teisių ir pareigų vienoje, tačiau taip pat grindžiama socialiniu solidarumu. Socialinis solidarumas reiškia, kad tam tikros teisės asmenims yra suteikiamos kaip privilegijos dėl objektyvių pareigų negalėjimo vykdyti priežasčių, kadangi kiekvienas asmuo turi teisę į orų gyvenimą. Ir kaip jau buvo minėta, tokie santykiai privalo būti grindžiami teisingumu. Todėl galima daryti prielaidą, kad teisinis personalizmas yra socialiai veiksmingas. Kaip A. Vaišvila teigia, teisės socialinė paskirtis yra tikslas, kuriam teisė kurima ir dėl kurio ji egzistuoja¹⁹⁵. Teisinio personalizmo socialinį veiksmingumą patvirtina ir tai, kad individai pritaria tokios teisinės ir visuomeninės tvarkos kūrimui bei siekia nuolat ją tobulinti. Be to, kaip buvo teigta, socialinis veiksmingumas pasireiškia ir dėl to, kad valstybėje galima efektyviai siekti tiek centralizuotų tikslų, kuomet valstybė kuria socialiai teisingą teisinę sistemą ir apsaugą visoms socialinėms grupėms, tiek ir sudaryti sąlygas individams veiksmingai siekti individualių tikslų, būtent įgyjant teises pareigų vykdymu.

Šiuo atveju teoriškai vertinti teisės rezultatyvumą teisinio personalizmo atžvilgiu nėra galimybių, kadangi rezultatyvumas matuojamas, kaip siektų ir pasiektų rezultatų santykis. Tačiau kaip teigia. R. Šimašius, visuomeninių santykių sudėtingumas nulemia tai, kad jokia centrinė institucija nėra pajėgi sukaupti žinių, reikalingų efektyviems viešiesiems sprendimams priimti ir gyvenimas yra per daug sudėtingas bei įvairus, turintis begalę įvairių aplinkybių, todėl negalima tikėtis, kad visą aplinkybių įvairovę sugebės apimti viena teisės sistema¹⁹⁶.

Taip pat vertinti teisiniu personalizmu grindžiamos teisės efektyvumą šiame darbe nėra galimybių, kadangi toks vertinimas turi remtis jau empiriniais duomenimis. Tačiau galima pabrėžti, kad teisiniu personalizmu kuriamos teisės efektyvumo vertinimas turi būti grindžiamas sąnaudomis, kurios pasireiškia įstatymų leidyboje. Sąnaudos pasireiškia visose teisėkūros stadijose, pradedant nuo įstatymų leidybos teisės inicijavimo ir baigiant pasklebbimu bei įgyvendinimu.

¹⁹⁴ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 111.

¹⁹⁵ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004. P. 161.

¹⁹⁶ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 115, 117.

3.2. TEISINIO PLIURALIZMO VEIKSMINGUMAS

Teisinio pliuralizmo teisinio veiksmingumo vertinimas turi parodyti, ar teisė veikia taip, kaip jai numatyta. Kadangi viena iš teisinio pliuralizmo sistemų yra spontaninė tvarka arba paprotinė teisė, tai šiuo atveju nevalstybinės teisės kaip teisinių papročių vertinti teisinio veiksmingumo atžvilgiu yra neįmanoma, kadangi spontaninė tvarka arba paprotinė teisė, priešingai nei objektinė teisė, nėra kuriama centralizuotai, planuojant ateityje siekiamą rezultatą, ir po to teisės normas įgyvendinant visuomenėje. Paprotinė teisė jau kyla iš praktikos, todėl ji pasireiškia, kaip jau susiklosčiusios tvarkos apibrėžimas taisyklėmis. O pasikeitus aplinkybėms, paprotinė teisė kinta savaime pagal aplinkybes. Nevyriausybinių organizacijų kuriama teisė gali būti vertinama teisinio veiksmingumo atžvilgiu, kadangi tokia nevalstybinė teisė kuriama sąmoningai, siekiant tam tikrų organizacinių tikslų. Galima teigti, kad nevyriausybinių organizacijų teisės teisinis veiksmingumas yra didesnis už valstybės kuriamą teisę, kadangi nevyriausybinių organizacijų kuriama teisė nėra primetama individams, o individų pasirenkama laisva valia, vadinasi, paprastai nekyla kažkoks pasipriešinimas nustatytai teisei, todėl ja yra vadovujamasi taip, kaip ir yra numatyta. Antra, galima teigti, kad nevalstybinių organizacijų teisinis veiksmingumas yra didesnis nei valstybinės teisės, nes nevyriausybinių organizacijų teisė galioja tik organizacijos ribose, nors jos ir gali būti platesnės už valstybės ribas.

Socialinis teisinio pliuralizmo veiksmingumas taip pat negali būti vertinamas vienareikšmiškai. Kalbant apie socialinį veiksmingumą, kiek jis atitinka adresatų lūkesčius, tai atskirų individų tikslų atžvilgiu nevalstybinė teisė yra veiksmingesnė už valstybės teisę, nors ir grindžiamą teisinio personalizmo samprata, kadangi spontaninė tvarka reiškia didesnes galimybes sureguliuoti visuomenėje individų skirtingus interesus, nes taisyklės kuria patys individai derindami savo interesus siekiant konkrečių savo tikslų. R. Šimašius teigia, kad teisinio pliuralizmo atveju pasiekiamas balansas tarp teisės universalumo ir teisės specifiskumo, nustatomos optimalios teisės sistemos ribos. Teisinio pliuralizmo dėka gali atsirasti ir universalumas, ir normų diferenciacija, pagal individų poreikius. Be to, teisinis pliuralizmas leidžia pasiekti optimalų balansą tarp teisės stabilumo ir teisės lankstumo. Nevalstybinė teisė, įskaitant ir paprotinę teisę, ne tik išlaiko stabilumą, nepasiduodama politinių motyvų nulemtoms permainoms, bet, priešingai nei dažnai teigiama, prireikus kinta netgi greičiau nei valstybės teisė. Teisinio pliuralizmo sąlygomis teisė plėtojasi tokiais tempais, kokių reikia tam, kad būtų patenkinami individų poreikiai¹⁹⁷. Tačiau vertinant nevalstybinės teisės socialinį veiksmingumą, kiek jis atitinka lūkesčius visų socialinių grupių bei visuomenės atžvilgiu, tai galima teigti, kad šiuo atveju valstybės kuriama objektinė teisė yra veiksmingesnė, nes ji kuriama centralizuotai siekiant tam tikrų bendrų tikslų atskirų visuomenės

¹⁹⁷ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 150.

grupių ir visos visuomenės gerovės atžvilgiu. Todėl, pavyzdžiui, teisinės sistemos kūrimas, siekiant padėti ir užtikrinti tam tikras teises asmenims, dėl objektyvių priežasčių negalintiems savo pastangomis įgyti atitinkamų subjektinių teisių, yra socialiai veiksmingesnis, negu nevalstybinės teisės, kadangi valstybės kaip organizacijos galimybės yra daug didesnės nei atskirų nevalstybinių organizacijų.

Nevalstybinės teisės rezultatyvumas taip pat kaip ir teisinio personalizmo grindžiamos objektinės teisės atžvilgiu negali būti įvertintas, remiantis teorinėmis prielaidomis. Visų pirma paprotinės teisės sistema reiškia, kad naudojami teisiniai papročiai yra rezultatyvūs, kadangi jie ir pasireiškia iš praktikos. O individai vadovaujami teisiniais papročiais, nes jie apibrėžia praktinę situaciją, kurioje kiekvienas turi atitinkamas teises bei pareigas, ir padeda įgyvendinti savo tikslus. Taigi neįmanoma kelti klausimo, ar teisiniai papročiai pasiekė savo tikslą, nes teisiniai papročiai pasireiškia jau kaip tam tikrų santykių sureguliuavimo rezultatas, o tie, kurie tam tikroje situacijoje nesivadovauja teisiniais papročiais, laikoma, kad yra vadovujamasi kita teisine sistema. Nevalstybinių organizacijų kuriamos teisės rezultatyvumas gali būti įvertinamas remiantis empiriniais duomenimis, tačiau galima daryti prielaidą, kad nevyriausybinių organizacijų teisė yra rezultatyvi, kadangi teisė veikia organizacijos ribose ir ja vadovujamasi savanoriškai.

Taip pat teigti apie nevalstybinių organizacijų teisės efektyvumą reikalingi empiriniai duomenys, įvertinant sąnaudų, kuriant ir įgyvendinant teisę, bei pasiektų rezultatų santykį. Paprotinės teisės efektyvumas analogiškai rezultatyvumui reiškia, kad yra išlaikomas optimalus santykis tarp sąnaudų ir rezultato, kadangi paprotinės teisės naudojimas reiškia, jog ji atitinka individų poreikius, vadinasi, efektyviai ir nustato santykius tarp individų. Apskritai teisinis pliuralizmas pasižymi teisiniu efektyvumu, kadangi teisinio pliuralizmo sąlygomis galima greičiau reaguoti į teisės neatitikimą poreikiams, todėl operatyvus teisės pakeitimas tinkama iš individų pareikalauja mažiau sąnaudų. Atitinkamai nevalstybinės teisės yra sukuriama tiek, kiek reikia, kad ji užtikrintų individų siekiamus tikslus ir pliuralistinė teisinė tvarka sukuria tokias taisyklių taikymo ribas, kurios labiausiai atitinka efektyvumo kriterijų¹⁹⁸. Taip pat teisinio pliuralizmo sąlygomis individai gali pasirinkti alternatyvią efektyvesnę teisės sistemą pagal jų poreikius¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 109, 113.

¹⁹⁹ Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002. P. 150-151.

IŠVADOS

1. Teisinio personalizmo samprata aktuali demokratinės teisinės valstybės kūrimui ir būdama, kaip metodas valstybės teisėkūrai, turi atsispindėti valstybės teisėje, o teisinis pliuralizmas aktualus dėl vienos teisės sistemos problemiško užtikrinti visų individų skirtingus interesus ir pasireiškia, kaip kelių skirtingų teisės sistemų koegzistavimas.
2. Teisinio personalizmo samprata kildinama iš keturių aksiomų modelio, kurio atžvilgiu teisė yra teisių ir pareigų vienovė, ir siejasi su teisinio pozityvizmo ir prigimtinės teisės teorijomis, o teisinio pliuralizmo samprata siejasi su sociologinės bei psichologinės teisės sampratomis ir teisė yra tai, ką individai pripažįsta teise.
3. Teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratų atžvilgiu teisė yra ne valstybinės prigimties, teisinio reguliavimo objektą ir ribas nusistato patys individai sutarimais arba pritarimu teisei, teisės įgyjamos ir teisiniu reguliavimu naudojamosi pačių individų iniciatyva dėl skirtingų tikslų siekimo.
4. Teisinio personalizmo ištakos visuomenėje siejamos su visuomenės pliuralizmu ir poreikių skirtingumu, mainais, nuosavybe, teisingu santykių norminimu, spontanine tvarka, o teisinio pliuralizmo ištakos visuomenėje taip pat siejamos su spontanine tvarka, socialinių santykių ir individų poreikių skirtingumu, mainais ir nuosavybe bei kitais objektyviais socialiniais reiškiniiais.
5. Teisinio personalizmo sampratos teisinio reguliavimo pagrindas yra teisių ir pareigų suderinimas, kuris išreiškia civilinės teisės principus, kaip teisių įgijimą vykdant pareigas, o reguliavimo ribos yra teismo lygmens teisės ir pareigos, kurios konkrečiu individų veikimo atveju tampa įgytomis subjektyviomis teisėmis ir pareigomis. O teisinis pliuralizmas, pasireikšdamas spontanių ir savanoriškų organizacijų normų reguliavimu, taip pat nustato teises ir pareigas pagal individų santykių reguliavimo praktiką ir susitarimus.
6. Teisinio personalizmo principai atsispindi LR civilinio kodekso normose, kuriose įtvirtintos tokios nuostatos, kaip subjektų lygiateisiškumas, nuosavybės neliečiamumas, sutarties laisvė, proporcingumas, teisingumas, protingumas, sąžiningumas, ir šios teisės normos taikomos teismų praktikoje. Tačiau dabartinis LR civilinis kodeksas bei kiti norminiai teisės aktai komerciniams papročiams nepripažįsta iš anksto norminės galios, o Lietuvos teismų požiūris į nevalstybinę teisę yra neaiškus ir neišsamus.
7. Teisinio personalizmo atžvilgiu Lietuvoje teisėkūros subjektais yra Tauta, įgaliotos valstybės institucijos, teismai ir piliečiai, o pačios teisės sampratos, kaip metodo įstatymų leidėjui kurti teisingus ir visų socialinių grupių interesus atitinkančias teisės normas, įgyvendinimas valstybės teisėje taip pat priklauso ir nuo politinės valios. Teisiniame pliuralizme nevalstybinės teisės šaltinis

yra visuomenė, kaip spontaninių normų šaltinis, ir nevalstybinės organizacijos, kaip sąmoningų, pagal poreikius ir kitus socialinius reiškinius kuriamų normų šaltinis.

8. Teisinio personalizmo pagrindu sukurta teisinė sistema yra formaliai ir socialiai veiksminga dėl teisių ir pareigų vienovės, teisingumo, subjektinės teisės pirmumo, socialinio solidarumo, tačiau nevalstybinių organizacijų teisės formalusis teisės veiksmingumas didesnis tuo aspektu, kad teisės yra laikomasi savanoriškai tos organizacijos ribose, o nevalstybinės teisės socialinis veiksmingumas didesnis dėl didesnės galimybės sureguliuoti skirtingus interesus, nustatyti optimalias teisės ribas.

LITERATŪRA

Specialioji literatūra:

1. Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. - Vilnius: MRU, 2004.
2. Bakševičienė R. Teisė – kas tai? Kelios teisės sampratos // Teisė: mokslo darbai. – Vilnius: VU, 1996, Nr. 30.
3. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai: monografija. - Vilnius: MRU, 2005.
4. Baublys L. Teisingumo sampratos problema globalizacijos procese // Jurisprudencija: mokslo darbai, 2003, 42(34).
5. Barry B. Teisingumo teorijos. I tomas: Socialinio teisingumo traktatas. - Vilnius: Eugrimas, 2002.
6. Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2002, 27(19).
7. Beinoravičius D. Teisės ir įstatymo santykis: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: LTU, 2003.
8. Berman H. J. Teisė ir revoliucija. - Vilnius: Pradai, 1999.
9. Galginaitis J. Teisinė sistema ir pagrindinės jos sistemos kaip lyginamosios teisėtyros objektas // Teisė: mokslo darbai. – Vilnius: VU, 2002, Nr. 44.
10. Gumbis J. Sutarties laisvės teisinės ribos: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: VU, 2002.
11. Gumbis J. Naujų besiformuojančių visuomeninių santykių valstybinis reguliavimas ar savireguliacija // Teisė: mokslo darbai. - Vilnius, 2006, 58.
12. Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I tomas: Taisyklės ir tvarka. - Vilnius: Eugrimas, 1998.
13. Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II tomas: Laisvosios visuomenės politinė tvarka. - Vilnius: Eugrimas, 1999.
14. Hayek F. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. III tomas: Socialinio teisingumo mirażas. - Vilnius: Eugrimas, 1999.
15. Hart H. L. A. Teisės samprata. – Vilnius: Pradai, 1997.
16. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. - Vilnius: Eugrimas, 2002.
17. Lastauskienė G., Šimašius R. Teisinio papročio reikšmė teisiniam reguliavimui // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2001, Nr. 19.
18. Lokas Dž. Esė apie pilietinę valdžią. – Vilnius: Mintis, 1992.

19. Masaji Chiba. Other phases of legal pluralism in the contemporary world // Ratio Juris. Vol. 11 No. 3, September 1998, p. 231-232.
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=29&hid=7&sid=48780078-40f4-42b8-9eeb-7e5a31973519%40sessionmgr109> [žiūrėta 2009-05-05].
20. Mituzas E. Teisinis pliuralizmas ir Lietuvos teismų argumentacija // Teisė: mokslo darbai. – Vilnius: VU, 2008, 66 (2).
21. Petkuvienė R. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybės ir ribos Lietuvoje: daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: MRU, 2006.
22. Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2000, 15(7).
23. Sally Engle Merry. Legal pluralism // Law and society review, Volume 22, Nr. 5, 1988.
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=33&hid=7&sid=48780078-40f4-42b8-9eeb-7e5a31973519%40sessionmgr109> [žiūrėta 2009-05-05].
24. Šimašius R. Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius: LTU, 2002.
25. Šimašius R. Teisinis pliuralizmas // Filosofija, sociologija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2002, Nr. 1.
26. Šimašius R. Hayeko teisės koncepcija – iššūkis šiandienos įstatymų leidybai.
<http://www.lrinka.lt/Pranesim/HajTeis.phtml> [žiūrėta 2009-07-27]
27. Šimašius R. Nevalstybinių organizacijų ir valstybės teisė // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2002, 27 (19).
28. Šimašius R. Teisėkūra ir teisės socialinis veiksmingumas // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MRU, 2004, 54(46).
29. Šlapkauskas V. Teisės socialinio veikimo modeliavimas ir jo ribos: socialinis požiūris // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2004, 51 (43).
30. Šlapkauskas V. Socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MRU, 2005, 70(65).
31. Vaišvila A. Teisė kaip visuomeninė sutartis // Kriminalinė justicija, 1997. T. 7, 8.
32. Vaišvila A. Teisinė valstybė ir jos perspektyvos // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2000, 15(7).
33. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: Litimo, 2000.
34. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2000.
35. Vaišvila A. Teisinis personalizmas // Teisės problemos: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2001, Nr. 4.
36. Vaišvila A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2002, 24(16).

37. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. - Vilnius: Justitia. 2004.
38. Vaišvila A. Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus? // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MRU, 2004, T 54(46)
39. Vaišvila A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu : nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MRU, 2005, 71(63).
40. Vaišvila A. Teisės aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MRU, 2006, 8(86).
41. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija: monografija. - Vilnius: Justitia, 2000.

Norminė literatūra:

42. LR Konstitucija. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=237975
43. LR civilinis kodeksas. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687
44. LR civilinio proceso kodeksas. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=332205
45. LR Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas.
<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2000/n000508.htm> [žiūrėta 2009-07-06].
46. LR Konstitucinio teismo 2002 m. Kovo 14 d. nutarimas.
<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2002/n020314.htm> [žiūrėta 2009-08-07].
47. LR Konstitucinio teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas.
<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/n031230.htm> [žiūrėta 2009-09-15].
48. LR Konstitucinio teismo 2001 m. spalio 2 d. nutarimas.
<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n011002.htm>. [Prisijungimo laikas 2009-08-30](#) [žiūrėta 2009-08-07].
49. LR Konstitucinio teismo 2008 m. gegužės 20 d. nutartis.
<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2008/n080520.htm> [žiūrėta 2009-05-26].
50. Lietuvos Apeliacinio teismo 2008 m. birželio 10 d. nutartis c.b. Nr. 2A-123/2008, Procesinio sprendimo kategorija 113.6.1.7. http://www.lrkt.lt/Prasymai/14_2008.htm [žiūrėta 2009-10-04].
51. LAT 2003 m. rugsėjo 22 d. teisėjų kolegijos nutartis c. b. A.Š. v. AB bankas „NORD/LB Lietuva“ Nr. 3K-3-830/2003. http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=24489 [žiūrėta 2009-10-04].

V. Kralikauskas. Teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis / Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. L. Baublys. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 65 p.

ANOTACIJA

Baigiamajame magistro darbe išanalizuotos teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratos ir nustatytas šių sampratų santykis. Pagrindinė darbo problema kyla dėl to, koks teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis. Tikslas darbe pasiekiamas parodant teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo panašumus, skirtumus, o taip pat kitus jų bruožus pagal nusistatytus darbo uždavinius. Pirmoje darbo dalyje analizuojama, koks teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo teisės problemos kontekstas, pagrindiniai šių sampratų bruožai, kas yra teisė jų atžvilgiu ir kaip ji funkcionuoja. Antroje darbo dalyje atskleidžiamos teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo ištakos visuomenėje, analizuojami teisinio reguliavimo ypatumai ir ribos bei apžvelgiama teisės kūrimo specifika. Trečioje darbo dalyje apžvelgiamas teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo veiksmingumas.

Pagrindiniai žodžiai: *teisinis personalizmas, teisinis pliuralizmas, valstybinė teisė, nevalstybinė teisė, teisių ir pareigų vienovė.*

V. Kralikauskas. The ratio of legal personalism and legal pluralism / Master's work in Law and governance. Supervisor prof. dr. L. Baublys. – Vilnius: Faculty of Law, Mykolas Romeris university, 2009. – 65 p.

ANOTATION

In the final master's work analyzed legal personalism and legal pluralism conceptions and the ratio of this concepts. What is the ratio of legal personalism and legal pluralism is the main problem of the work. In the work the aim is achieved and demonstrated similarities, differences and other features of legal personalism and legal pluralism according to the selected tasks. In the first part of the work are analyzed context of law of legal personalism and legal pluralism, what is essence of this concepts, how does law functioned by this concepts. In the second part of work revealed a beginning in the society of legal personalism and legal pluralism, analyzed limits and relations of legal regulation and reviewed a creation of law. In the third part of the work reviewed effectiveness of legal personalism and legal pluralism.

Key words: *legal personalism, legal pluralism, national law, independent law, rights and duties unity.*

V. Kralikauskas. Teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis / Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. L. Baublys. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 65 p.

SANTRAUKA

Magistro baigiamasis darbas yra aktualus dėl to, kad teisinis pliuralizmas yra egzistuojantis ir neišvengiamas teisinis reiškinys, o teisinėje valstybėje teisinio personalizmo samprata turi būti taikoma įstatymų leidyboje. Be to, darbe yra gilinamasi į teisės problemas, kurios apskritai reikšmingos teisinės sąmonės ir teisinės kultūros vystymui.

Tyrimo tikslas yra išanalizuoti teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo sampratas ir nustatyti jų tarpusavio santykį, tad darbas yra naujas dėl savo tyrimo objekto, t. y. teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykio, be to, teisinis personalizmas analizuojamas apskritai pirmą kartą. Iš šių sampratų santykio kyla problema, koks teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo, grindžiamų tam tikru būdu, forma ir sąlygomis visuomeninių santykių suregulavimu bei dėl to atitinkamai pasireiškiančia teise, santykis.

Darbo struktūra yra grindžiama atsižvelgiant į pagrindinius šių sampratų bruožus ir pagrindines teisės pasireiškimo problemas. Pirmame darbo skyriuje išanalizuojamas teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo santykis, apžvelgiant kokiame teisės problemos kontekste susiformuoja šios sampratos, kokie esminiai šių sampratų bruožai, kas yra teisė ir kaip ji funkcionuoja pagal šias sampratas. Antrame skyriuje atskleidžiama teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo ištakos visuomenėje, išanalizuojama šių sampratų teisinio reguliavimo ribos, apžvelgiami teisinio reguliavimo ypatumai bei teisės kūrimo specifika. Trečiame skyriuje tam tikrais aspektais palyginama teisinio personalizmo ir teisinio pliuralizmo teisinis veiksmingumas.

Darbe nustatoma, kad teisinis personalizmas, skirtingai nei teisinis pliuralizmas, turi pasireikšti valstybinėje teisėje ir turi apibrėžtą teisės koncepciją, tačiau šios sampratos panašios dėl objektyvumo egzistuojančių individų interesų atžvilgiu, socialinių reiškinų, sąlygojančių teisės susiformavimą, individų bendradarbiavimo tvarkos atsiradimo ir nusistatymo specifikos, teisių įgijimo, teisinio reguliavimo ribų nusistatymą bei padaroma kitos išvados teisės kūrimo bei veiksmingumo atžvilgiu.

Pagrindiniai žodžiai: *teisinis personalizmas, teisinis pliuralizmas, valstybinė teisė, nevalstybinė teisė, teisių ir pareigų vienovė.*

V. Kralikauskas. The ratio of legal personalism and legal pluralism / Master's work in Law and governance. Supervisor prof. dr. L. Baublys. – Vilnius: Faculty of Law, Mykolas Romeris university, 2009. – 65 p.

SUMMARY

The final master's work is important because legal pluralism is existing and unavoidable phenomenon and legal personalism is actual because it must be applicable in legislation. Also in the work are going into another problems, which are important for sense and culture of law.

The purpose of research is to analyse legal personalism and legal pluralism and define their ratio. Therefore the work is new for it's research object and the work is new, because legal personalism is analysing at the first time. The main problem what is the ratio of legal personalism and legal pluralism conceptions which are based in some way, form and conditions of social relations settlement and accordingly manifested law.

The structure of the work is prescriptived considering to the basic features of legal pluralism and legal personalism and to the basic problems of law manifestations. In the first part of the work have been reviewed the ratio of legal personalism and legal pluralism and analyzed the context of law of legal personalism and legal pluralism, what is essence of this concepts, how does law functioning. In the second part of the work have been revealed the beginning in the society of legal personalism and legal pluralism, analyzed limits of legal regulation and reviewed peculiarities of legal regulation and reviewed a creation of law. In the third part of the work were reviewed particular aspects of legal personalism and legal pluralism effectiveness.

In the work have been defined that legal personalism deversely than legal pluralism must be realized in the state law and has definite concept of law. But legal personalism and legal pluralism are similar for objectivity of existing interest of persons, social phenomenons which determine the emergence of law, order emergence and stance of persons cooperation, settings of regulatory limits and other conclusions of legislation and performance.

Key words: *legal personalism, legal pluralism, national law, independent law, rights and duties unity.*